

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 46

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ
2017

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 46

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ
2017

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ελευθ. Βενιζέλου 21
102 50 Αθήνα

www.bankofgreece.gr

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών - Γραμματεία
Τηλ. +30 210 320 2393
Fax +30 210 323 3025

Τυπώθηκε στο
Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών
της Τράπεζας της Ελλάδος

ISSN 1105 - 8544

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΗ ΣΥΜΒΑΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗ ΖΩΝΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΜΗ ΓΡΑΜΜΙΚΩΝ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΩΝ	7
Δημήτριος Λούζης	
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	27
Μαρία Αλμπάνη Σοφία Ανυφαντάκη	
ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΤΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΔΙΕΘΝΩΣ ΕΜΠΟΡΕΥΣΙΜΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	53
Νίκος Βέττας Μιχάλης Βασιλειάδης Μάνος Παπαδάκης Κωνσταντίνος Πέππας	
ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΤΗ 2000-2014	77
Αικατερίνη Χαιρέτη	
ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	
(Ιούλιος – Δεκέμβριος 2017)	135
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ	143

ΟΙ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΗ ΣΥΜΒΑΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗ ΖΩΝΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΜΗ ΓΡΑΜΜΙΚΩΝ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΩΝ*

Δημήτριος Λούζης

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2009 καθώς και η επακόλουθη κρίση χρέους της ευρωζώνης οδήγησαν την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) να υιοθετήσει διευκολυντική νομισματική πολιτική με στόχο τη διατήρηση της σταθερότητας του επιπέδου των τιμών στη ζώνη του ευρώ.¹ Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της πολιτικής είναι ότι κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας (2007-2017) η ΕΚΤ μείωσε το βασικό επιτόκιο για πράξεις κύριας αναχρηματοδότησης (main refinancing operations – MROs) κατά 425 μονάδες βάσης (μ.β.) από 4,25% τον Ιούλιο του 2007 σε 0% το Μάρτιο του 2016. Καθώς όμως τα βασικά επιτόκια μειώνονται και προσεγγίζουν το λεγόμενο μηδενικό κατώτατο όριο (zero lower bound – ZLB), τα περιθώρια της νομισματικής πολιτικής να τονώσει την οικονομία εξαντλούνται, με αποτέλεσμα οι κεντρικές τράπεζες να καταφεύγουν σε μη συμβατικές (non-standard or unconventional) μορφές νομισματικής πολιτικής με σκοπό να μετριάσουν τους κινδύνους που απορρέουν από την οικονομική και χρηματοπιστωτική αστάθεια.²

Η ΕΚΤ, ήδη από τον Οκτώβριο του 2008, έχει εξαγγείλει και υλοποιήσει μια σειρά μέτρων μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής (ΜΣΝΠ), τα οποία στοχεύουν κυρίως στην άρση των δυσλειτουργιών των αγορών χρημάτων και κεφαλαίων, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία του μηχανισμού μετάδοσης της (συμβατικής) νομισματικής πολιτικής μέσω της ενίσχυσης της πιστοδοτικής ικανότητας των τραπεζών και της συνακόλουθης απρόσκοπτης χρηματοδότησης της πραγματικής οικονομίας. Γενικά, η βιβλιογραφία διακρίνει τα εργαλεία μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής σε τρεις κατηγορίες: (α) την παροχή ενδείξεων προς τους οικονομικούς φορείς σχετικά με το ύψος των μελλοντικών βασικών επιτοκίων (forward guidance), (β) την ποσοτική χαλάρωση (quantitative easing –

QE), η οποία σχετίζεται κυρίως με την αύξηση του μεγέθους του ισολογισμού της κεντρικής τράπεζας, και (γ) την πιστωτική χαλάρωση (credit easing), η οποία σχετίζεται με την αλλαγή της σύνθεσης του ισολογισμού της κεντρικής τράπεζας (Bernanke and Reinhart 2004, Bernanke et al. 2004). Η ΕΚΤ, διαχρονικά από το 2008 μέχρι και σήμερα, άσκησε μη συμβατική νομισματική πολιτική εφαρμόζοντας ένα συνδυασμό από μέτρα τα οποία εμπνέονται και στις τρεις ανωτέρω κατηγορίες, ανάλογα με τις γενικότερες οικονομικές και χρηματοπιστωτικές συνθήκες που επικρατούσαν στη ζώνη του ευρώ (βλ. την ενότητα 2 για μια πιο λεπτομερή παρουσίαση των μέτρων ΜΣΝΠ). Τα μέτρα ΜΣΝΠ που εφαρμόστηκαν στη ζώνη του ευρώ είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος, η οποία είναι ισοδύναμη με τη μεγέθυνση του ισολογισμού της ΕΚΤ (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2015α). Στο Διάγραμμα 1, το οποίο απεικονίζει τη διαχρονική εξέλιξη του μεγέθους του ισολογισμού της ΕΚΤ, είναι φανερή η ανοδική τάση ιδιαίτερα από το 2008 και μετά. Ειδικότερα, σε περιόδους κατά τις οποίες τα βασικά επιτόκια προσεγγίζουν το κατώτερο όριο, στο οποίο η νομισματική πολιτική καθίσταται αναποτελεσματική, η πολιτική μεταβολής του μεγέθους του ισολογισμού των κεντρικών τραπεζών ουσιαστικά αντικαθιστά τα επιτόκια ως το κύριο εργαλείο νομισματικής πολιτικής (Gambacorta et al. 2014).

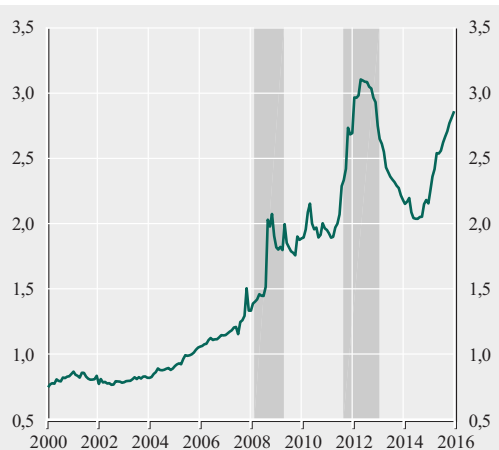
* Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στη Heather Gibson, στη Χιόνα Μπαλφούσια και στον Λεωνίδα Ρομπόλη για τα εποικοδομητικά σχόλια και τις εύστοχες παρατηρήσεις τους. Το άρθρο απηχεί τις απόψεις του συγγραφέα και όχι κατ' ανάγκην της Τράπεζας της Ελλάδος. Τυχόν λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα.

1 Ο πρωταρχικός σκοπός της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών στο μεσοπρόθεσμο διάστημα. Στο πλαίσιο αυτού του σκοπού, η σταθερότητα των τιμών ορίζεται ως η ετήσια αύξηση του Εναρμονισμένου Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ) με ρυθμό μικρότερο αλλά κοντά στο 2% μεσοπρόθεσμα. Γενικότερα για τη νομισματική πολιτική της ΕΚΤ, βλ. <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/MonetaryPolicy/Eurosystem/monetary.aspx>.

2 Ως μη συμβατικά χαρακτηρίζονται εκείνα τα μέτρα τα οποία συνδέονται με σημαντικές τροποποιήσεις στο λειτουργικό πλαίσιο (operational framework), δηλαδή στα μέσα και τις διαδικασίες, για την άσκηση της νομισματικής πολιτικής (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2010).

Διάγραμμα 1 Σύνολο ενεργητικού της ΕΚΤ

(τρισεκ. ευρώ)

Πηγή: ΕΚΤ.

Σημειώσεις: Τα σκιασμένα τμήματα αντιστοιχούν στις περιόδους ύφεσης στη ζώνη του ευρώ, όπως αυτές ορίζονται από τη Euro Area Business Cycle Dating Committee του CEPR (Center for Economic Policy Research).

Γενικά, η βιβλιογραφία σχετικά με την αποτελεσματικότητα των μέτρων ΜΣΝΠ εστιάζεται κατά κύριο λόγο στις επιδράσεις που αυτά έχουν στις χρηματαγορές, όπως επί παραδείγματι η πρόσφατη μελέτη του Rompolis (2017) για τη ζώνη του ευρώ.³ Αντιθέτως, η παρούσα μελέτη έχει ως κύριο στόχο να διερευνήσει τις μακροοικονομικές επιδράσεις των μέτρων ΜΣΝΠ που εφαρμόστηκαν στην ευρωζώνη τα τελευταία δέκα περίπου έτη. Πιο συγκεκριμένα, μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε την επίδραση ενός εξωγενούς θετικού κλυδωνισμού (σοκ) στο ενεργητικό της ΕΚΤ, δηλαδή ενός σοκ διευκολυντικής ΜΣΝΠ, στο επίπεδο του πραγματικού εισοδήματος (ΑΕΠ) και στο επίπεδο των τιμών στη ζώνη του ευρώ. Η οικονομετρική ανάλυση στηρίζεται σε ένα διαρθρωτικό διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα (structural vector autoregressive (structural VAR) model), στο οποίο όμως τόσο οι παράμετροι όσο και η μεταβλητότητα των καταλοίπων μεταβάλλονται στο χρόνο (εφεξής TVP-VAR) (Primiceri 2005).⁴ Σε αντίστοιχη μελέτη για την ευρωζώνη, οι Gambacorta et al. (2014) χρησιμοποιούν υποδείγματα VAR, με σταθερές όμως παραμέτρους για να μελετή-

σουν τις μακροοικονομικές επιπτώσεις των μέτρων ΜΣΝΠ κατά τη χρονική περίοδο 2008-2011.

Τα υποδείγματα TVP-VAR είναι αρκετά ευελικτα και έχουν την ικανότητα να λαμβάνουν υπόψη τις διαρθρωτικές αλλαγές που συντελούνται διαχρονικά στη μετάδοση των σοκ. Με δεδομένο ότι κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου (2007-2016) η οικονομία της ευρωζώνης διήλθε από διαφορετικά στάδια τόσο του οικονομικού κύκλου⁵ όσο και της νομισματικής πολιτικής (συμβατικής και μη συμβατικής), η χρήση των TVP-VAR υποδειγμάτων θα βοηθήσει να διερευνήσουμε τυχόν διαρθρωτικές αλλαγές στη μετάδοση των σοκ ΜΣΝΠ. Επίσης, μας δίνεται η δυνατότητα να αξιολογήσουμε από μακροοικονομική σκοπιά την επίδραση των διαφόρων μέτρων ΜΣΝΠ τα οποία εφαρμόστηκαν διαχρονικά από την ΕΚΤ, όπως επί παραδείγματι η διεύρυνση του προγράμματος αγοράς τίτλων με τη συμμετοχή χρεογράφων του δημόσιου τομέα με την οποία η ΕΚΤ εγκαινίασε ουσιαστικά την πολιτική της ποσοτικής χαλάρωσης (QE).

Η χρήση μη γραμμικών υποδειγμάτων για τη μελέτη των μακροοικονομικών επιδράσεων της ΜΣΝΠ δεν είναι καινούργια στη βιβλιογραφία. Οι Baumeister and Benati (2013) και οι Kapetanios et al. (2012) εξετάζουν τις μακροοικονομικές επιδράσεις της ΜΣΝΠ χρησιμοποιώντας μη γραμμικά υποδείγματα με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους για το Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ. Πιο πρόσφατα, οι Michaelis and Watzka (2017) εξέτασαν την αποτελεσματικότητα των διαφόρων προγραμμάτων ποσοτικής χαλάρωσης (QE) στην Ιαπωνία χρησιμοποιώντας υποδείγματα TVP-VAR. Παρ' όλα αυτά, η παρούσα μελέτη, από όσο γνωρίζουμε, είναι η πρώτη η οποία

3 Βλ. επίσης τις παραπομπές που περιέχονται στη συγκεκριμένη μελέτη.

4 Στη διεθνή βιβλιογραφία έχει επικρατήσει ο όρος TVP-VAR, ο οποίος αποτελεί συντομογραφία του "Time-Varying Parameter Vector Autoregressions with Stochastic Volatility".

5 Βλ. για παράδειγμα τα σκιασμένα τμήματα στο Διάγραμμα 1, τα οποία αντιστοιχούν στις περιόδους ύφεσης στη ζώνη του ευρώ, όπως αυτές ορίζονται από την Euro Area Business Cycle Dating Committee του CEPR (Center for Economic Policy Research).

εφαρμόζει υποδείγματα TVP-VAR για να διερευνήσει τις μακροοικονομικές επιπτώσεις της ΜΣΝΠ στην ευρωζώνη.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο διαφέρει η παρούσα μελέτη από τις προαναφερθείσες είναι η επιλογή των μεταβλητών για την ταυτοποίηση, δηλαδή το διαχωρισμό, των διαφόρων οικονομικών σοκ. Μέχρι τώρα, μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας (βλ. π.χ. Baumeister and Benati 2013) έχει επικεντρωθεί στις αποδόσεις ή στο περιθώριο κινδύνου (spread) του δεκαετούς κρατικού ομολόγου προκειμένου να διαχωρίσει τα σοκ ΜΣΝΠ και να μελετήσει τις μακροοικονομικές τους επιπτώσεις. Η λογική είναι ότι ένα σοκ ΜΣΝΠ θα οδηγήσει σε μείωση των αποδόσεων ή των spreads των δεκαετών κρατικών ομολόγων μέσω της μείωσης της αβεβαιότητας και της ομαλοποίησης των συνθηκών χρηματοδότησης. Η ταυτοποίηση όμως ενός σοκ ΜΣΝΠ με βάση μόνο τις αποδόσεις των κρατικών ομολόγων μπορεί να είναι ανεπαρκής, ιδιαίτερα αν δεν συμπεριλαμβάνεται στο υπόδειγμα το ενεργητικό της κεντρικής τράπεζας (Bork 2015). Επιπλέον, είναι σαφές ότι τα μέτρα ΜΣΝΠ στοχεύουν γενικότερα στην ομαλοποίηση των συνθηκών χρηματοδότησης και όχι μόνο στην άρση των δυσλειτουργιών στην αγορά κρατικών ομολόγων. Έτσι, στην παρούσα μελέτη ταυτοποιούμε τα σοκ ΜΣΝΠ χρησιμοποιώντας ως μεταβλητές τόσο το ενεργητικό της ΕΚΤ όσο και ένα δείκτη τεκμαιρόμενης μεταβλητότητας (implied volatility) των μετοχών της ευρωζώνης ο οποίος μπορεί και συνοψίζει με επιτυχία τις γενικότερες χρηματοπιστωτικές συνθήκες της οικονομίας (Gamabcorta et al. 2014, Bork 2015).

Η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής: η ενότητα 2 παρουσιάζει συνοπτικά τις παρεμβάσεις του Ευρωσυστήματος στο πλαίσιο της εφαρμογής μέτρων ΜΣΝΠ από το 2008 έως και το 2016. Το οικονομετρικό υπόδειγμα παρουσιάζεται στην ενότητα 3, ενώ στην ενότητα 4 παρουσιάζονται τα εμπειρικά αποτελέσματα της μελέτης. Τέλος, η ενότητα 5 συνοψίζει τη μελέτη και παρουσιάζει τα βασικά συμπεράσματά της.

2 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΕΤΡΩΝ ΜΗ ΣΥΜΒΑΤΙΚΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά οι παρεμβάσεις της ΕΚΤ στο πλαίσιο της εφαρμογής μέτρων ΜΣΝΠ. Πιο συγκεκριμένα, ο Πίνακας 1 παρουσιάζει με χρονολογική σειρά τα σημαντικότερα μέτρα μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής από τον Οκτώβριο του 2008 έως και το Δεκέμβριο του 2016.^{6,7}

Σε γενικές γραμμές, τα μέτρα ΜΣΝΠ τα οποία θεσμοθετεί και εφαρμόζει η ΕΚΤ αποφασίζονται με βάση τις οικονομικές, νομισματικές και χρηματοπιστωτικές συνθήκες που επικρατούν στην ευρωζώνη διαχρονικά. Έτσι, από το 2008 μέχρι και σήμερα μπορούμε να διακρίνουμε γενικά τρεις χρονικές περιόδους ή φάσεις μη συμβατικών μέτρων νομισματικής πολιτικής, οι οποίες παρουσιάζονται παρακάτω.⁸

Πιο αναλυτικά, η **πρώτη φάση** αφορά τα μέτρα ΜΣΝΠ που εφαρμόστηκαν από τις αρχές της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης μέχρι και τα μέσα του 2010 (συγκεκριμένα μέχρι το Μάιο του 2010, βλ. Πίνακα 1). Η δέσμη των μέτρων που υλοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης σχεδιάστηκε έτσι ώστε να προσφέρει “ενισχυμένη πιστωτική στήριξη” στην οικονομία της ζώνης του ευρώ με την παροχή ρευστότητας προς το τραπεζικό

6 Επισημαίνεται ότι ο πίνακας αναφέρεται στις ημερομηνίες πρώτης εφαρμογής ή θεσμοθέτησης ενός μέτρου, ενώ για λόγους οικονομίας χώρου και χρόνου παραλείπονται οι ημερομηνίες κατά τις οποίες η υλοποίηση ενός μέτρου επαναλαμβάνεται ή παρατείνεται.

7 Από τον Αύγουστο του 2007 μέχρι και την κατάρρευση της Lehman Brothers στα μέσα Σεπτεμβρίου του 2008 υπήρξαν έντονες πιέσεις στην αγορά χρήματος της ευρωζώνης, με αποτέλεσμα να σημειωθεί έλλειψη ρευστότητας στη διατραπεζική αγορά και να ασκηθούν ανοδικές πιέσεις στα διατραπεζικά επιτόκια. Η ΕΚΤ, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας συστημικής χρηματοπιστωτικής κρίσης αλλά και να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία του μηχανισμού μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής, διέυρνε και διαφοροποίησε τις μεθόδους παροχής ρευστότητας προς τα πιστωτικά ιδρύματα αυξάνοντας κυρίως τη συχνότητα αλλά και τη διάρκεια των πράξεων ανοικτής αγοράς (για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Cour-Thimann and Winkler 2013, ECB 2010α, Τράπεζα της Ελλάδος 2008α και 2008β). Για την εφαρμογή των συγκεκριμένων παρεμβάσεων, η ΕΚΤ δεν χρειάστηκε να τροποποιήσει τη διάρθρωση του λειτουργικού πλαισίου άσκησης της νομισματικής πολιτικής (Τράπεζα της Ελλάδος 2008β) και ως εκ τούτου αυτές δεν συμπεριλαμβάνονται στα μέτρα ΜΣΝΠ.

8 Βλ. επίσης Cour-Thimann and Winkler (2013) για μια ανάλογη κατάταξη των μέτρων ΜΣΝΠ μέχρι και το 2013.

Πίνακας Ι Μέτρα μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος (2008-2016)

Ημερομηνία	Μέτρα μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής
Οκτώβριος 2008	— Όλες οι τακτικές πράξεις ανοικτής αγοράς για την παροχή ρευστότητας προς τις τράπεζες (έναντι εξασφαλίσεων) διεξάγονται με σταθερό επιτόκιο και χωρίς ποσοτικούς περιορισμούς (δηλ. ικανοποιούνται όλες οι προσφορές). Σε αντίθεση με την πάγια τακτική της ΕΚΤ, το επιτόκιο δεν προσδιορίζεται ως το ελάχιστο στο επιτόκιο προσφορών αλλά είναι σταθερό για όλες τις τράπεζες. — Θεσμοθέτηση πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (LTROs) διάρκειας μέχρι και έξι (6) μηνών. Δεν καθορίζεται ανώτατο ποσό προς κατανομή και δεν διεξάγεται δημοπρασία ανταγωνιστικού επιτοκίου. — Διεύρυνση της ποιότητας των τίτλων που γίνονται αποδεκτοί ως ενέχυρο και του συνόλου των πιστωτικών ιδρυμάτων που γίνονται αποδεκτά ως αντισυμβαλλόμενοι στο Ευρωσύστημα. — Παροχή χρηματοδότησης σε δολάρια ΗΠΑ χωρίς ποσοτικό περιορισμό, με σταθερό επιτόκιο, έναντι εξασφαλίσεων αποδεκτών από το Ευρωσύστημα ή ρευστών διαθεσίμων σε ευρώ.
Ιούνιος 2009	Θεσμοθέτηση πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (LTROs) διάρκειας δώδεκα (12) μηνών. Η αύξηση της διάρκειας των LTROs έχει στόχο την ενίσχυση της μεσοπρόθεσμης ρευστότητας των τραπεζών με ευνοϊκούς όρους και τη διατήρηση των αντίστοιχων διατραπεζικών επιτοκίων σε χαμηλά επίπεδα.
Ιούλιος 2009	— Πρώτο πρόγραμμα αγοράς καλυμμένων ομολογίων (CBPP1). Στόχοι του προγράμματος: (α) μείωση των επιτοκίων των καλυμμένων ομολογίων, (β) αύξηση των συναλλαγών μεταξύ τρίτων ώστε να αυξηθεί το βάθος και η ρευστότητα της δευτερογενούς αγοράς καλυμμένων ομολογίων, (γ) αύξηση της ρευστότητας των τραπεζών με την έκδοση νέων καλυμμένων ομολογίων και (δ) αύξηση των πιστώσεων σε σχετικά ασφαλείς δανειολήπτες έτσι ώστε να μπορούν οι τράπεζες να τα χρησιμοποιήσουν ως «κάλυμμα» (cover pool) για την έκδοση νέων καλυμμένων ομολογίων. Διάρκεια: Ιούλιος 2009-Ιούνιος 2010. Συνολική αξία τίτλων: 60 δισεκ. ευρώ. — Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ) γίνεται αποδεκτή ως αντισυμβαλλόμενος για άντληση ρευστότητας από το Ευρωσύστημα.
Μάιος 2010	Θεσμοθέτηση του Προγράμματος για τις Αγορές Τίτλων (SMP). Αγορά κρατικών ομολόγων και ιδιωτικών χρεογράφων από τη δευτερογενή αγορά (και από την πρωτογενή αγορά για τα ιδιωτικά χρεογραφα). Στόχος: εξασφάλιση επαρκούς βάθους και ενίσχυση της ρευστότητας σε αγορές τίτλων οι οποίες παρουσιάζουν δυσλειτουργίες. Διάρκεια: Μάιος 2010-Σεπτέμβριος 2012. Συνολική αξία τίτλων: 201 δισεκ. ευρώ.
Νοέμβριος 2011	Δεύτερο πρόγραμμα αγοράς καλυμμένων ομολογίων (CBPP2). Αγορά καλυμμένων τραπεζικών ομολογίων από την πρωτογενή ή δευτερογενή αγορά. Διάρκεια: Νοέμβριος 2011-Οκτώβριος 2012. Συνολική αξία τίτλων: 16 δισεκ. ευρώ.
Δεκέμβριος 2011	Πρώτη πράξη πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (LTRO) διάρκειας 36 μηνών
Ιανουάριος 2012	Μείωση του συντελεστή των υποχρεωτικών καταθέσεων στο Ευρωσύστημα από 2% σε 1%. Στόχος: (α) αύξηση των συναλλαγών στην αγορά χρήματος και (β) περιορισμός των αναγκών των τραπεζών για άντληση ρευστότητας από το Ευρωσύστημα και κατ' επέκταση κατοχή αποδεκτών εξασφαλίσεων.
Σεπτέμβριος 2012	Θεσμοθέτηση Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών (OMT). Αγορά κρατικών ομολόγων διάρκειας 1-3 ετών από τη δευτερογενή αγορά χωρίς ποσοτικούς περιορισμούς.
Ιούλιος 2013	Το Δ.Σ. της ΕΚΤ παρείχε για πρώτη φορά ενδείξεις για τη μελλοντική κατεύθυνση της ενιαίας νομισματικής πολιτικής (forward guidance). Στόχος: καθοδήγηση των προσδοκιών των οικονομικών μονάδων σχετικά με τη μελλοντική πορεία των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων.
Ιούνιος 2014	Θεσμοθέτηση στοχευμένων πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (TLTROs). Η προσφορά ρευστότητας από το Ευρωσύστημα προς τα πιστωτικά ιδρύματα συνδέεται με τον όγκο των πιστώσεων (εκτός των στεγαστικών δανείων) προς τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά (σταθερό επιτόκιο). Στόχος: (α) ενίσχυση της ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος και (β) ενθάρρυνση χορήγησης νέων πιστώσεων. Διάρκεια: μέχρι 4 έτη.
Οκτώβριος 2014	Τρίτο πρόγραμμα αγοράς καλυμμένων ομολογίων (CBPP3)
Νοέμβριος 2014	Πρόγραμμα αγοράς τιτλοποιημένων τραπεζικών απαιτήσεων (ABSPP)
Μάρτιος 2015	Πρόγραμμα αγοράς τίτλων δημόσιου τομέα (PSPP)
Μάρτιος 2016	Θεσμοθέτηση 2ης σειράς στοχευμένων πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (TLTRO II)
Μάρτιος 2016	Πρόγραμμα αγοράς ομολόγων του επιχειρηματικού τομέα (CSPP)
Πηγές: Τράπεζα της Ελλάδος και ΕΚΤ.	

σύστημα με ευνοϊκούς όρους. Τα μέτρα είχαν στόχο: (α) να διασφαλιστεί ότι τα διατραπεζικά και δανειακά επιτόκια αντανakλούν τη νομισματική πολιτική της ΕΚΤ και (β) να διατηρηθεί η ροή κεφαλαίων από το χρηματοπιστωτικό σύστημα προς την πραγματική οικονομία σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί αποκλειστικά και μόνο με τις μειώσεις των βασικών επιτοκίων (ECB 2010β).

Η **δεύτερη φάση** περιλαμβάνει μέτρα ΜΣΝΠ τα οποία σχεδιάστηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους αλλά και της συνακόλουθης τραπεζικής κρίσης στην ευρωζώνη και εφαρμόστηκαν από το Μάιο του 2010 μέχρι και τα μέσα του 2014. Κατά τη διάρκεια της φάσης αυτής, και συγκεκριμένα από τις αρχές του 2010, εκδηλώθηκαν έντονες πιέσεις στις αγορές κρατικών ομολόγων λόγω της ανησυχίας για τη δημοσιονομική κατάσταση ορισμένων κρατών-μελών. Η ΕΚΤ παρενέβη στις αγορές ομολόγων θεσμοθετώντας συγκεκριμένα μέτρα, όπως το Πρόγραμμα για τις Αγορές Τίτλων και τις Οριστικές Νομισματικές Συναλλαγές (βλ. Πίνακα 1), με σκοπό να εξασφαλίσει επαρκές βάθος, να ενισχύσει τη ρευστότητα και γενικότερα να διορθώσει τις δυσλειτουργίες στις εν λόγω αγορές οι οποίες εμποδίζουν την ομαλή μετάδοση της νομισματικής πολιτικής (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2010β). Επίσης, η θεσμοθέτηση των τριετών πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (3-year LTROs) συνέβαλε αποφασιστικά στη βελτίωση της μεσοπρόθεσμης ρευστότητας των τραπεζών και κατά συνέπεια στη διατήρηση της πιστοδοτικής τους ικανότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι από το φθινόπωρο του 2011 και εξαιτίας της έκθεσης των ευρωπαϊκών τραπεζών σε κρατικά ομόλογα ασκήθηκαν έντονες πιέσεις στα εθνικά τραπεζικά συστήματα, δυσχεραίνοντας την πρόσβαση των τραπεζών στις αγορές χρήματος για την αναχρηματοδότηση των βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεών τους. Η σημαντική μείωση των καταθέσεων συνέβαλε επίσης στην επιδείνωση της ρευστότητας σε ορισμένα από τα εθνικά τραπεζικά συστήματα (Cour-Thmann and Winkler 2013).

Η **τρίτη φάση**, η οποία ξεκινά από τα μέσα του 2014, περιλαμβάνει τα μέτρα ΜΣΝΠ στο πλαίσιο του διευρυνμένου προγράμματος αγοράς τίτλων, με το οποίο η ΕΚΤ υιοθέτησε πολιτική “ποσοτικής χαλάρωσης” (quantitative easing, QE).⁹ Αν και τυπικά το πρόγραμμα αγοράς τίτλων διευρύνθηκε σημαντικά στις αρχές του 2015 με τη συμμετοχή των κρατικών χρεογράφων και άλλων τίτλων που έχει εκδώσει ο δημόσιος τομέας στη ζώνη του ευρώ (βλ. Πίνακα 1), οι αγορές είχαν ήδη προεξοφλήσει από τα μέσα του 2014 ότι το Ευρωσύστημα θα προβεί σε μεγάλης κλίμακας αγορές κρατικών χρεογράφων προκειμένου να αποσοβηθεί η ανάπτυξη συνθηκών αποπληθωρισμού στην ευρωζώνη (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2015α, Πλαίσιο ΙΙΙ.1, σελ. 37). Έτσι, είναι λογικό να υποθέτουμε ότι οι όποιες θετικές επιδράσεις του προγράμματος ενδέχεται να διαχέονται στο σύνολο της οικονομίας αρκετά νωρίτερα από την επίσημη θεσμοθέτηση και υλοποίηση της πολιτικής ποσοτικής χαλάρωσης.

Μολονότι η τρίτη φάση μέτρων ΜΣΝΠ περιλαμβάνει και άλλες σημαντικές παρεμβάσεις εκ μέρους της ΕΚΤ (βλ. Πίνακα 1),¹⁰ η επιτυχία αυτών των μέτρων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πρόοδο του προγράμματος αγοράς κρατικών τίτλων, δεδομένου του μεγέθους των αγορών κρατικών ομολόγων. Απώτερος στόχος σχεδόν όλων των μέτρων ΜΣΝΠ, αλλά και ειδικότερα των πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης, είναι να εξασφαλίζουν τη μετάδοση των μεταβολών των βασικών επιτοκίων στην πραγματική οικονομία. Αυτό όμως επιτυγχάνεται σε πρώτο στάδιο μέσω της βελτίωσης των συνθηκών χρηματοδότησης της οικονομίας.¹¹

⁹ Για την αξιολόγηση των τυχόν αρνητικών επιπτώσεων από την άσκηση πολύ διεκονυτικής νομισματικής πολιτικής στο πλαίσιο του προγράμματος ποσοτικής χαλάρωσης, βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2015β, Πλαίσιο ΙΙΙ.1, σελ. 45.

¹⁰ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις στοχευμένες πράξεις πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (TLTROs), το πρόγραμμα αγορών τιτλοποιημένων τραπεζικών απαιτήσεων (ABSPP) και το 3ο πρόγραμμα αγορών καλυμμένων τραπεζικών ομολογίων (CBPP3), βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2014, Πλαίσιο ΙΙ, σελ. 37.

¹¹ Οι μηχανισμοί μέσω των οποίων τα μέτρα μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής ασκούν θετική επίδραση στην πιστοδοτική ικανότητα των τραπεζών αναλύονται στο Πλαίσιο ΙΙΙ.1, σελ. 37 της έκθεσης *Νομισματική Πολιτική 2014-2015* (Τράπεζα της Ελλάδος 2015α).

Σ' αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο προαναφερθείς διαχωρισμός των έκτακτων μέτρων της ΕΚΤ δεν είναι απόλυτος, με την έννοια ότι πολλά από τα μέτρα, ιδιαίτερα της πρώτης φάσης, εξακολουθούν να υφίστανται ακόμη και σήμερα. Τα νέα μέτρα ΜΣΝΠ τα οποία θεσμοθετούνται από την ΕΚΤ διαχρονικά έρχονται να επιδράσουν στην οικονομία προσθετικά προς τα ήδη υφιστάμενα μέτρα (όπως δείχνουν και τα εμπειρικά αποτελέσματα τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω). Επίσης, σημειώνεται ότι κατά καιρούς και ανάλογα με τις επικρατούσες χρηματοπιστωτικές συνθήκες στην ευρωζώνη (όπως π.χ. το Δεκέμβριο του 2009) η ΕΚΤ έχει αποφασίσει τη σταδιακή απόσυρση κάποιων από τα μη συμβατικά μέτρα και την επαναφορά τους λίγο αργότερα (Μάιος 2010) ή έχει αντικαταστήσει ορισμένα από αυτά με άλλα πιο αποτελεσματικά.¹²

3 ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ

Η οικονομομετρική ανάλυση στηρίζεται σε ένα διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους και στοχαστική μεταβλητότητα (TVP-VAR). Τα υποδείγματα αυτά είναι ικανά να μοντελοποιήσουν με ακρίβεια μακροοικονομικές σχέσεις, καθώς και τη μεταβλητότητα (volatility) των μακροοικονομικών σοκ τα οποία ενδέχεται να παρουσιάζουν έντονες μεταβολές στη διάρκεια του χρόνου. Ένα υπόδειγμα TVP-VAR ανηγμένης μορφής (reduced form) ορίζεται ως εξής:

$$y_t = c_t + B_{1,t} y_{t-1} + \dots + B_{p,t} y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

$$u_t \sim N(0, \Omega_t) \quad (2)$$

όπου y_t είναι το διάνυσμα διαστάσεων $n \times 1$ που περιέχει τις ενδογενείς μεταβλητές του υποδείγματος για κάθε $t=1, \dots, T$. c_t είναι το $(n \times 1)$ διάνυσμα των σταθερών όρων, $\{B_{i,t}\}_{i=1}^p$ είναι οι $n \times n$ πίνακες των δυναμικών συντελεστών και p είναι ο αριθμός των χρονικών υστερήσεων (lags). u_t είναι οι διαταρακτικοί όροι του υποδείγματος ανηγμένης μορφής της εξίσωσης

(1), οι οποίοι κατανομούνται σύμφωνα με την κανονική (normal) κατανομή με μέσο 0 και πίνακα διακυμάνσεων-συνδιακυμάνσεων Ω_t . Ο πίνακας Ω_t παραγοντοποιείται σύμφωνα με την καθιερωμένη πρακτική στη βιβλιογραφία, δηλαδή:

$$\text{Var}(u_t) \equiv \Omega_t = A_t^{-1} H_t (A_t^{-1})' \quad (3)$$

όπου H_t είναι ένας διαγώνιος πίνακας του οποίου η κύρια διαγώνιος αποτελείται από τη στοχαστική μεταβλητότητα των καταλοίπων, u_t :

$$H_t \stackrel{\text{def}}{=} \begin{bmatrix} h_{1,t} & 0 & 0 & 0 \\ 0 & h_{2,t} & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \ddots & 0 \\ 0 & 0 & 0 & h_{n,t} \end{bmatrix}$$

Αντίστοιχα, A_t είναι ένας κάτω τριγωνικός πίνακας ο οποίος μοντελοποιεί τις ταυτόχρονες αλληλεπιδράσεις (contemporaneous interactions) των ενδογενών μεταβλητών, με τα στοιχεία της κύριας διαγώνιου να αποτελούνται από μονάδες:

$$A_t \stackrel{\text{def}}{=} \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ a_{21,t} & 1 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & 0 \\ a_{n1,t} & \dots & a_{nn-1,t} & 1 \end{bmatrix}$$

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, ο δείκτης t στους πίνακες (ή στα διανύσματα) υποδηλώνει ότι μεταβάλλονται στο χρόνο, έτσι ώστε σε κάθε χρονική στιγμή t να έχουμε μια διαφορετική (μεταβαλλόμενη) εκτίμηση τόσο για τους συντελεστές της εξίσωσης όσο και για τη μεταβλητότητα των μακροοικονομικών σοκ.

Στη συνέχεια, για να διευκολυνθεί τόσο η εκτίμηση όσο και η παρουσίαση του υποδείγματος, συλλέγουμε τα στοιχεία των c_t και $\{B_{i,t}\}_{i=1}^p$ στο διάνυσμα θ_t , τα στοιχεία της κύριας διαγώνιου του πίνακα H_t στο διάνυσμα h_t και τα μη μηδενικά και μη μοναδιαία στοιχεία του

¹² Όπως π.χ. η αντικατάσταση του Προγράμματος για τις Αγορές Τίτλων με τη θεσμοθέτηση των Οριστικών Νομισματικών Συνάλλαγών (για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2012, σελ. 71).

πίνακα A_t στο διάνυσμα α_t . Υιοθετώντας τη συνήθη πρακτική (βλ. Primiceri 2005), υποθέτουμε ότι τα θ_t και α_t ακολουθούν ένα τυχαίο περίπατο χωρίς σταθερό όρο (driftless random walk), δηλαδή:

$$\theta_t = \theta_{t-1} + v_t, \quad v_t \sim N(0, Q) \quad (4)$$

και

$$\alpha_t = \alpha_{t-1} + \zeta_t, \quad \zeta_t \sim N(0, S) \quad (5)$$

Το διάνυσμα h_t μοντελοποιείται ως γεωμετρικός τυχαίος περίπατος (geometric random walk):

$$\ln h_t = \ln h_{t-1} + \eta_t, \quad \eta_t \sim N(0, W) \quad (6)$$

Τέλος, υποθέτουμε ότι το διάνυσμα των διαταρακτικών όρων $[\varepsilon_t, v_t, \zeta_t, \eta_t]'$, όπου το ε_t προκύπτει από τη σχέση $u_t = A_t' H_t^{-2} \varepsilon_t$, κατανέμεται από κοινού σύμφωνα με την κανονική κατανομή με μέσο μηδέν και πίνακα διακυμάνσεων-συνδιακυμάνσεων:

$$Var \left(\begin{bmatrix} \varepsilon_t \\ v_t \\ \zeta_t \\ \eta_t \end{bmatrix} \right) = \begin{bmatrix} I_n & 0 & 0 & 0 \\ 0 & Q & 0 & 0 \\ 0 & 0 & S & 0 \\ 0 & 0 & 0 & W \end{bmatrix} \quad (7)$$

όπου I_n είναι ο μοναδιαίος πίνακας διαστάσεων $n \times n$ και ο πίνακας S είναι ένας διαμερισμένος διαγώνιος (block diagonal) πίνακας, δηλαδή υποθέτουμε ότι οι συντελεστές $\alpha_{j,t}$ οι οποίοι ανήκουν στην ίδια εξίσωση (δηλ. γραμμή του πίνακα S) εξελίσσονται στο χρόνο ανεξάρτητα από τους αντίστοιχους συντελεστές που ανήκουν σε άλλη εξίσωση. Η υπόθεση αυτή διευκολύνει την εκτίμηση του υποδείγματος σε υπολογιστικούς όρους (Primiceri 2005).

4 ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

4.1 Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

Σ' αυτή την ενότητα παρουσιάζουμε τις μεταβλητές που χρησιμοποιούμε προκειμένου να

διερευνήσουμε εμπειρικά τη μακροοικονομική επίδραση των σοκ ΜΣΝΠ. Συγκεκριμένα, το διάνυσμα y_t του υποδείγματος στην εξίσωση (1) αποτελείται από τις ακόλουθες ενδογενείς μεταβλητές: το ρυθμό μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ στην ευρωζώνη, το ρυθμό μεταβολής του εναρμονισμένου δείκτη τιμών καταναλωτή (ΕνΔΤΚ) στην ευρωζώνη, το ρυθμό μεταβολής του ενεργητικού της ΕΚΤ, το βασικό επιτόκιο των ΜΡΟ και το δείκτη τεκμαιρόμενης μεταβλητότητας (implied volatility) Vstoxx. Όλες οι χρονολογικές σειρές είναι μηνιαίες συχνότητας και το δείγμα εκτείνεται από το Φεβρουάριο του 2000 έως και το Δεκέμβριο του 2016.¹³ Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται οι πέντε ενδογενείς μεταβλητές του υποδείγματος.

Για όλες τις μεταβλητές παρατηρούμε ότι κατά τις περιόδους των πρόσφατων οικονομικών κρίσεων, που αντιστοιχούν στις σκιασμένες περιοχές, υπάρχει έντονη αύξηση της μεταβλητότητας, γεγονός που δικαιολογεί τη χρήση υποδειγμάτων με στοχαστική μεταβλητότητα.¹⁴ Επίσης, το Διάγραμμα 2 αποτυπώνει ανάγλυφα τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις κύριες μακροοικονομικές μεταβλητές, δηλαδή τους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής του ΑΕΠ και του γενικού επιπέδου των τιμών, αλλά και την αύξηση της αβεβαιότητας στην οικονομία, όπως αυτή αποτυπώνεται στο δείκτη Vstoxx. Η πορεία του βασικού επιτοκίου ΜΡΟ καταδεικνύει την εξαιρετικά διευκολυντική νομισματική πολιτική της ΕΚΤ ιδιαίτερα την τελευταία τριετία, κατά την οποία το επίπεδο του επιτοκίου προσεγγίζει το μηδέν. Τέλος, η επίπτωση των μέτρων ΜΣΝΠ στο ενεργητικό της ΕΚΤ αποτυπώνεται καλύτερα στο Διάγραμμα 1 της ενότητας 1.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η επιλογή των μεταβλητών εξυπηρετεί τους σκοπούς της

¹³ Το τριμηνιαίο ΑΕΠ έχει μετατραπεί σε μηνιαίο με τη μέθοδο παρεμβολής (interpolation) Chow-Lin. Η βιομηχανική παραγωγή και ο όγκος των λιανικών πωλήσεων στην ευρωζώνη είναι οι κύριοι δείκτες μηνιαίας συχνότητας στους οποίους στηρίχθηκε η ανωτέρω μετατροπή (βλ. Gambacorta et al. 2014).

¹⁴ Τα σκιασμένα τμήματα του Διαγράμματος 2 αντιστοιχούν στις περιόδους ύφεσης της ευρωζώνης, όπως αυτές ορίζονται από την Euro Area Business Cycle Dating Committee του CEPR.

Διάγραμμα 2 Οι χρονολογικές σειρές των ενδογενών μεταβλητών του υποδείγματος

(%)

Πηγές: Eurostat, EKT και Thomson Reuters Datastream. Επεξεργασία στοιχείων από το συγγραφέα.

Σημειώσεις: Για τις μεταβλητές Σύνολο ενεργητικού, Πραγματικό ΑΕΠ και ΕνΔΤΚ παρουσιάζονται οι ρυθμοί μεταβολής υπολογιζόμενοι ως οι πρώτες διαφορές των λογαρίθμων. Όλες οι προαναφερόμενες μεταβλητές είναι εποχικά διορθωμένες. Το επιτόκιο MRO και ο δείκτης Vstoxx παρουσιάζονται χωρίς κάποια μετατροπή. Τα σκιασμένα τμήματα αντιστοιχούν στις περιόδους ύφεσης στη ζώνη του ευρώ, όπως αυτές ορίζονται από τη Euro Area Business Cycle Dating Committee του CEPR (Center for Economic Policy Research).

παρούσας μελέτης ακολουθώντας τις πρόσφατες μελέτες των Gambacorta et al. (2014) και Bork (2015).¹⁵ Πιο αναλυτικά, το ΑΕΠ και το επίπεδο των τιμών είναι οι μεταβλητές που συνοψίζουν τις μακροοικονομικές συνθήκες στην ευρωζώνη, ενώ το βασικό επιτόκιο MRO αποτελεί το κύριο εργαλείο συμβατικής νομισματικής πολιτι-

¹⁵ Επίσης, πρέπει να τονιστεί ότι η χρήση των υποδείγματος TVP-VAR επιβάλλει κάποιους περιορισμούς σε σχέση με τον αριθμό των χρησιμοποιούμενων μεταβλητών, καθώς πρέπει να λάβουμε υπόψη και τους υπολογιστικούς περιορισμούς από την εκτίμηση ενός τέτοιου υποδείγματος το οποίο περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό παραμέτρων που μειώνουν σημαντικά τους διαθέσιμους βαθμούς ελευθερίας. Έτσι, η χρησιμοποίηση περισσότερων μεταβλητών για την ταυτοποίηση των διαφορών σοκ (βλ. ενότητα 4.3) σε υποδείγματα TVP-VAR είναι μάλλον απαγορευτική (βλ. π.χ. τη μελέτη των Baumeister and Benati (2013), στην οποία οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τέσσερις (4) μεταβλητές για την ταυτοποίηση των σοκ ΜΣΝΠ).

κής.¹⁶ Αντίθετα, το ενεργητικό της ΕΚΤ αντιπροσωπεύει το κύριο μέσο άσκησης ΜΣΝΠ και χρησιμοποιείται προκειμένου να προσεγγίσει τις επιδράσεις των διαφόρων μέτρων ΜΣΝΠ που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 2 (βλ. επίσης τη συζήτηση στην ενότητα 1). Τα μέτρα αυτά, όπως προαναφέρθηκε, έχουν στόχο να μετριάσουν τις αναταραχές στις αγορές χρήματος και κεφαλαίων, μειώνοντας έτσι τα περιθώρια κινδύνου (risk spreads) και διευκολύνοντας τη χρηματοδότηση της οικονομίας μέσω του τραπεζικού συστήματος. Για το λόγο αυτό, οι Baumeister and Benati (2013) και Kapetanios et al. (2012) χρησιμοποιούν τα spreads των δεκαετών κρατικών ομολόγων προκειμένου να ταυτοποιήσουν τα σοκ της ΜΣΝΠ.¹⁷

Με δεδομένο ότι πολλά από τα μέτρα ΜΣΝΠ στοχεύουν και σε άλλες αγορές πλην αυτής των κρατικών ομολόγων (π.χ. αγορές χρήματος ή αγορές εταιρικών ομολόγων) αλλά και σε μια γενικότερη βελτίωση των χρηματοδοτικών συνθηκών στην οικονομία, επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε ένα γενικότερο δείκτη για να προσεγγίσουμε τις χρηματοπιστωτικές συνθήκες στην ευρωζώνη, όπως είναι ο δείκτης Vstoxx (Gambacorta et al. 2014, Bork 2015, Rompolis 2017). Γενικά, οι δείκτες τεκμαιρόμενης μεταβλητότητας, οι οποίοι είναι γνωστοί και ως “δείκτες φόβου”, έχουν την ικανότητα να αποτυπώνουν τα επίπεδα της αβεβαιότητας στις χρηματαγορές και η χρήση τους είναι αποφασιστικής σημασίας προκειμένου να ταυτοποιήσουμε τα εξωγενή διαρθρωτικά σοκ της ΜΣΝΠ. Και αυτό διότι η αύξηση του ισολογισμού της ΕΚΤ είναι η αντίδραση της κεντρικής τράπεζας στους αυξημένους χρηματοπιστωτικούς κινδύνους οι οποίοι αποτυπώνονται στο συγκεκριμένο δείκτη (Gambacorta et al. 2014).

4.2 Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Η εκτίμηση του υποδείγματος TVP-VAR το οποίο περιγράψαμε στις εξισώσεις (1) έως (7) γίνεται με μπεϋζιανές (Bayesian) μεθόδους και πιο συγκεκριμένα με το δειγματολήπτη

Gibbs (Gibbs sampler), ο οποίος προτείνεται από τους Primiceri (2005) και Del Negro and Primiceri (2015).

Το πρώτο βήμα στη μπεϋζιανή ανάλυση είναι να καθορίσουμε τις εκ των προτέρων (prior) κατανομές των παραμέτρων του υποδείγματος και στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας το θεώρημα του Bayes (Bayes' theorem), να εκτιμήσουμε τις εκ των υστέρων (posterior) κατανομές των παραμέτρων, στις οποίες θα στηριχθεί η στατιστική συμπερασματολογία.¹⁸ Πιο συγκεκριμένα, για την εξειδίκευση των εκ των προτέρων κατανομών στηρίζομαστε στις εκτιμήσεις των παραμέτρων ενός υποδείγματος VAR με σταθερούς συντελεστές, το οποίο εκτιμούμε χρησιμοποιώντας τα επτά πρώτα χρόνια του δείγματος (δηλαδή τις πρώτες 84 παρατηρήσεις). Έτσι, συνυπολογίζοντας και τις χρονικές υστερήσεις, το υπόδειγμα TVP-VAR εκτιμάται από τον Απρίλιο του 2007 έως και το Δεκέμβριο του 2016, περίοδος που αντιστοιχεί σε 117 μηνιαίες παρατηρήσεις (περίπου 10 χρόνια) και συμπίπτει με την περίοδο που ενδιαφερόμαστε να εξετάσουμε όσον αφορά τις επιδράσεις των μέτρων ΜΣΝΠ.

Για την εκτίμηση του υποδείγματος και ακολουθώντας τη συνήθη πρακτική στη βιβλιογραφία, χρησιμοποιούμε δύο χρονικές υστερήσεις, δηλαδή $p=2$ (βλ. Primiceri 2005). Επίσης, η εκτίμηση στηρίζεται σε 15.000 δείγματα (draws) για τις παραμέτρους, τα οποία λαμβάνουμε από τη διαδοχική διαδικασία προσομοίωσης των δεσμευμένων εκ των υστέρων κατανομών (conditional posterior distribu-

¹⁶ Οι Gambacorta et al. (2014) δεν περιλαμβάνουν το επιτόκιο νομισματικής πολιτικής στο βασικό τους υπόδειγμα, αφού θεωρούν ότι, όταν αυτό προσεγγίζει το μηδενικό κατώτατο όριο, αντικαθίσταται από τη μεταβολή του μεγέθους του ισολογισμού της κεντρικής τράπεζας. Παρ' όλα αυτά, στην παρούσα μελέτη θεωρούμε ότι το επιτόκιο νομισματικής πολιτικής πρέπει να συμπεριληφθεί στο υπόδειγμα, αφού το δείγμα περιλαμβάνει περιόδους κατά τις οποίες το βασικό επιτόκιο ΜΡΟ απέχει αρκετά από το μηδενικό κατώτατο όριο. Επίσης, η χρήση μη γραμμικών υποδειγμάτων με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους μάς επιτρέπει να λάβουμε υπόψη αυτή την αλλαγή στα επίπεδα του επιτοκίου νομισματικής πολιτικής.

¹⁷ Στις μελέτες αυτές όμως οι συγγραφείς δεν χρησιμοποιούν το μέγεθος του ενεργητικού της κεντρικής τράπεζας για την ταυτοποίηση των σοκ ΜΣΝΠ. Επίσης, για τη μεθοδολογία ταυτοποίησης των σοκ ΜΣΝΠ, βλ. την ενότητα 4.3.

¹⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την εκτίμηση του υποδείγματος αλλά και τις εκ των προτέρων κατανομές, βλ. Primiceri (2005) και Del Negro and Primiceri (2015).

tions) μέσω του δειγματολήπτη Gibbs. Από το σύνολο των 15.000 δειγμάτων, τα πρώτα 10.000 απορρίπτονται, ενώ από τα επόμενα 5.000 διατηρούμε 1 σε κάθε 10 δείγματα προκειμένου να εξασφαλίσουμε τη σύγκλιση του αλγορίθμου και να ελαττώσουμε την αυτοσχέτιση μεταξύ των δειγμάτων.

4.3 Η ΤΑΥΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΩΝ ΣΟΚ (STRUCTURAL SHOCKS)

Στο παρόν άρθρο, η εμπειρική διερεύνηση των μακροοικονομικών επιδράσεων των μέτρων ΜΣΝΠ βασίζεται στις συναρτήσεις άμεσης αντίδρασης (impulse response functions – εφεξής IRFs), οι οποίες αποτελούν συναρτήσεις των παραμέτρων του υποδείγματος TVP-VAR και μας επιτρέπουν να συνοψίσουμε τα πιο σημαντικά ευρήματα που προκύπτουν από την εκτίμησή του. Πιο συγκεκριμένα, οι IRFs είναι το εργαλείο που μας επιτρέπει να διερευνήσουμε πώς αντιδρά μια μεταβλητή του ενδιαφέροντός μας (στην παρούσα μελέτη ενδιαφερόμαστε για το ΑΕΠ και το επίπεδο των τιμών στην ευρωζώνη) σε ένα εξωγενές διαρθρωτικό σοκ, ε_t , που δέχεται η οικονομία.¹⁹ Η εφαρμογή ενός μη γραμμικού υποδείγματος με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους μάς δίνει επιπλέον τη δυνατότητα να διερευνήσουμε αν η διάχυση των διαφόρων σοκ στην οικονομία μεταβάλλεται διαχρονικά. Όπως έχουμε προαναφέρει στην ενότητα 3.1 και στην εξίσωση (7), για τα διαρθρωτικά σοκ ισχύει ότι $E(\varepsilon_t) = 0$, $E(\varepsilon_t \varepsilon_{t-j}') = 0 \forall t$ και $j (j \neq 0)$ και $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = I_n$ και συνδέονται με τα σοκ του υποδείγματος ανηγμένης μορφής, u_t , ως εξής: $\varepsilon_t = (A_t' H_t^2)^{-1} u_t = C_{0,t}^{-1} u_t$.²⁰ Η ταυτοποίηση των διαρθρωτικών οικονομικών σοκ, δηλαδή η μεθοδολογία διαχωρισμού ενός οικονομικού σοκ (π.χ. σοκ συνολικής ζήτησης) από ένα άλλο (π.χ. σοκ συνολικής προσφοράς), οδηγεί ουσιαστικά στην ταυτοποίηση ενός διαρθρωτικού υποδείγματος VAR, ενώ αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενεργό πεδίο έρευνας στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. Fry and Pagan 2011).²¹

Στην παρούσα μελέτη επιλέγουμε να ταυτοποιήσουμε τα διαρθρωτικά σοκ και κατ' επέκταση το διαρθρωτικό υπόδειγμα TVP-VAR

χρησιμοποιώντας περιορισμούς στις IRFs (Canova and De Nicolo 2002, Uhlig 2005, Mountford and Uhlig 2009, Arias et al. 2014). Δηλαδή επιλέγουμε τις IRFs έτσι ώστε να έχουν εκείνα τα πρόσημα ή εκείνες τις τιμές που υπαγορεύονται από την οικονομική θεωρία ή την οικονομική λογική. Γενικά, η ταυτοποίηση των διαρθρωτικών σοκ μέσω περιορισμών στις IRFs στηρίζεται στη μεθοδολογία παραγωγής πολλών εναλλακτικών υποδείγμάτων μέσω ορθογώνιων περιστροφών (orthogonal rotations), κατά τη διάρκεια της οποίας διατηρούμε μόνο εκείνα τα υποδείγματα που ικανοποιούν τους περιορισμούς που έχουμε θέσει στις IRFs (βλ. Fry and Pagan 2011 για διεξοδικότερη ανάλυση).

Πιο συγκεκριμένα, από τα προαναφερόμενα προκύπτει ότι $\Omega_t = C_{0,t} C_{0,t}'$, που σημαίνει ότι για κάθε ορθογώνιο πίνακα R (για τον οποίο ισχύει ότι $RR' = I$) μπορούμε να γράψουμε $\Omega_t = C_{0,t} R R' C_{0,t}' = \tilde{C}_{0,t} \tilde{C}_{0,t}'$. Αυτό σημαίνει ότι για κάθε R έχουμε ένα νέο σύνολο από διαρθρωτικά σοκ, $\tilde{\varepsilon}_t = \tilde{C}_{0,t}^{-1} u_t$, τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να ελέγξουμε αν ικανοποιούνται οι περιορισμοί μας στις IRFs. Σε πολλές περιπτώσεις, η ταυτοποίηση των διαρθρωτικών σοκ διευκολύνεται από την εισαγωγή μηδενικών περιορισμών στις IRFs. Έτσι, η παρούσα μελέτη υιοθετεί τη μεθοδολογία των Arias et al. (2014), οι οποίοι προτείνουν ένα γρήγορο αλγόριθμο για την εκτίμηση εκείνων των IRFs που ικανοποιούν μηδενικούς και προσημικούς περιορισμούς (zero and sign restrictions). Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει περιληπτικά τους περιορισμούς που θέτουμε στις IRFs για την ταυτοποίηση

¹⁹ Για τον υπολογισμό των IRFs στηρίζομαστε στο γεγονός ότι ένα υπόδειγμα VAR μπορεί να γραφεί ως ένα διανυσματικό υπόδειγμα κινητών μέσων όρων (vector moving average – VMA), δηλαδή ως ένα άπειρο άθροισμα σταθμισμένων διαρθρωτικών σοκ (βλ. π.χ. Lütkepohl 2005).

²⁰ Βασική διαφορά μεταξύ των διαρθρωτικών οικονομικών σοκ (structural economic shocks) και των σοκ του υποδείγματος ανηγμένης μορφής (reduced form shocks) είναι ότι τα πρώτα είναι ασυσχετίστα (ορθογώνια) μεταξύ τους, σε αντίθεση με τα δεύτερα.

²¹ Ένα διαρθρωτικό υπόδειγμα VAR (structural VAR model) χρησιμοποιεί την οικονομική θεωρία προκειμένου να προσδιορίσει τις ταυτόχρονες (contemporaneous) σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών (Stock and Watson 2001), ενώ, σύμφωνα με τους Fry and Pagan (2011), ένα υπόδειγμα ανηγμένης μορφής συνοψίζει την πληροφόρηση από τα δεδομένα και ένα διαρθρωτικό υπόδειγμα παρέχει την οικονομική ερμηνεία των δεδομένων.

Πίνακας 2 Περιορισμοί στις συναρτήσεις άμεσης αντίδρασης (IRFs) για την ταυτοποίηση των διαρθρωτικών σοκ

Μεταβλητές	$\varepsilon_t^{M\Delta N\Pi}$	$\varepsilon_t^{\Sigma N\Pi}$	$\varepsilon_t^{\Sigma Z}$	$\varepsilon_t^{\Sigma\Pi}$
Σύνολο ενεργητικού	+	?	?	?
Επιτόκιο MRO	0	-	+	?
ΑΕΠ	+	+	+	+
ΕνΔΤΚ	+	+	+	-
Vstoxx	-	?	?	?

Σημειώσεις: Η μεταβλητή ΕνΔΤΚ είναι ο Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή. $\varepsilon_t^{M\Delta N\Pi}$, $\varepsilon_t^{\Sigma N\Pi}$, $\varepsilon_t^{\Sigma Z}$ και $\varepsilon_t^{\Sigma\Pi}$ είναι τα διαρθρωτικά σοκ μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής, συμβατικής νομισματικής πολιτικής, συνολικής ζήτησης και συνολικής προσφοράς αντίστοιχα. Το ερωτηματικό (?) σημαίνει ότι τίθεται κάποιος περιορισμός στην IRF της συγκεκριμένης μεταβλητής.

των διαρθρωτικών σοκ και οι οποίοι αναλύονται παρακάτω.

Γενικά, για την ταυτοποίηση των σοκ ΜΣΝΠ και τον καθορισμό των περιορισμών στις IRFs ακολουθούμε τις μελέτες των Baumeister and Benati (2013), Gambacorta et al. (2014) και Bork (2015). Πιο αναλυτικά, ένα εξωγενές διευκολυντικό σοκ ΜΣΝΠ υποθέτουμε ότι θα αυξήσει το ενεργητικό της ΕΚΤ, ενώ παράλληλα θα οδηγήσει σε βελτίωση των γενικότερων χρηματοπιστωτικών συνθηκών μειώνοντας την αβεβαιότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται στο δείκτη Vstoxx. Η μείωση της αβεβαιότητας και η βελτίωση της χρηματοδότησης της οικονομίας μέσω του τραπεζικού συστήματος θα τονώσουν την οικονομική δραστηριότητα και θα οδηγήσουν επίσης σε αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών. Προκειμένου όμως να ξεχωρίσουμε ένα σοκ ΜΣΝΠ από ένα σοκ συμβατικής νομισματικής πολιτικής, απαιτείται επιπλέον να υποθέσουμε ότι το επιτόκιο νομισματικής πολιτικής δεν αντιδρά (τουλάχιστον αρχικά) σε ένα σοκ ΜΣΝΠ (μηδενικός περιορισμός) (Baumeister and Benati 2013).

Επιπλέον, ακολουθώντας την καθιερωμένη πρακτική στη βιβλιογραφία ταυτοποιούμε και τρία επεκτατικά σοκ (α) συμβατικής νομισματικής πολιτικής, (β) συνολικής ζήτησης και (γ) συνολικής προσφοράς, χρησιμοποιώντας προσημικούς περιορισμούς (Baumeister and Benati 2013). Η ταυτοποίηση επιπρόσθετων

σοκ βοηθά τόσο να ταυτοποιήσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τα σοκ που μας ενδιαφέρουν (εν προκειμένω τα σοκ ΜΣΝΠ) (Uhlig 2005) όσο και να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα των “πολλαπλών σοκ” (Fry and Pagan 2011). Επίσης, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 2, όλοι οι περιορισμοί είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι, γεγονός που συμβάλλει ώστε να διαχωρίσουμε το κάθε ένα από τα σοκ σε σχέση με τα υπόλοιπα. Τέλος, ακολουθώντας τους Gambetti and Musso (2016) και Bijsterbosch and Falingiardi (2015) οι περιορισμοί στις IRFs επιβάλλονται μόνο κατά την πρώτη χρονική περίοδο (δηλαδή για $t=0$), αφήνοντας τις IRFs να εξελιχθούν χωρίς περιορισμούς για τις μετέπειτα χρονικές περιόδους.

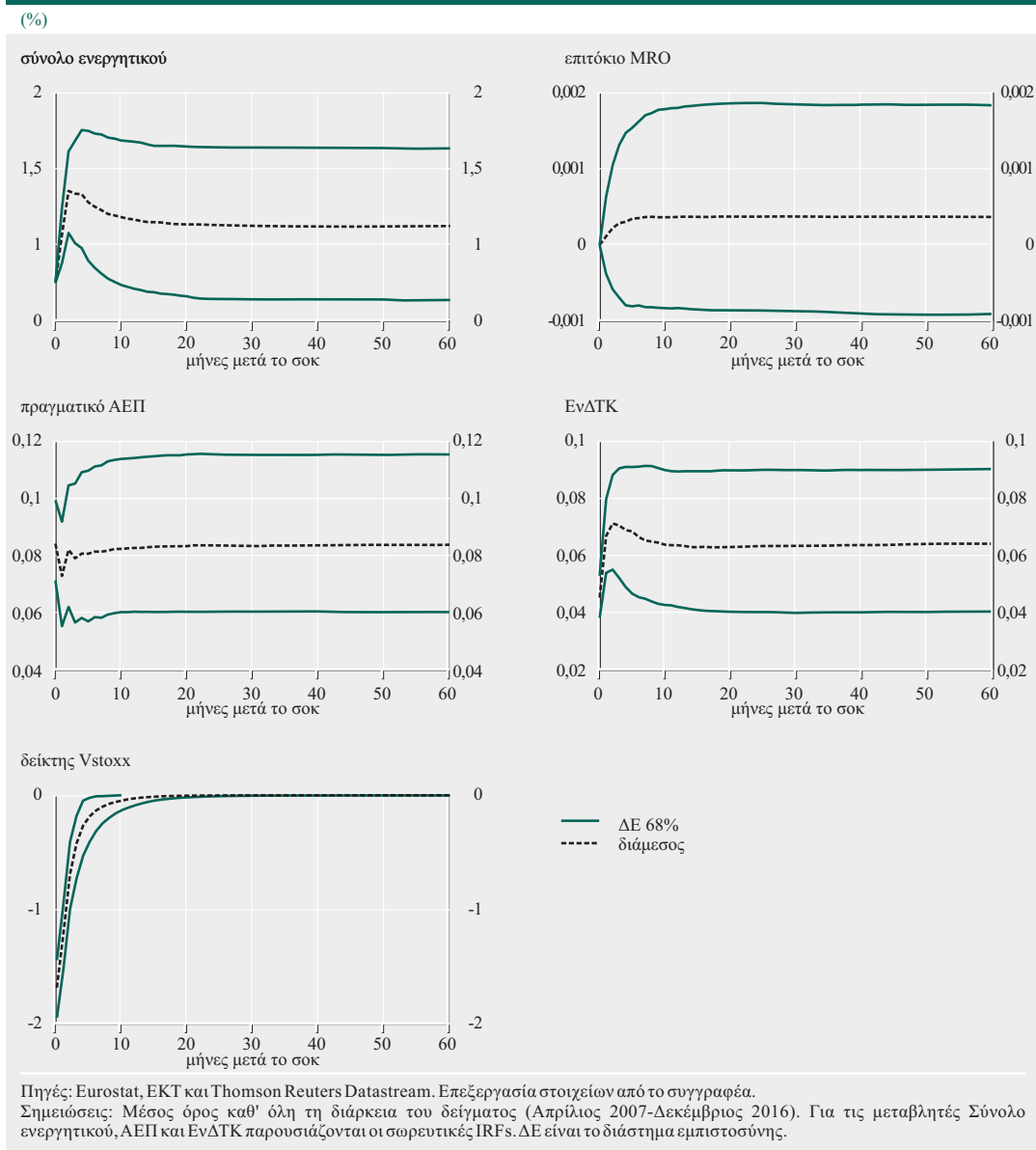
4.4 ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζουμε τα εμπειρικά αποτελέσματα της μελέτης και συγκεκριμένα επικεντρωνόμαστε στις εκτιμήσεις των IRFs που αφορούν τα σοκ ΜΣΝΠ. Οι IRFs έχουν κανονικοποιηθεί έτσι ώστε να παρουσιάζουν την επίδραση ενός διευκολυντικού σοκ ΜΣΝΠ που αντιστοιχεί σε αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1%.

4.4.1 Η μέση επίδραση των σοκ ΜΣΝΠ

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζουμε τις μέσες εκτιμώμενες επιδράσεις ενός σοκ ΜΣΝΠ, λαμβάνοντας υπόψη ολόκληρο το

Διάγραμμα 3 Συναρτήσεις άμεσης αντίδρασης (IRFs) σε ένα σοκ ΜΣΝΠ

δείγμα από τον Απρίλιο του 2007 μέχρι και το Δεκέμβριο του 2016. Πιο συγκεκριμένα, το Διάγραμμα 3 παρουσιάζει τη μέση τιμή των IRFs ως προς t , η οποία μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε πώς αντιδρούν κατά μέσο όρο οι μεταβλητές του υποδείγματος σε ένα σοκ ΜΣΝΠ στο υπό εξέταση δείγμα.²²

Τα εμπειρικά ευρήματα που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 3 ευθυγραμμίζονται σε

μεγάλο βαθμό με τα αποτελέσματα των Gambacorta et al. (2014) για την ευρωζώνη, αλλά

²² Συγκεκριμένα, η μέση τιμή των IRFs έχει υπολογιστεί ως εξής: για κάθε μία δειγματοληψία των παραμέτρων του υποδείγματος από την εκ των υστέρων κατανομή υπολογίζουμε τις IRFs με βάση τους περιορισμούς που έχουμε θέσει για κάθε t . Στη συνέχεια, υπολογίζουμε τη μέση τιμή των IRFs ως προς t . Στο τέλος της διαδικασίας διαδοχικής δειγματοληψίας από τις εκ των υστέρων κατανομές έχουμε 500 παρατηρήσεις της μέσης IRF, από τις οποίες εκτιμούμε τη διάμεσο καθώς και το 16ο και 84ο εκατοστημόριο (δηλαδή το διάστημα εμπιστοσύνης 68% που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 3).

και με άλλες μελέτες που αφορούν άλλες οικονομίες (π.χ. βλ. Michaelis and Watza 2017, Baumeister and Benati 2013, Weale and Wieladek 2016). Όσον αφορά τις μακροοικονομικές επιδράσεις, οι οποίες αποτελούν το κύριο αντικείμενο της μελέτης, παρατηρούμε ότι τα μέτρα ΜΣΝΠ που εφαρμόστηκαν την τελευταία δεκαετία από την ΕΚΤ είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά. Αναλυτικά, μια αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1% θα οδηγήσει, κατά μέσο όρο την περίοδο 2007-2016, σε αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών κατά 0,07% μετά από περίπου 3 μήνες, καθώς και σε αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ κατά 0,08% κατά μέγιστο (βλ. την πράσινη γραμμή στο Διάγραμμα 1).²³ Επιπλέον, όσον αφορά την επίδραση στις χρηματαγορές, μια αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1% θα μειώσει άμεσα το δείκτη τεκμαιρόμενης μεταβλητότητας Vstoxx κατά 1,5%. Η επίδραση στο Vstoxx βαίνει μειούμενη και διαρκεί για τους επόμενους 10 μήνες περίπου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εύρος των διαστημάτων εμπιστοσύνης είναι αρκετά περιορισμένο, γεγονός που συνεπάγεται ότι οι εκτιμώμενες επιδράσεις διαφέρουν στατιστικά από το μηδέν.

Συμπερασματικά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα ανωτέρω εμπειρικά ευρήματα καταδεικνύουν την αναγκαιότητα των μέτρων ΜΣΝΠ κατά την περίοδο 2008-2016, αφού ένα επεκτατικό εξωγενές σοκ ΜΣΝΠ θα οδηγήσει, κατά μέσο όρο, σε μια στατιστικά σημαντική αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών, αλλά και θα τονώσει την πραγματική οικονομία σε όρους ΑΕΠ. Με αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνεται ο κύριος στόχος των μέτρων ΜΣΝΠ κατά την εν λόγω περίοδο, δηλαδή η αποσόβηση των αποπληθωριστικών πιέσεων, αλλά και ο ευρύτερος στόχος της διατήρησης του πληθωρισμού λίγο κάτω του 2% μέσω της ομαλής μετάδοσης της διευκολυντικής νομισματικής πολιτικής. Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινιστεί ότι πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την επίτευξη των στόχων της ΜΣΝΠ σε σχετικούς όρους, δηλαδή πάντοτε σε σύγκριση με το ποιο θα ήταν το επίπεδο των τιμών ή ο ρυθμός ανάπτυξης στην ευρωζώνη αν δεν είχαν θεσμοθετηθεί και υλοποιηθεί τα συγκεκριμένα

μέτρα. Στην επόμενη ενότητα διερευνούμε τη διαχρονική εξέλιξη των μακροοικονομικών επιδράσεων των μέτρων ΜΣΝΠ, εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι σε ένα υπόδειγμα TVP-VAR οι συντελεστές μεταβάλλονται στο χρόνο.

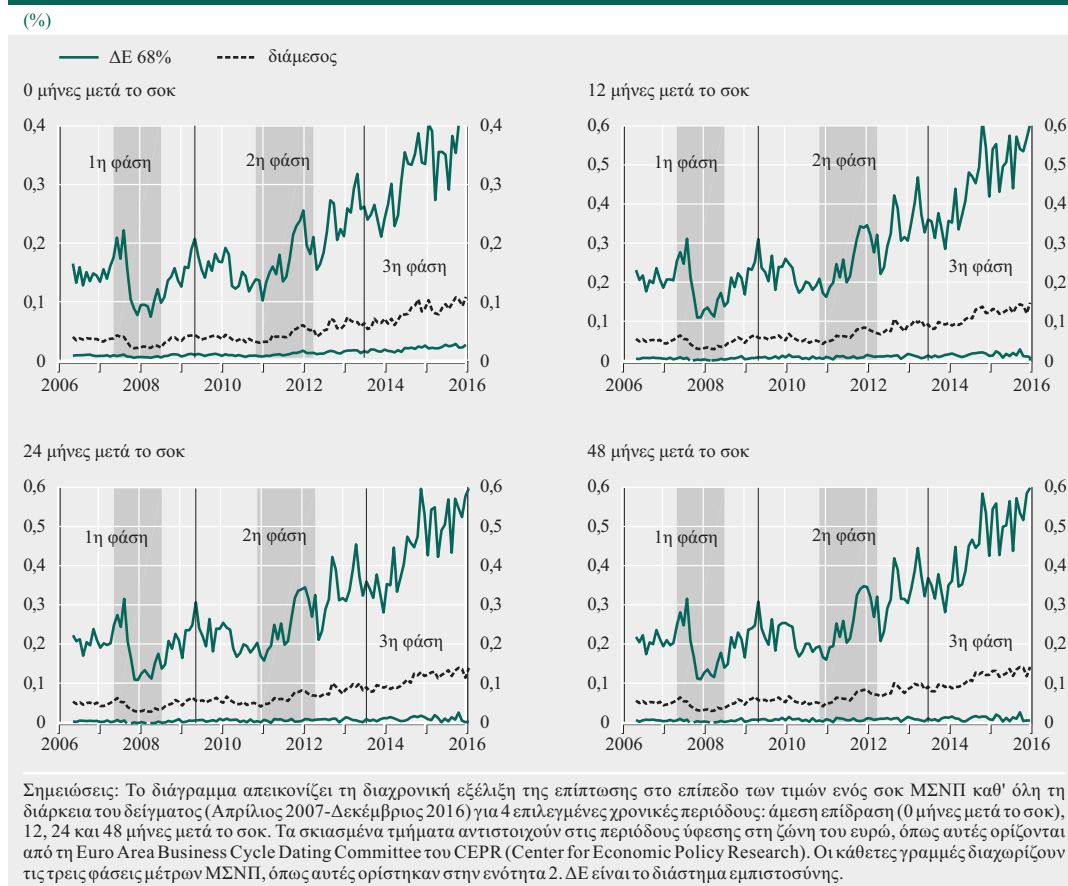
4.4.2 Η διαχρονική εξέλιξη των επιδράσεων των σοκ ΜΣΝΠ την περίοδο 2007-2016

Τα Διαγράμματα 4 και 5 απεικονίζουν τη διαχρονική εξέλιξη της επίδρασης στο γενικό επίπεδο των τιμών και στο ΑΕΠ αντίστοιχα ενός σοκ ΜΣΝΠ καθ' όλη τη διάρκεια του δείγματος (Απρίλιος 2007-Δεκέμβριος 2016) για τέσσερις επιλεγμένους χρονικούς ορίζοντες: άμεση επίδραση (0 μήνες μετά το σοκ), 12, 24 και 48 μήνες μετά το σοκ. Στα διαγράμματα απεικονίζονται τόσο οι περίοδοι ύφεσης όσο και οι τρεις φάσεις μέτρων ΜΣΝΠ, όπως αυτές διαχωρίστηκαν στην ενότητα 2, καθώς και το διάστημα εμπιστοσύνης 68%.

Το κύριο χαρακτηριστικό και των δύο διαγραμμάτων είναι ότι δείχνουν στατιστικά σημαντική ανοδική τάση καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο και ιδιαίτερα κατά την τελευταία φάση εφαρμογής των πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης (QE). Εξετάζοντας για παράδειγμα την άμεση επίδραση (0 μήνες μετά το σοκ) που ασκεί στον ΕνΔΤΚ μια αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1%, παρατηρούμε ότι αυτή κυμαίνεται σε επίπεδα κάτω του 0,05% στην αρχή του δείγματος, ενώ προς το τέλος του 2016 η επίδραση έχει σχεδόν διπλασιαστεί, φθάνοντας κοντά στο 0,1%. Παρομοίως, η επίδραση ενός σοκ ΜΣΝΠ στο ΑΕΠ διπλασιάζεται προς το τέλος του δείγματος (από 0,1% σε 0,2%). Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζουν και οι άλλες χρονικές περίοδοι που παρουσιάζονται στα Διαγράμματα 4 και 5. Παρατηρούμε λοιπόν ότι τα μέτρα ΜΣΝΠ τα οποία θεσμοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν από την ΕΚΤ καθ' όλη τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας διπλασίασαν επί της ουσίας τη θετική επίδραση μιας μεταβολής του μεγέ-

²³ Σε ετήσια βάση, τα ποσοστά αύξησης είναι 0,84% και 0,96% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 4 Διαχρονική επίδραση στο επίπεδο των τιμών μιας αύξησης 1% στο ενεργητικό της ΕΚΤ

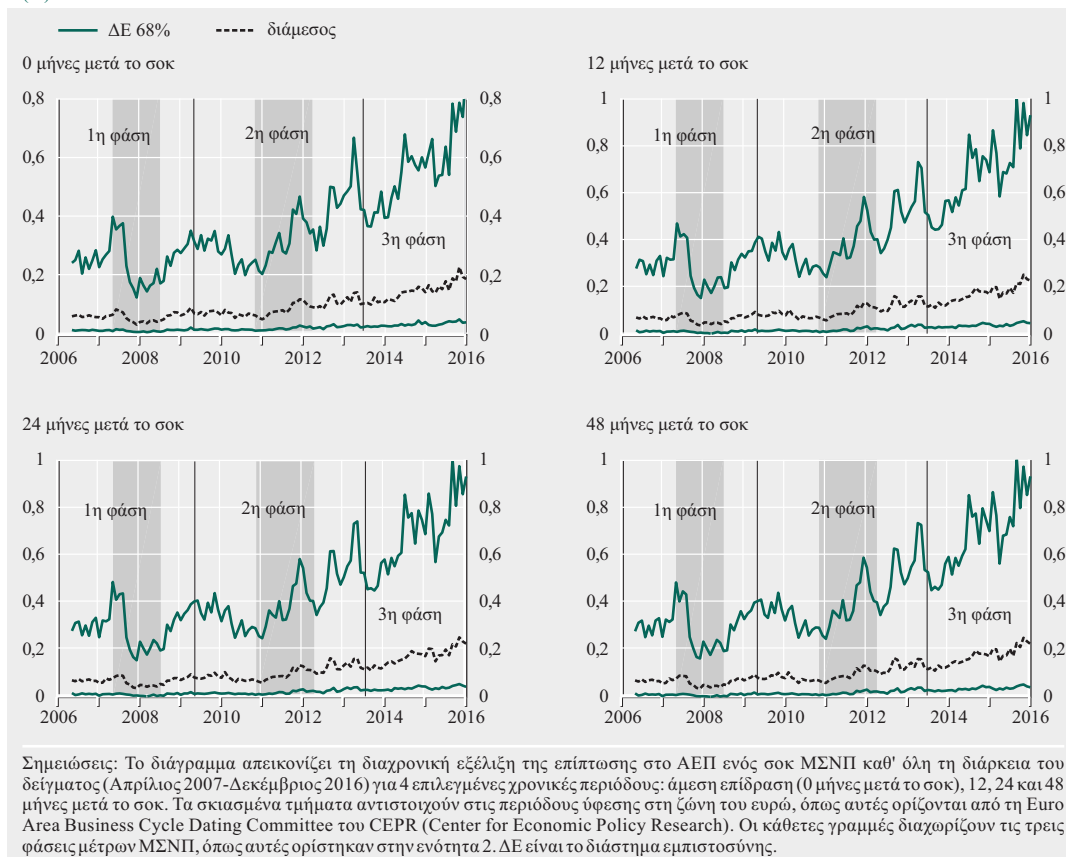
θους του ισολογισμού της ΕΚΤ στο επίπεδο των τιμών καθώς και στο ΑΕΠ. Αυτή η διαπίστωση θα μπορούσε να αποδοθεί σε δύο παράγοντες (ή και στο συνδυασμό αυτών): (α) στην ποιοτική στροφή των μέτρων ΜΣΝΠ, όπως επί παραδείγματι θεσμοθέτηση της ποσοτικής χαλάρωσης ή παροχή σαφών μελλοντικών ενδείξεων (forward guidance) σχετικά με τη νομισματική πολιτική (βλ. επίσης την ανάλυση που ακολουθεί στις επόμενες παραγράφους), και (β) στη σωρευτική επίδραση που μπορεί να είχαν διαχρονικά τα διάφορα μέτρα ΜΣΝΠ στην οικονομική δραστηριότητα της ευρωζώνης. Ας μην ξεχνάμε, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ότι πολλά από τα μέτρα της πρώτης περιόδου εξακολουθούν να ισχύουν ακόμη και σήμερα. Άρα τα νέα μέτρα που υλοποιούνται διαχρονικά μπορεί να επιδρούν προσθετικά προς τα ήδη υπάρχοντα μέτρα.

Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μας είναι να συγκρίνουμε τις τρεις φάσεις μέτρων ΜΣΝΠ, όπως αυτές διαχωρίστηκαν στην ενότητα 2. Για να το επιτύχουμε αυτό, υπολογίζουμε τη μέση τιμή των IRFs για τις αντίστοιχες χρονικές περιόδους των τριών φάσεων. Η διάμεσος της κατανομής των IRFs για τις τρεις φάσεις μέτρων ΜΣΝΠ παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 6.

Το Διάγραμμα 6 αποκαλύπτει τη σωρευτική επίδραση των μέτρων ΜΣΝΠ κατά τη διάρκεια των τριών φάσεων ΜΣΝΠ, όπως αυτές ορίζονται στην ενότητα 2. Η τρίτη φάση μέτρων ΜΣΝΠ, η οποία περιλαμβάνει τα μέτρα ποσοτικής χαλάρωσης (QE), φαίνεται να έχει, κατά μέσο όρο, τη μεγαλύτερη θετική επίδραση στο επίπεδο των τιμών και στο ΑΕΠ. Πιο συγκεκριμένα, κατά την πρώτη

Διάγραμμα 5 Διαχρονική επίδραση στο ΑΕΠ μιας αύξησης 1% στο ενεργητικό της ΕΚΤ

(%)

φάση μέτρων ΜΣΝΠ μια αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1% θα μπορούσε να οδηγήσει κατά μέγιστο σε μια αύξηση του ΕνΔΤΚ κατά 0,05%, ενώ κατά τη δεύτερη και την τρίτη φάση μέτρων ΜΣΝΠ τα ποσοστά αυτά αυξάνονται σε 0,07% και 0,13% αντίστοιχα.²⁴ Αντίστοιχα, για το ΑΕΠ οι μέγιστες επιδράσεις διαμορφώνονται σε 0,06%, 0,09% και 0,16% για τις τρεις υπό εξέταση φάσεις μέτρων ΜΣΝΠ.²⁵ Είναι σαφές από τα εμπειρικά ευρήματα ότι η υιοθέτηση πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης της ΕΚΤ, με τη διεύρυνση του προγράμματος αγορών τίτλων από τα μέσα του 2014-αρχές του 2015, συνέβαλε αποφασιστικά ώστε να μεταβληθεί η διάχυση ενός εξωγενούς σοκ ΜΣΝΠ. Ειδικότερα, κατά την τρίτη φάση ΜΣΝΠ η επίδραση μιας θετικής μεταβολής του ενεργητικού της ΕΚΤ στο επίπεδο των τιμών και του

εισοδήματος έχει σχεδόν διπλασιαστεί σε σχέση με το μέσο όρο των δύο προηγούμενων φάσεων.

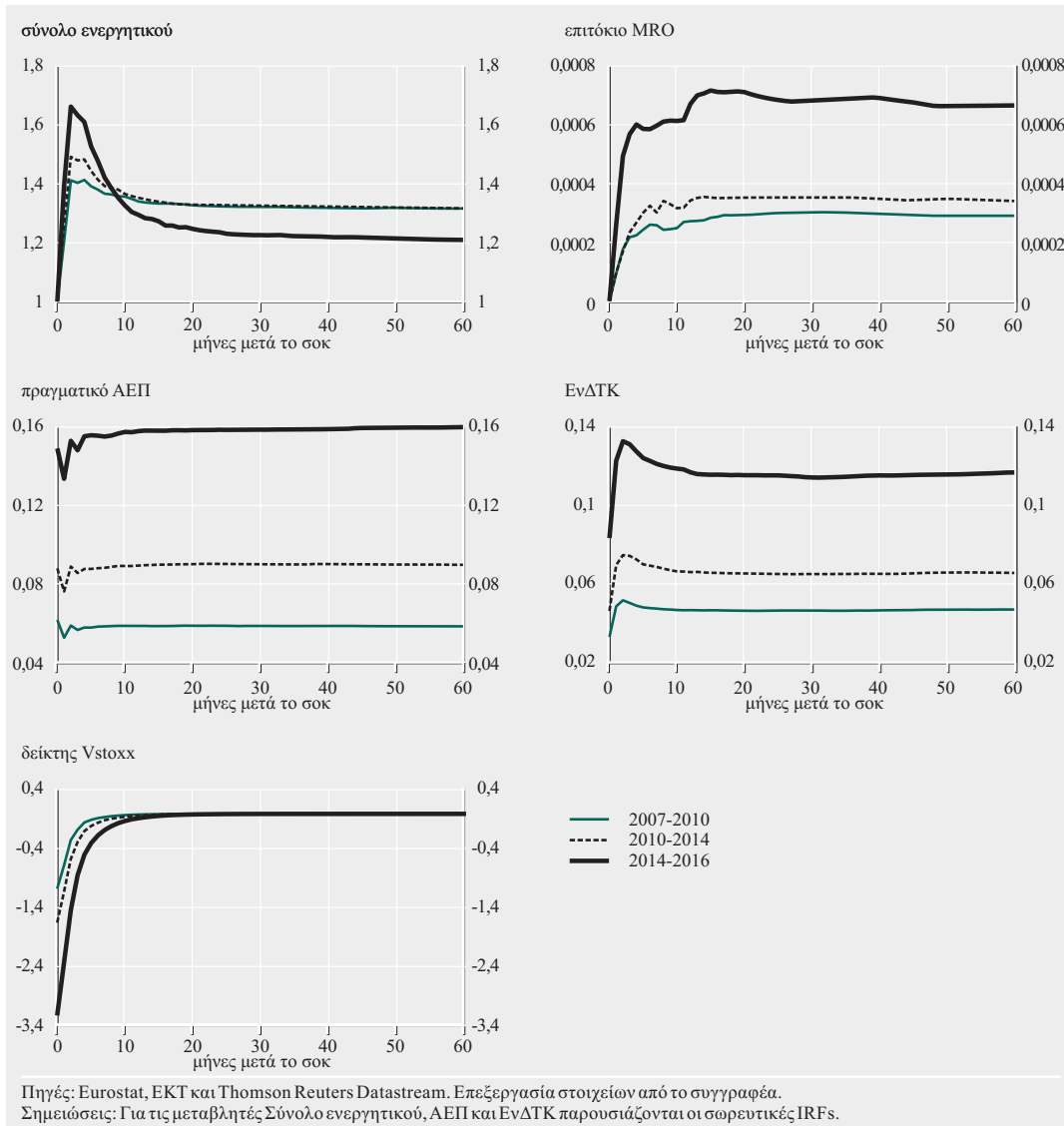
Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι αντίστοιχη κλιμάκωση των επιδράσεων ενός σοκ ΜΣΝΠ υφίσταται και για το δείκτη Vstoxx, ο οποίος, όπως έχουμε προαναφέρει, αποτυπώνει το επίπεδο της αβεβαιότητας στις χρηματαγορές. Στη διαμόρφωση αυτού του αποτελέσματος έχει συμβάλει αποφασιστικά το γεγονός ότι η ΕΚΤ από τα μέσα του 2013 και μετά παρέχει σαφείς ενδείξεις (forward guidance) σχετικά με τη μελλοντική πορεία τόσο της συμβατικής όσο και της μη συμβατικής νομισματικής πολι-

²⁴ Σε ετήσια βάση, τα ποσοστά αυτά είναι 0,60%, 0,84% και 1,56% αντίστοιχα.

²⁵ Σε ετήσια βάση, τα ποσοστά αυτά είναι 0,72%, 1,08% και 1,92% αντίστοιχα.

Διάγραμμα 6 Μέση εκτιμώμενη επίδραση μιας αύξησης 1% στο ενεργητικό της ΕΚΤ κατά τη διάρκεια των τριών φάσεων ΜΣΝΠ

(%)

τικής.²⁶ Σε περιόδους κατά τις οποίες η συμβατική νομισματική πολιτική καθίσταται μη αποτελεσματική, δηλαδή όταν τα βασικά επιτόκια προσεγγίζουν το ελάχιστο δυνατό επίπεδο (effective lower bound), οι μελλοντικές ενδείξεις που παρέχει μια κεντρική τράπεζα αποτελούν σημαντικό εργαλείο ΜΣΝΠ και επηρεάζουν άμεσα τις προσδοκίες και την αβεβαιότητα στις χρηματαγορές (Coenré 2017, Coenen et al. 2017). Σε πρόσφατο άρθρο τους, οι Coenen et al. (2017) επισημαίνουν ότι η

αποτελεσματικότητα των ανακοινώσεων της ΕΚΤ όσον αφορά τη μείωση της αβεβαιότητας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαφάνεια του περιεχομένου τους και τις λεπτομέρειες που παρέχουν στο ευρύ κοινό. Γενικά, οι ανακοινώσεις για τις μελλοντικές ενδείξεις πρέ-

²⁶ Οι ενδείξεις αυτές έχουν τη μορφή ανακοινώσεων από την πλευρά της ΕΚΤ σχετικά με το ύψος των βασικών επιτοκίων στο άμεσο ή το απώτερο μέλλον. Η ΕΚΤ μπορεί επίσης να ανακοινώνει τις προθέσεις της σχετικά και με μέτρα ΜΣΝΠ (Coenen et al. 2017) (βλ. πχ. <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2016/html/pr161208.en.html>).

πει να είναι πολύ προσεκτικά διατυπωμένες ανάλογα με το βαθμό δέσμευσης που επιθυμεί η κεντρική τράπεζα σε συγκεκριμένες πολιτικές.²⁷ Οι ανακοινώσεις μελλοντικών ενδείξεων με πιο δεσμευτικό χαρακτήρα θεωρούνται πιο αποτελεσματικά εργαλεία ΜΣΝΠ, αλλά αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο της (ατελούς) πληροφόρησης των οικονομικών φορέων (Coenen et al. 2017).

Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι παρεμβάσεις ΜΣΝΠ της ΕΚΤ επέφεραν διαχρονικά τα επιθυμητά αποτελέσματα τόσο ως προς την αποσόβηση του αποπληθωρισμού και την τόνωση της οικονομίας όσο και ως προς τη μείωση της αβεβαιότητας στην οικονομία, όπως αυτή αποτυπώνεται στο δείκτη τεκμαιρόμενης μεταβλητότητας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι, σύμφωνα με τους Eggertsson (2011) και Krugman (2000), οι πολιτικές της κεντρικής τράπεζας σε περιόδους κατά τις οποίες τα βασικά επιτόκια προσεγγίζουν (ή ισούνται με) το μηδέν είναι αποτελεσματικές ως προς την τόνωση της πραγματικής οικονομίας, όταν (βλ. επίσης την ανάλυση των Michaelis and Watzka 2017): (1) η επιχειρούμενη νομισματική επέκταση, δηλαδή η αύξηση της ποσότητας χρήματος, θεωρείται από τους συμμετέχοντες στις αγορές ότι έχει μόνιμο χαρακτήρα και (2) η κεντρική τράπεζα δεν επιστρέφει στις πάγιες πολιτικές σταθεροποίησης των τιμών αμέσως μόλις η οικονομία εξέλθει από την περίοδο κρίσης. Εκτός λοιπόν από τη χάραξη της ΜΣΝΠ, απαιτείται και ισχυρή δέσμευση αλλά και αποφασιστικότητα από την πλευρά της κεντρικής τράπεζας ότι τα μέτρα ΜΣΝΠ θα έχουν τη διάρκεια που απαιτείται ώστε να τονωθεί η οικονομία. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, σημαντικό ρόλο στην αντίληψη των αγορών σχετικά με το βαθμό δέσμευσης της κεντρικής τράπεζας σε ένα συγκεκριμένο πλάνο ή στρατηγική διαδραματίζει και ο τρόπος κοινοποίησης των διαφόρων πολιτικών εκθέσεων της. Όσο πιο διαφανείς και σαφείς είναι οι ανακοινώσεις μελλοντικών ενδείξεων (forward guidance), τόσο πιο πιθανόν είναι να μειωθεί το επίπεδο αβεβαιότητας στις χρηματαγορές. Συνεπώς, τα εμπειρικά αποτελέ-

σματα της παρούσας μελέτης δείχνουν όχι μόνο ότι το πλαίσιο των παρεμβάσεων της ΕΚΤ κινήθηκε προς τη σωστή κατεύθυνση, αλλά και ότι η ΕΚΤ εξέπεμψε σαφή μηνύματα προς τους συμμετέχοντες στις αγορές σχετικά με το χαρακτήρα και τη διάρκεια των παρεμβάσεών της.

5 ΣΥΝΟΨΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα μελέτη εξετάσαμε την αποτελεσματικότητα των μέτρων μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής (ΜΣΝΠ) της ΕΚΤ ως προς την τόνωση της οικονομίας της ευρωζώνης κατά την περίοδο 2007-2016. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήσαμε την επίδραση μιας αύξησης του ενεργητικού της ΕΚΤ, η οποία αντιπροσωπεύει ένα θετικό σοκ ΜΣΝΠ, στο ΑΕΠ και στο επίπεδο τιμών της ζώνης του ευρώ. Η οικονομετρική διερεύνηση στηρίχθηκε σε μη γραμμικά υποδείγματα με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους, τα οποία είναι αρκετά ευέλικτα και έχουν την ικανότητα να λαμβάνουν υπόψη τις διαρθρωτικές αλλαγές που συντελέστηκαν στην οικονομία της ευρωζώνης κατά την υπό εξέταση περίοδο (2007-2016).

Γενικά, τα εμπειρικά ευρήματα της μελέτης συνάδουν με τα ευρήματα της μέχρι τώρα βιβλιογραφίας. Πιο συγκεκριμένα, μια αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1% θα μπορούσε να οδηγήσει κατά μέσο όρο την περίοδο 2007-2016 σε αύξηση του πληθωρισμού κατά 0,84% και του ΑΕΠ κατά 0,96%, σε ετήσια βάση, καταδεικνύοντας την ορθότητα των πολιτικών της ΕΚΤ για την αντιμετώπιση

²⁷ Σύμφωνα με τον Campbell (2013), μπορούμε να διακρίνουμε τις ανακοινώσεις για μελλοντικές ενδείξεις (forward guidance) σε δύο κατηγορίες: (α) σε εκείνες που εκφράζουν την ισχυρή δέσμευση της κεντρικής τράπεζας σε ένα συγκεκριμένο πλάνο μελλοντικής αντίδρασης ανάλογα με την πραγματοποίηση ή μη συγκεκριμένων ενδεχόμενων εξελίξεων (για αυτού του τύπου τις ανακοινώσεις έχει επικρατήσει ο όρος “*Odyssean forward guidance*”, σε ένα παραλληλισμό με τον Οδυσσέα ο οποίος δέθηκε στο κατώρι προκειμένου να αντισταθεί στο κάλεσμα των Σειρήνων) και (β) σε εκείνες όπου η κεντρική τράπεζα κοινοποιεί τις προβλέψεις της σχετικά με τη νομισματική πολιτική χωρίς να δεσμεύεται σε ένα μελλοντικό πλάνο (για αυτού του τύπου τις ανακοινώσεις έχει επικρατήσει ο όρος “*Delphic forward guidance*” παραλλήλως τις με τους χρησμούς του Μαντείου των Δελφών στην αρχαιότητα) (βλ. επίσης Coenen et al. 2017).

της οικονομικής κρίσης στην ευρωζώνη. Το σημαντικότερο όμως εύρημα της μελέτης είναι ότι η μακροοικονομική επίδραση ενός σοκ ΜΣΝΠ έχει μεταβληθεί σημαντικά με την υιοθέτηση πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης (QE) από την ΕΚΤ. Ειδικότερα, από τα μέσα του 2014 έως και το τέλος του 2016 ένα εξωγενές σοκ ΜΣΝΠ που επιφέρει αύξηση του ενεργητικού της ΕΚΤ κατά 1% θα μπορούσε να οδηγήσει κατά μέσο όρο σε αύξηση 1,56% και 1,92% του επιπέδου των τιμών και του ΑΕΠ σε ετήσια βάση αντίστοιχα. Τα ποσοστά αυτά είναι περίπου διπλάσια του αντίστοιχου μέσου όρου της περιόδου 2007-2014 και δείχνουν τη θετική συμβολή των πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης στην τόνωση της οικονομίας της ζώνης του ευρώ. Η εξαγωγή του συγκεκριμένου συμπεράσματος κατέστη δυνατή με τη χρήση υποδείγμάτων με χρονικά μεταβαλλόμενες παραμέτρους, γεγονός που υπογραμμίζει τη χρησιμότητά τους στη μελέτη των επιδράσεων της ΜΣΝΠ.

Συμπερασματικά, τα εμπειρικά αποτελέσματα της μελέτης καταδεικνύουν την επιτυχία της γενικότερης στρατηγικής παρεμβάσεων μη συμβατικής νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ. Σε αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά η διεύρυνση του προγράμματος αγοράς τίτλων και η ισχυρή δέσμευση της ΕΚΤ να συνεχίσει τις παρεμβάσεις επί όσο χρονικό διάστημα απαιτείται για την εκπλήρωση των στόχων του πληθωρισμού αλλά και γενικότερα της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Η περαιτέρω διερεύνηση των μακροοικονομικών επιδράσεων της ΜΣΝΠ στη ζώνη του ευρώ κρίνεται απαραίτητη στο βαθμό που επιθυμούμε να μελετήσουμε τις επιδράσεις των πολιτικών της ΕΚΤ στις εθνικές οικονομίες των κρατών-μελών. Σ' αυτή την περίπτωση, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε τυχόν ασυμμετρίες στη διαχρονική διάδοση των σοκ ΜΣΝΠ ανάμεσα στα κράτη-μέλη και να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τη χάραξη μελλοντικής στρατηγικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arias, J.E., J.F. Rubio-Ramírez and D.F. Waggoner (2014), “Inference Based on SVARs Identified with Sign and Zero Restrictions: Theory and Applications”, *International Finance Discussion Papers*, No. 1100, Board of Governors of the Federal Reserve System.
- Baumeister, C. and L. Benati (2013), “Unconventional Monetary Policy and the Great Recession: Estimating the Macroeconomic Effects of a Spread Compression at the Zero Lower Bound”, *International Journal of Central Banking*, 9(2), 165-212.
- Bernanke, B. and V. Reinhart (2004), “Conducting monetary policy at very low short-term interest rates”, *American Economic Review*, 94, 85-90.
- Bernanke, B., V. Reinhart and B. Sack (2004), “Monetary policy alternatives at the zero bound: an empirical assessment”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 35(2), 1-100.
- Bijsterbosch, M. and M. Falagiarda (2015), “The Macroeconomic Impact of Financial Fragmentation in the Euro Area: Which Role for Credit Supply?”, *Journal of International Money and Finance*, 54, 93-115.
- Bork, L. (2015), “A Large-Dimensional Factor Analysis of the Federal Reserve’s Large-Scale Asset Purchases”, SSRN Working Paper.
- Campbell, J. (2013), “Odyssean forward guidance in monetary policy: a primer”, *Economic Perspectives*, 37(4), Federal Reserve Bank of Chicago.
- Canova, F. and G. De Nicrolo (2002), “Monetary Disturbances Matter for Business Fluctuations in the G-7”, *Journal of Monetary Economics*, 49(6), 1131-1159.
- Coenen, G., M. Ehrmann, G. Gabbalo, P. Hoffmann, A. Nakov, S. Nardelli, E. Persson and G. Strasser (2017), “Communication of monetary policy in unconventional times”, ECB Working Paper No. 2080.
- Cœuré, B. (2017), “Central bank communication in a low interest rate environment”, ECB.
- Cour-Thimann, P. and B. Winkler (2013), “The ECB’s non-standard monetary policy measures. The role of institutional factors and financial structure”, ECB Working Paper No. 1528.
- Del Negro, M. and G. Primiceri (2015), “Time Varying Structural Vector Autoregressions and Monetary Policy: A Corrigendum”, *The Review of Economic Studies*, 82(4), 1342-1345.
- ECB (2010α), “The ECB’s Monetary Policy Stance during the Financial Crisis”, *Monthly Bulletin*, January.
- ECB (2010β), “The ECB’s Response to the Financial Crisis”, *Monthly Bulletin*, October.
- Eggertsson, G.B. (2011), “What Fiscal Policy is Effective at Zero Interest Rates?”, in: Acemoglu, D. and M. Woodford (eds), *NBER Macroeconomics Annual 2010*, vol. 25, University of Chicago Press, 59-112.
- Fry, R. and A. Pagan (2011), “Sign Restrictions in Structural Vector Autoregressions: A Critical Review”, *Journal of Economic Literature*, 49(4), 938-960.
- Gambacorta, L., B. Hofmann and G. Peersman (2014), “The Effectiveness of Unconventional Monetary Policy at the Zero Lower Bound: A Cross-Country Analysis”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 46(4), 615-642.
- Gambetti, L. and A. Musso (2016), “Loan Supply Shocks and the Business Cycle”, *Journal of Applied Econometrics*, 32(4), 764-782.
- Kapetanios, G., H. Mumtaz, I. Stevens and K. Theodoridis (2012), “Assessing the economy-wide effects of quantitative easing”, *The Economic Journal*, 122(564), F316-F347.
- Krugman, P. (2000), “Thinking about the liquidity trap”, *Journal of the Japanese and International Economies*, 14(4), 221-237.
- Lütkepohl, H. (2005), *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Mountford, A. and H. Uhlig (2009), “What are the Effects of Fiscal Policy Shocks?”, *Journal of Applied Econometrics*, 24(6), 960-992.

- Michaelis, H. and S. Watzka (2017), “Are there Differences in the Effectiveness of Quantitative Easing at the Zero-Lower-Bound in Japan Over Time?”, *Journal of International Money and Finance*, 70, 204-233.
- Primiceri, G. (2005), “Time varying structural vector autoregressions and monetary policy”, *Review of Economic Studies*, 72(3), 821-852.
- Rompolis, L.S. (2017), “The effectiveness of unconventional monetary policy on risk aversion and uncertainty”, Bank of Greece Working Paper No. 231.
- Stock, J.H. and M.W. Watson (2001), “Vector Autoregressions”, *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 101-115.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2008α), *Νομισματική Πολιτική 2007-2008*, Ιούνιος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2008β), *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2008*, Δεκέμβριος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2010), *Νομισματική Πολιτική 2009-2010*, Ιούνιος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2012), *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2012*, Δεκέμβριος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2014), *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2014*, Δεκέμβριος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2015α), *Νομισματική Πολιτική 2014-2015*, Ιούνιος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2015β), *Νομισματική Πολιτική – Ενδιάμεση Έκθεση 2015*, Δεκέμβριος.
- Uhlig, H. (2005), “What are the Effects of Monetary Policy on Output? Results from an Agnostic Identification Procedure”, *Journal of Monetary Economics*, 52(2), 381-419.
- Weale, M. and T. Wieladek (2016), “What are the Macroeconomic Effects of Asset Purchases?”, *Journal of Monetary Economics*, 79, 81-93.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

Μαρία Αλμπάνη

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

Σοφία Ανυφαντάκη

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών
και Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

I ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε μια παγκόσμια ανταγωνιστική αγορά, η ανάδειξη της έρευνας και της καινοτομίας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητούμενα προκειμένου μια οικονομία να συμβαδίσει με το διεθνές περιβάλλον. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ορθώς επισημάνει ότι οι επιστημονικές και τεχνολογικές καινοτομίες αποτελούν τα θεμέλια για την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας. Η επίτευξη των στόχων της Στρατηγικής “Ευρώπη 2020” για έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη εξαρτάται από την έρευνα και την καινοτομία. Η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Ένωση Καινοτομίας (Innovation Union) καθορίζει τους τρόπους για την επίτευξη αυτών των στόχων. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται η αύξηση των επενδύσεων σε Έρευνα και Ανάπτυξη (Ε&Α), ο επαναπροσανατολισμός των πολιτικών για την καινοτομία με σκοπό την αντιμετώπιση των σημαντικών κοινωνικών προκλήσεων και η ενίσχυση των δεσμών της βασικής έρευνας με την αγορά εργασίας, ούτως ώστε τα αποτελέσματα της έρευνας να μετατρέπονται σε νέα αγαθά και υπηρεσίες.

Η έρευνα, η καινοτομία και η διεθνής ανταγωνιστικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία και ακριβέστερα από την κατεύθυνση και την ταχύτητα της εξέλιξης της τεχνολογίας, δηλαδή από την τεχνολογική αλλαγή. Η τεχνολογική αλλαγή με τη σειρά της συνδέεται άμεσα με την καινοτομία. Η τεχνολογία, η τεχνολογική αλλαγή και η καινοτομία στηρίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην πληροφόρηση, στην έρευνα και στη γνώση. Η γνώση δημιουργείται μέσα από τη μάθηση και

η μάθηση μέσα από την εκπαίδευση και την εμπειρία.

Η εποχή κατά την οποία η τεχνολογική πρόοδος ήταν προνόμιο των πλούσιων ανεπτυγμένων χωρών ανήκει στο παρελθόν. Στόχος αυτής της μελέτης είναι να παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος έρευνας και καινοτομίας, καθώς και τις δυνατότητές του να διαδραματίσει θετικό ρόλο στην ανταγωνιστικότητα της χώρας. Στο πλαίσιο της ελληνικής οικονομικής κρίσης, πρόκληση αποτελούν η επιτάχυνση της διαδικασίας σύγκλισης και η μείωση του μακροχρόνιου παραγωγικού και τεχνολογικού χάσματος σε σχέση με τις υπόλοιπες προηγμένες χώρες (βλ. Giannitsis and Kastelli 2014). Οι επενδύσεις σε έρευνα και καινοτομία δεν οδηγούν αναγκαστικά σε ανάπτυξη. Για την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση τόσο του ανθρώπινου όσο και του γνωσιακού κεφαλαίου, είναι απαραίτητες η ενθάρρυνση και ενίσχυση της έρευνας, η διάχυση της τεχνολογίας και η τόνωση της επιχειρηματικότητας. Η συνδυασμένη επένδυση στις τρεις αυτές συνιστώσες αποτελεί το απαραίτητο υπόβαθρο, ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες μιας αναδυόμενης οικονομίας της γνώσης.

Μια μακροπρόθεσμη στρατηγική αφορά την εφαρμογή ενός αποτελεσματικού συστήματος καινοτομίας με σκοπό η ελληνική οικονομία να πλησιάσει περισσότερο το τεχνολογικό σύνορο (technological frontier). Ένα τέτοιο σύστημα συμβάλλει στη δημιουργία ενός

* Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη Heather Gibson και τη Χιόνα Μπαλφούσια, καθώς και στους συμμετέχοντες στις συναντήσεις της Διεύθυνσης Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών για τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις και τα σχόλιά τους. Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο άρθρο αυτό είναι των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκην τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά τις συγγραφείς.

απλού πλαισίου επιχειρηματικής ερευνητικής δραστηριότητας, εδράζεται στην επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών και προωθεί τη δικτύωση μεταξύ αυτών που παράγουν γνώση και αυτών που τη μετασχηματίζουν σε καινοτόμα αγαθά και υπηρεσίες, με στόχο την εμπορική αξιοποίηση της ερευνητικής δραστηριότητας.

Η μελέτη είναι διαρθρωμένη ως εξής: στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο και γίνεται σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Στο τρίτο μέρος εξετάζονται οι βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν το ελληνικό σύστημα καινοτομίας, ο ρόλος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και οι τρέχουσες επιχειρηματικές συνθήκες. Οι επιδόσεις των εθνικών συστημάτων καινοτομίας είναι δύσκολο να μετρηθούν. Στη μελέτη αυτή χρησιμοποιούμε ορισμένους δείκτες, έχοντας επίγνωση ότι δεν αποτυπώνουν πλήρως την αποτελεσματικότητα ενός εθνικού συστήματος καινοτομίας. Η ποιοτική και ποσοτική αξιολόγηση της έρευνας, της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας αποτελεί προϋπόθεση για τις απαραίτητες θεσμικές παρεμβάσεις και τη διαμόρφωση πολιτικών προσαρμοσμένων στις συγκεκριμένες απαιτήσεις και συνθήκες της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον, είναι χρήσιμη και για την εξέταση της αποτελεσματικότητας μιας σειράς υφιστάμενων μέτρων στήριξης προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, στο πλαίσιο του νέου επιχειρηματικού περιβάλλοντος έντασης γνώσης. Στην τελευταία ενότητα παρουσιάζονται κάποια συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής.

2 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η οικονομική ανάπτυξη και η διασύνδεσή της με την τεχνολογική εξέλιξη είναι κεντρικής σημασίας για την οικονομική επιστήμη, καθώς επιδρούν στην ευημερία και στον πλούτο των κρατών και των πολιτών τους. Η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί προϊόν τόσο της ποσότητας όσο και της ποιότητας του ανθρώπινου και υλικού κεφαλαίου, αλλά και της τεχνολογικής

προόδου. Κλασικοί οικονομολόγοι όπως ο Smith (1776), ο Malthus (1798) και ο Ricardo (1817) ήταν από τους πρώτους που θεμελίωσαν την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης.

Ο Schumpeter (1934), μεταξύ άλλων, επεκτείνει το έργο των κλασικών οικονομολόγων για την οικονομική ανάπτυξη και επισήμανε τη σημασία της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας, αναδεικνύοντας παράλληλα το ρόλο της Έρευνας και Ανάπτυξης (E&A), καθώς και της εκπαίδευσης. Αυτή η προσέγγιση αναδεικνύει και προσδιορίζει με μεγαλύτερη σαφήνεια την έννοια της καινοτομίας και προβάλλει τον ανταγωνισμό και την εκπαίδευση ως καθοριστικούς παράγοντες στη διασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης. Αργότερα, οι Solow (1956) και Swan (1956) ανέπτυξαν τη θεωρία της εξωγενούς μεγέθυνσης. Χρησιμοποιώντας μια νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, υπό την υπόθεση ενός εξωγενούς ποσοστού αποταμίευσης, σταθερών αποδόσεων κλίμακας, φθινουσών αποδόσεων των συντελεστών της παραγωγής και θετικής ελαστικότητας υποκατάστασης μεταξύ τους, απέδωσαν τη μεγέθυνση στην ύπαρξη εξωγενών τεχνολογικών καινοτομιών.

Τη δεκαετία του 1980 οι Romer (1986) και Lucas (1988) ακολούθησαν μια νέα κατεύθυνση και διατύπωσαν τη θεωρία της ενδογενούς οικονομικής μεγέθυνσης. Ο Romer υποστήριξε ότι η διάχυση των νέων τεχνολογιών, οι οποίες προκύπτουν από επενδύσεις σε E&A και σε ανθρώπινο κεφάλαιο, οδηγεί σε ενδογενείς διαδικασίες που διασφαλίζουν σταθερή ανάπτυξη, ενώ και ο Lucas ανέδειξε τη σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου για την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος μιας χώρας.

Γενικότερα, στη βιβλιογραφία η E&A κατέχει εξέχουσα θέση και είναι ίσως ο πιο σημαντικός τύπος επένδυσης, ενώ αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση βιώσιμης ανάπτυξης. Ειδικότερα, η ανάπτυξη της οικονομίας της γνώσης είναι μια από τις σημαντικότερες προτεραιότητες της σύγχρονης κοινωνίας (βλ. Melnikas 2011).

Συνοπτικά, η κοινωνία της γνώσης και η οικονομία της καινοτομίας βασίζονται στα ακόλουθα αξιώματα:

α) Ένα αποτελεσματικό σύστημα καινοτομίας το οποίο περιλαμβάνει επιχειρήσεις, ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια και άλλους δημόσιους οργανισμούς που προωθούν την καινοτομία (βλ. Verspagen 2006).

β) Εκπαιδευμένο και ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό που βελτιώνει συνεχώς τις προσωπικές του δεξιότητες, ώστε να είναι ικανό να δημιουργεί και να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τη νέα γνώση.

γ) Ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου για την αποτελεσματική δημιουργία, διάδοση και εφαρμογή της υπάρχουσας και νεοαποκτηθείσας γνώσης (βλ. Anderlini et al. (2013) για τη σχέση μεταξύ νομικού πλαισίου, καινοτομίας και ανάπτυξης και Tebaldi and Elmslie (2013) για τη σχέση μεταξύ θεσμών και καινοτομίας).

Εμπειρικές μελέτες που υπογραμμίζουν τη σχέση μεταξύ της έρευνας, της καινοτομίας και της οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιούν τόσο μακροοικονομικά όσο και μικροοικονομικά δεδομένα. Ενδεικτικά, ο Ulku (2004), χρησιμοποιώντας δεδομένα πάνελ από 20 χώρες του ΟΟΣΑ και 10 χώρες εκτός ΟΟΣΑ για την περίοδο 1981-1997, καταδεικνύει ότι οι καινοτομίες έχουν θετικό αντίκτυπο στο κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), τόσο για τις ανεπτυγμένες όσο και για τις αναδυόμενες οικονομίες κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Μελέτη του Westmore (2013) διερευνά τους προσδιοριστικούς παράγοντες των δαπανών για Ε&Α και των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και τη σχέση μεταξύ καινοτομίας και οικονομικής ανάπτυξης. Χρησιμοποιώντας ένα δείγμα από 19 χώρες του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1980-2008, ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι τα φορολογικά κίνητρα, η κρατική ενίσχυση της Ε&Α, καθώς και η κατοχύρωση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας ενθαρρύνουν τις δραστηριότητες καινοτομίας στον επιχειρηματικό τομέα, οδηγώντας

σε υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας.

Επιπλέον, στη βιβλιογραφία ο ρόλος της καινοτομίας καθίσταται κεντρικός στη δημιουργία και στη διατήρηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος της επιχείρησης (βλ. Barney 1991). Χρησιμοποιώντας μικροδεδομένα σε επίπεδο επιχείρησης για την Ιταλία, οι Cainelli et al. (2004) δείχνουν ότι οι καινοτόμες επιχειρήσεις στον κλάδο των υπηρεσιών υπερτερούν σε όρους παραγωγικότητας σε σχέση με τις μη καινοτόμες. Σε αντίστοιχη μελέτη για 63 χώρες, οι Dabla-Norris et al. (2012) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η καινοτομία, με την ευρύτερη έννοια, έχει σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομική απόδοση των επιχειρήσεων – αυξάνοντας την παραγωγικότητα – και η επίδραση αυτή μεγιστοποιείται στις χώρες με ανεπτυγμένο χρηματοπιστωτικό τομέα. Οι Czarnitzki and Toivanen (2013) δείχνουν ότι, στην περίπτωση της Γερμανίας και του Βελγίου, οι δημόσιες επιδοτήσεις για Ε&Α ενθαρρύνουν και τις ιδιωτικές επενδύσεις σε Ε&Α, ενώ τα αποτελέσματα ποικίλλουν με βάση την ικανότητα καινοτομίας και το επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας της εκάστοτε επιχείρησης. Πιο πρόσφατα, οι Galindo and Méndez (2014) μελετούν τη σχέση μεταξύ καινοτομίας, επιχειρηματικότητας και οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας τη σουμπετεριανή προσέγγιση.

Ο ρόλος της καινοτομίας και της γνώσης όσον αφορά την αποτελεσματικότητα και την ανταγωνιστικότητα των σύγχρονων συστημάτων παραγωγής αποδεικνύεται όλο και πιο σημαντικός, εξηγώντας σε μεγάλο βαθμό τις διαφορές στους ρυθμούς ανάπτυξης παγκοσμίως (π.χ. βλ. Boyer (2014) για το αποκαλούμενο χάσμα Βορρά-Νότου). Άλλωστε, στις περισσότερες εμπειρικές μελέτες σημαντικοί παράγοντες στη διαδικασία μετασχηματισμού των δυνατοτήτων μιας οικονομίας (βλ. Verspagen 1991), εκτός από την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο (βλ. Nelson and Phelps 1966), το άνοιγμα στη διεθνή οικονομία και την υιοθέτηση διεθνών προτύπων εξειδίκευσης, αποδεικνύονται οι δραστηριότητες σε Ε&Α και

καινοτομία (βλ. Howitt and Mayer-Foulkes 2005 και Acemoglu et al. 2006).

Με βάση τα παραπάνω εμπειρικά αποτελέσματα, τα τελευταία χρόνια οι πολιτικές για την καινοτομία έχουν αυξηθεί κατά πολύ, με σημαντικές επιδράσεις στα επίπεδα των δαπανών για E&A. Η ενίσχυση των δημόσιων δαπανών για E&A βασίζεται στο οικονομικό επιχείρημα της ύπαρξης θετικών εξωτερικών επιδράσεων. Η διάχυση της γνώσης από μια επιχείρηση, έναν κλάδο ή ακόμη και από μια χώρα σε άλλη αποτελεί σημαντικό τμήμα της βιβλιογραφίας. Η χρήση των νέων γνώσεων που αποκτώνται χάρη στις δαπάνες που πραγματοποιούνται για E&A συμβάλλει στη δημιουργία νέας τεχνολογίας, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί σε νέα αγαθά και υπηρεσίες, ανάλογα φυσικά με το είδος της έρευνας (βλ. Cohen and Levinthal 1989, Nadiri 1993 και Rodríguez-Pose and Crescenzi 2008).

Όσον αφορά την αξιολόγηση των εθνικών συστημάτων καινοτομίας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες της “εθνικής ικανότητας” καινοτομίας, η βιβλιογραφία διακρίνει τις εξής τρεις ευρείες κατηγορίες. Πρώτον, η εθνική ικανότητα καινοτομίας εξαρτάται από την παρουσία ενός ισχυρού συστήματος καινοτομίας. Μεταξύ άλλων, το σύστημα καινοτομίας περιλαμβάνει τη συνολική πολιτική της χώρας για την επιστήμη και την τεχνολογία, δηλ. τους μηχανισμούς που εφαρμόζονται για τη στήριξη της βασικής έρευνας και της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και το σωρευτικό “απόθεμα” τεχνολογικών γνώσεων, πάνω στο οποίο αναπτύσσονται νέες ιδέες που στη συνέχεια αξιοποιούνται εμπορικά. Δεύτερον, η ικανότητα καινοτομίας μιας χώρας εξαρτάται από το περιβάλλον καινοτομίας που επικρατεί στον εκάστοτε κλάδο. Όπως τόνισε ο Porter (1992), η απόφαση των επιχειρήσεων για καινοτομία εξαρτάται από το ανταγωνιστικό τους περιβάλλον και τις μικροοικονομικές συνθήκες. Τρίτον, η εθνική ικανότητα καινοτομίας εξαρτάται από το πόσο ισχυρή είναι η σύνδεση μεταξύ του συστήματος καινοτομίας και των επιχειρήσεων. Η αποτελεσματικότητα μιας

εθνικής υποδομής καινοτομίας αυξάνεται όταν συγκεκριμένοι μηχανισμοί ή θεσμοί, όπως ένα ισχυρό εγχώριο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και μηχανισμοί χρηματοδότησης νέων επιχειρήσεων, μεταφέρουν τις νέες ιδέες από την έρευνα στην εμπορική πρακτική.

Το παράδοξο της γνώσης (“ευρωπαϊκό παράδοξο” – αρχικά γνωστό ως “σουηδικό παράδοξο”, βλ. Dosi et al. 2006) τονίζει το γεγονός ότι τα υψηλά επίπεδα επενδύσεων σε νέες γνώσεις δεν δημιουργούν αναγκαστικά και αυτόματα τα αναμενόμενα επίπεδα ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξης (βλ. Audretsch and Keilbach 2008). Έτσι, σύμφωνα με τη νέα θεωρία της κοινωνίας της γνώσης, η επιχειρηματικότητα είναι ένας από τους βασικούς μηχανισμούς στη διαδικασία διάδοσης της γνώσης (βλ. Audretsch and Thurik 2001 και Audretsch et al. 2006). Ενδεικτικά, οι Braunerhjelm and Borgman (2004) διαπιστώνουν θετική σχέση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας στοιχεία για τη Σουηδία.

Πράγματι, οι Gibbons et al. (1994) υποστηρίζουν ότι η παραγωγή γνώσης προκύπτει από τη σχέση πανεπιστημίου-επιχειρήσεων-κράτους, γνωστή και ως “μοντέλο της τριπλής έλικας” (Triple Helix Model – βλ. Etzkowitz and Leydesdorff 1995 και 2000), ενώ αρκετές εμπειρικές μελέτες επιχειρούν να εντοπίσουν τους κρίσιμους παράγοντες για την αποτελεσματικότητα της μεταφοράς γνώσης στη σχέση αυτή (για παράδειγμα, βλ. Landry et al. 2007, González-Pernía et al. 2013 και Ramaciotti and Rizzo 2014). Η νέα γνώση μπορεί να μην αξιοποιηθεί επαρκώς. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι οι επιχειρήσεις δεν επιθυμούν να αναλάβουν τον κίνδυνο που ενέχουν τα νέα προϊόντα ή διαδικασίες για διάφορους λόγους που σχετίζονται με τις συνθήκες του τομέα στον οποίο δραστηριοποιούνται (βλ. Audretsch 1995).

Η ανεπαρκής αξιοποίηση του ερευνητικού αποτελέσματος προκύπτει επίσης εάν η πραγματοποιηθείσα έρευνα σε πανεπιστήμια και

ερευνητικά ιδρύματα δεν μεταφράζεται σε νέα αγαθά ή υπηρεσίες. Οι δύο κύριες αποστολές των πανεπιστημίων είναι η έρευνα και η διδασκαλία και όχι αναγκαστικά η κεφαλαιοποίηση της παραγόμενης γνώσης. Η άμεση συμβολή στην οικονομία μέσω ερευνητικών συμμαχιών με επιχειρήσεις, καθώς και μια ενεργή στρατηγική για την επέκταση της έρευνας στη διαδικασία παραγωγής είναι ενδεχομένως μια τρίτη αποστολή των πανεπιστημίων (βλ. Etzkowitz and Leydesdorff 2000). Ως εκ τούτου, δυνητικό όχημα για την εμπορευματοποίηση της ακαδημαϊκής έρευνας, όπως έχει προταθεί και μελετηθεί από τη βιβλιογραφία, είναι οι εταιρικές σχέσεις πανεπιστημίου-επιχειρήσεων (βλ. Rosenberg and Nelson 1994, Meyer 2003, Arundel and Geuna 2004 και Huang and Chen 2017). Είναι σαφές ότι η δημιουργία και η ανάπτυξη εταιριών-τεχνοβλαστών (spinoffs) σε ένα πανεπιστημιακό πλαίσιο είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που περιλαμβάνει πολλούς παράγοντες εντός και εκτός του πανεπιστημίου (βλ. O'Shea et al. 2007 και Rasmussen and Borch 2010). Σε πρόσφατη μελέτη, οι Fini et al. (2017) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων οδηγούν στη δημιουργία περισσότερων spinoffs, αλλά και ότι η αύξηση της ποσότητας είναι ενδεχομένως εις βάρος της ποιότητας αυτών των επιχειρήσεων.

3 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Οι βάσεις δεδομένων, οι στατιστικές και οι σύνθετοι δείκτες των διεθνών οργανισμών παρέχουν τη δυνατότητα σύγκρισης των εθνικών συστημάτων καινοτομίας και της καινοτομικής επίδοσης των χωρών. Το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα μπορεί να δώσει κάποιες κατευθύνσεις για την αξιολόγηση του συστήματος καινοτομίας στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, το θεωρητικό πλαίσιο υπογραμμίζει τη σημασία της σύνθεσης της χρηματοδότησης για την επίδοση του συστήματος καινοτομίας. Έτσι, αν

και οι κρατικές δαπάνες για E&A συμβάλλουν στην ενίσχυση του συστήματος καινοτομίας, οι αντίστοιχες επιχειρηματικές δαπάνες αντανακλούν περισσότερο την ποιότητα και το περιεχόμενο της καινοτομίας.

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται ορισμένοι σημαντικοί δείκτες που σκιαγραφούν το ελληνικό σύστημα E&A, όπως ο αριθμός των ερευνητών ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης, οι δαπάνες για E&A ως προς το ΑΕΠ, ο αριθμός των επιστημονικών δημοσιεύσεων και ο αριθμός των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας.

Επίσης, η παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας παρέχει ενδείξεις ως προς τις πιθανές αδυναμίες του συστήματος καινοτομίας. Δεδομένου ότι η διάρθρωση της οικονομίας επηρεάζει σαφώς τις δυνατότητες ανάπτυξης, αξίζει να λάβει ιδιαίτερη προσοχή κατά την εξέταση της αποτελεσματικότητας των πολιτικών καινοτομίας. Τέλος, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, όπως αναφέρθηκε και στη βιβλιογραφική επισκόπηση, μια σειρά εμπειρικών μελετών, αναλύοντας τις κύριες πηγές δημιουργίας της γνώσης και τους μηχανισμούς διάδοσης αυτής, δείχνει ότι το απόθεμα της γνώσης μπορεί να συμβάλει θετικά στην ανάπτυξη, μόνο εάν υπάρχουν επαρκείς μηχανισμοί για τη διάδοση της γνώσης και της καινοτομίας σε όλο το σύστημα παραγωγής. Γι' αυτό παρουσιάζουμε κάποια βασικά στοιχεία του επιχειρηματικού πλαισίου και της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδος.

3.1 ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

3.1.1 Δαπάνες για Έρευνα και Ανάπτυξη και πηγές χρηματοδότησης

Οι δαπάνες για E&A βοηθούν μια οικονομία να ενσωματώνει περισσότερη γνώση και τεχνολογία στα αγαθά και στις υπηρεσίες της και φυσικά να παράγει με το χαμηλότερο δυνατό κόστος, καθιστώντας την έτσι πιο ανταγωνιστική. Οι τομείς στους οποίους πραγματοποιούνται δραστηριότητες E&A είναι οι ακόλουθοι: ο επιχειρηματικός τομέας (busi-

Πίνακας 1 Δαπάνες και ένταση E&A για την περίοδο 2011-2016 (για το σύνολο της οικονομίας και κατά τομέα)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Δαπάνες για E&A (εκατ. ευρώ)						
ΕΕ-28	259.893,08	269.978,70	273.996,50	285.084,24	300.598,16	302.220,06
Ελλάδα	1.391,16	1.337,60	1.465,67	1.488,74	1.703,82	1.733,09
Ένταση E&A (δαπάνες για E&A/ΑΕΠ)						
ΕΕ-28	1,97	2,01	2,02	2,03	2,03	2,03
Ελλάδα	0,67	0,70	0,81	0,83	0,97	0,99
Επιχειρήσεις						
ΕΕ-28	1,24	1,27	1,28	1,30	1,31	1,32
Ελλάδα	0,23	0,24	0,27	0,28	0,32	0,42
Κρατικός τομέας						
ΕΕ-28	0,25	0,25	0,25	0,24	0,24	0,23
Ελλάδα	0,16	0,17	0,23	0,23	0,27	0,25
Τριτοβάθμια και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση						
ΕΕ-28	0,46	0,47	0,47	0,47	0,46	0,46
Ελλάδα	0,27	0,28	0,30	0,31	0,37	0,33
Ιδιωτικά μη κερδοσκοπικά ιδρύματα						
ΕΕ-28	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Ελλάδα	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.

ness enterprise sector), ο κρατικός τομέας (government sector), ο τομέας της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (higher education sector) και ο τομέας των ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων (private non-profit sector). Τα ποσά που δαπανώνται για έρευνα και καινοτομία στο σύνολο της οικονομίας καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τον εθνικό σχεδιασμό αλλά και την ιδιωτική πρωτοβουλία, εξαρτώνται όμως και από τη δυνατότητα πρόσβασης στη χρηματοδότηση και από τυχόν δημοσιονομικούς περιορισμούς.

Στην Ελλάδα, παρά τη μεγάλη συρρίκνωση των μακροοικονομικών μεγεθών τα τελευταία έτη ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, η εθνική δαπάνη για E&A αυξήθηκε χάρη στην αξιοποίηση των κονδυλίων των προγραμματικών ΕΣΠΑ. Σε απόλυτους όρους, στην Ελλάδα το 2016 δαπανήθηκε 1,7 δισεκ. ευρώ για E&A, σημειώνοντας αύξηση κατά 1,7% και 24,6%

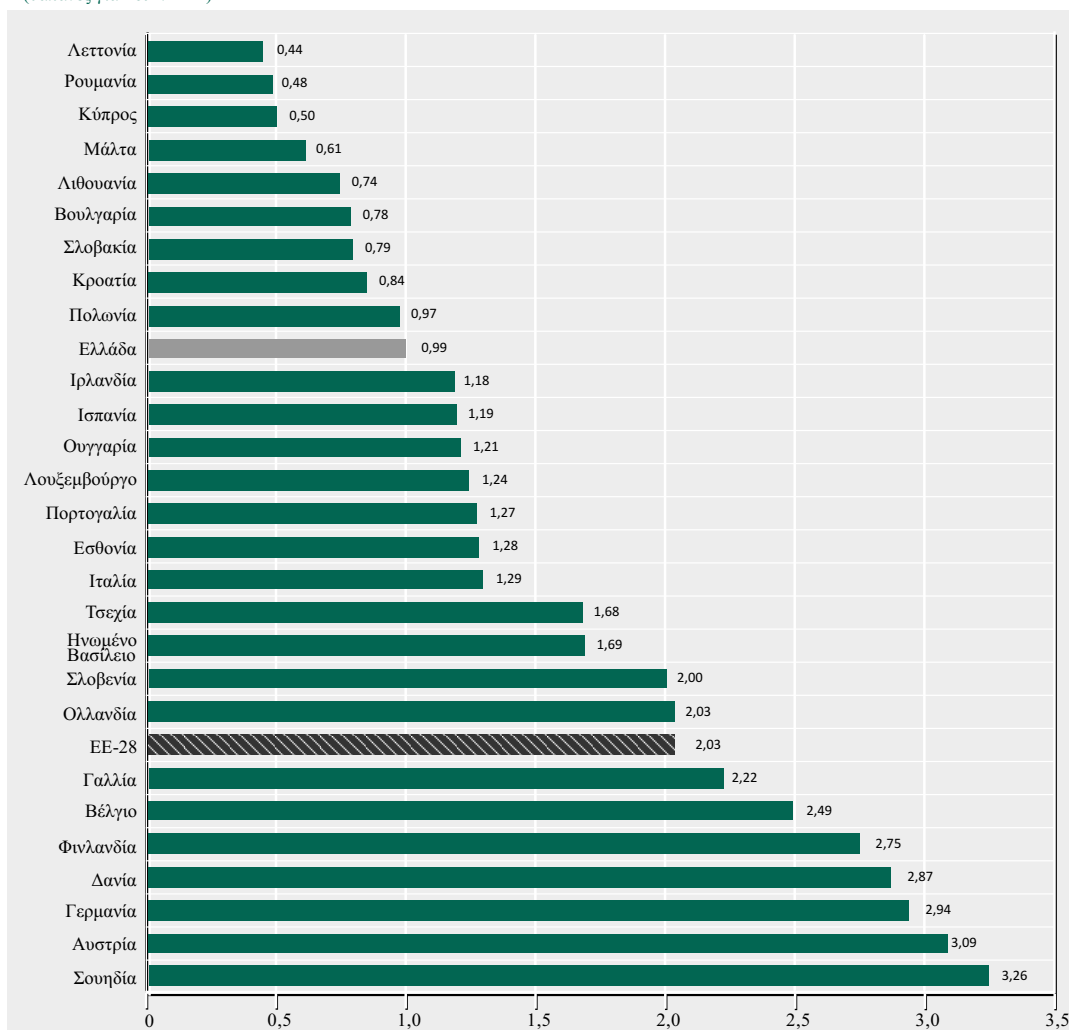
σε σχέση με το 2015 και το 2011 αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 1).¹

Το 2016 η ένταση E&A, όπως ορίζεται με βάση τη δαπάνη για E&A ως ποσοστό του ΑΕΠ, ανήλθε στο 0,99% (από 0,67% το 2011). Ο αντίστοιχος μέσος όρος για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ήταν 2,03% και για τη Σουηδία, που θεωρείται η ηγέτιδα της καινοτομίας, ήταν 3,26% (βλ. Διάγραμμα 1). Ο δείκτης έντασης E&A, παρά τα όποια μειονεκτήματά του, εξακολουθεί να είναι έγκυρος για συγκρίσεις μεταξύ χωρών (βλ. Frascati Manual, OECD 2015). Ο στόχος της Στρατηγικής “Ευρώπη 2020” για την πραγμα-

¹ Σύμφωνα με τα προκαταρκτικά στοιχεία για τους βασικούς δείκτες δαπανών E&A για το έτος 2016 στην Ελλάδα, οι δαπάνες για E&A στον τομέα των επιχειρήσεων ανέρχονται σε 722,9 εκατ. ευρώ (αύξηση 28,7% σε σχέση με το 2015), στον κρατικό τομέα σε 428,9 εκατ. ευρώ (μείωση 10,5%), στον τομέα της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε 566,6 εκατ. ευρώ (μείωση 12%) και στον τομέα των ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων σε 14,8 εκατ. ευρώ (μείωση 22,6%).

Διάγραμμα 1 Ένταση E&A (2016)

(δαπάνες για E&A/ΑΕΠ)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.
Σημείωση: Τα στοιχεία για τη Γαλλία αναφέρονται στο 2015.

τοποίηση επενδύσεων σε E&A είναι 3% και 1,2% του ΑΕΠ για την ΕΕ-28 (μέσος όρος) και την Ελλάδα αντίστοιχα. Η Ελλάδα, παρά τις προσπάθειες των προηγούμενων ετών οι οποίες στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό και στην αξιοποίηση πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία, εξακολουθεί να υστερεί σε σχέση με το μέσο όρο της ΕΕ-28, ενώ από τη σύγκριση με τα υπόλοιπα 27 κράτη-μέλη της ΕΕ φαίνεται ότι συνεχίζει να κατατάσσεται χαμηλά (στη 19η θέση το 2016). Εάν η παραγόμενη από την έρευνα νέα γνώση είναι η “ατμομη-

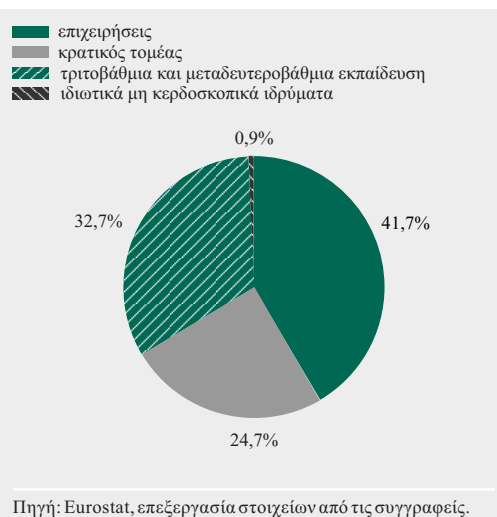
χανή” της ανάπτυξης, για την Ελλάδα είναι πολύ μικρή και αντίστοιχα μικρή είναι και η επίδραση που έχει στην παραγωγικότητα της οικονομίας.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό, με ενδεχομένως μεγαλύτερες συνέπειες για τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του συστήματος E&A, είναι η περιορισμένη συμμετοχή του επιχειρηματικού τομέα. Στην Ελλάδα, η κατανομή της δαπάνης ανά τομέα εκτέλεσης παραμένει σχετικά σταθερή διαχρονικά, με τον

τομέα της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να επωμίζεται το 37,5% της συνολικής δαπάνης κατά μέσο όρο για την περίοδο 2011-2016. Ακολουθεί ο τομέας των επιχειρήσεων με ποσοστό που κυμαίνεται στο 35% για την αντίστοιχη περίοδο. Η ιδιωτική δαπάνη όμως συγκεντρώνεται σε έναν περιορισμένο αριθμό μεγαλύτερου μεγέθους επιχειρήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι, με βάση τον πίνακα αποτελεσμάτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις βιομηχανικές επενδύσεις στην Ε&Α για το 2017 (Industrial R&D Investment Scoreboard, βλ. European Commission 2017γ), μόνο τρεις ελληνικές εταιρίες ήταν μεταξύ των κορυφαίων 2.500 εταιριών παγκοσμίως και πέντε μεταξύ των 1.000 επιχειρήσεων της ΕΕ με κριτήριο τις δαπάνες για Ε&Α. Επιπλέον, το ποσό που δαπάνησε ο επιχειρηματικός τομέας στην ΕΕ-28 κατά μέσο όρο ως ποσοστό του ΑΕΠ το διάστημα 2011-2016 ήταν σχεδόν διπλάσιο (64%), μαρτυρώντας την ιδιαίτερη βαρύτητα που δίνει η ευρωπαϊκή επιχειρηματική κοινότητα στην ανάπτυξη καινοτόμου δραστηριότητας. Τέλος, το ποσό που δαπανά ο κρατικός τομέας δεν ξεπερνά κατά μέσο όρο το 30% του συνόλου κατά την εξεταζόμενη περίοδο (βλ. Διάγραμμα 2).

Αν και η αιτιώδης σχέση μεταξύ της ακαθάριστης εγχώριας δαπάνης για Ε&Α (gross domestic expenditure on research and development – GERD) και του ΑΕΠ δεν αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας μελέτης, σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία η έρευνα και η καινοτομία είναι από τους κύριους παράγοντες που συμβάλλουν καθοριστικά στην οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, είναι αναμενόμενο ότι όταν αυξάνεται το ΑΕΠ, αυξάνονται και οι πόροι που διατίθενται για ερευνητικές δραστηριότητες. Η θετική συσχέτιση μεταξύ της δαπάνης για Ε&Α και του ΑΕΠ για τις χώρες της ΕΕ-28 την περίοδο 2011-2016 απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3. Από τη διαπίστωση αυτή εξαιρείται η περίπτωση της Ελλάδας, αφού κατά την εν λόγω περίοδο το ΑΕΠ της μειώθηκε κατά περισσότερο από 15% (σε ονομαστικούς όρους), παρατηρήθηκε όμως ταυτόχρονη

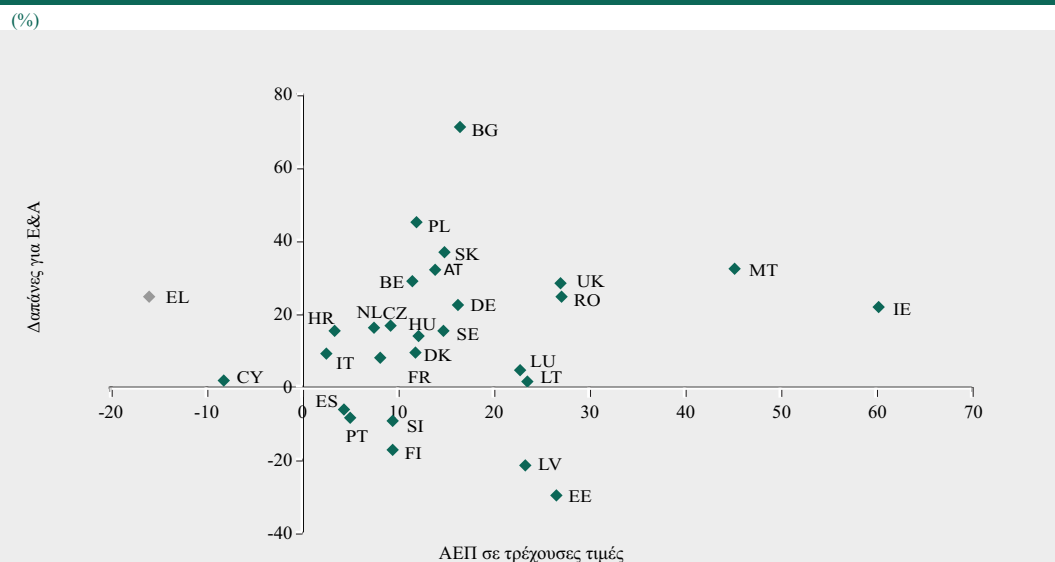
Διάγραμμα 2 Κατανομή των δαπανών για Ε&Α ανά τομέα στην Ελλάδα (2016)

αύξηση των δαπανών για Ε&Α κατά 25% περίπου.

Όσον αφορά τη χρηματοδότηση, σύμφωνα με τα στοιχεία για το 2015 (βλ. Διάγραμμα 4), η κύρια πηγή χρηματοδότησης των συνολικών δαπανών για Ε&Α είναι ο κρατικός τομέας με ποσοστό 53,1%. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται η χρηματοδότηση από τον τακτικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, η χρηματοδότηση από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) και οι μεταβιβάσεις μέσω των διαρθρωτικών ταμείων της ΕΕ (Προγράμματα ΕΣΠΑ). Στην προσπάθεια μετάβασης προς μια οικονομία της γνώσης η ενεργός συμμετοχή του επιχειρηματικού τομέα, καθώς και η συνεργασία και η αλληλεπίδρασή του με την ευρύτερη εγχώρια ερευνητική κοινότητα κρίνονται απαραίτητες για την παραγωγή νέας γνώσης. Στην Ελλάδα, η χρηματοδότηση που προέρχεται από τον επιχειρηματικό τομέα (ιδιωτικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις του ευρύτερου δημόσιου τομέα) το 2015 αγγίζει το 31%. Ο αντίστοιχος μέσος όρος για την ΕΕ-28 είναι σχεδόν διπλάσιος (55,5%). Το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης από τον επιχειρηματικό τομέα διατίθεται για δαπάνες Ε&Α των επιχειρήσεων και μόλις ένα μικρό ποσοστό

Διάγραμμα 3 Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ (σε τρέχουσες τιμές) και δαπανών για Ε&Α την περίοδο 2011-2016

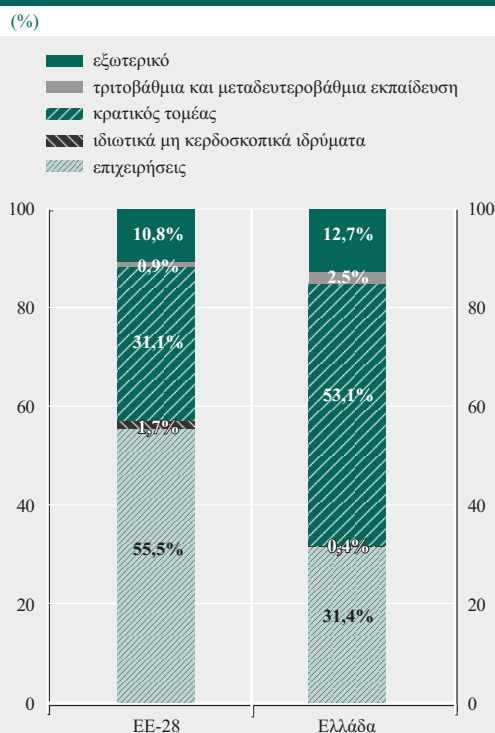

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.
Σημείωση: Τα στοιχεία των δαπανών Ε&Α για τη Γαλλία αναφέρονται στο 2015.

αφορά χρηματοδότηση Ε&Α προς πανεπιστήμια και ερευνητικούς φορείς. Όσον αφορά τις επιχειρήσεις άλλωστε, οι διαθέσιμοι πόροι κατευθύνονται ως επί το πλείστον στον τομέα των υπηρεσιών (69,9% των συνολικών δαπανών του επιχειρηματικού τομέα για το 2015) και ιδιαίτερα στο χρηματοπιστωτικό κλάδο και δευτερευόντως στον τομέα της μεταποίησης (27%), κυρίως στον κλάδο των φαρμάκων, ενώ αυξημένες ήταν και οι δαπάνες στους κλάδους των μεταλλικών προϊόντων, των ηλεκτρονικών υπολογιστών, καθώς και του ηλεκτρολογικού και μηχανολογικού εξοπλισμού.

Είναι συνεπώς εμφανής ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους σε όρους χρηματοδότησης του συστήματος έρευνας και καινοτομίας. Ειδικότερα, στον τομέα της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης η κύρια πηγή χρηματοδότησης για δαπάνες Ε&Α είναι το κράτος, με ποσοστό που ξεπερνά το 70% για το 2015. Σημαντική είναι επίσης η χρηματοδότηση από το εξωτερικό (περίπου 15%), κυρίως από τα προγράμματα της ΕΕ και λιγότερο από επιχειρήσεις του εξωτερικού (ξένες άμεσες επενδύσεις). Η χρηματοδότηση από τις

Διάγραμμα 4 Πηγές χρηματοδότησης της συνολικής δαπάνης για Ε&Α (2015)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.

επιχειρήσεις κυμαίνεται γύρω στο 7%, γεγονός που καταδεικνύει σαφώς τη χαλαρή διασύνδεση μεταξύ του επιχειρηματικού τομέα και της ακαδημαϊκής κοινότητας.

3.1.2 Προσωπικό που απασχολείται στην Έρευνα και Ανάπτυξη

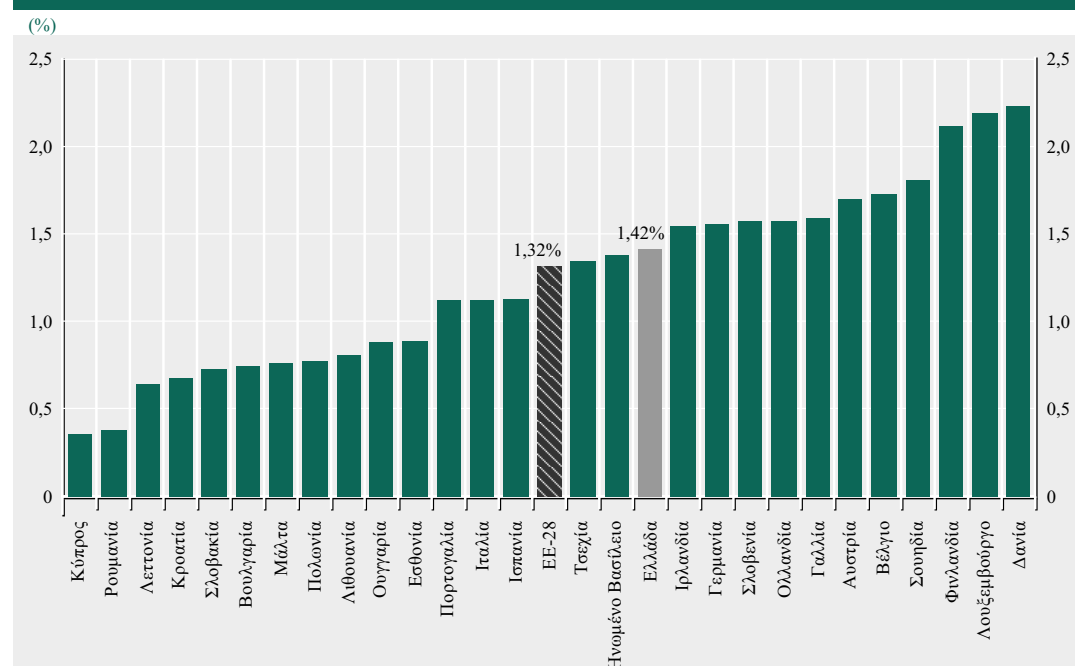
Η διατηρήσιμη οικονομική ανάπτυξη η οποία θα έχει ως βάση τη γνώση και την καινοτομία προϋποθέτει επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι ερευνητές θεωρούνται βασική πηγή νέων ιδεών και η υψηλή ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού εκτιμάται ότι είναι κρίσιμος παράγοντας για την παραγωγή και διάχυση της γνώσης. Όπως προαναφέρθηκε, το τρίτο χαρακτηριστικό του συστήματος καινοτομίας είναι ακριβώς η ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στην Ελλάδα αύξηση του προσωπικού που απασχολείται στον τομέα της Ε&Α.² Ως ποσοστό

της συνολικής απασχόλησης, το προσωπικό σε Ε&Α (σε ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης) υπερβαίνει πλέον το μέσο όρο της ΕΕ-28 (Ελλάδα: 1,42%, ΕΕ-28: 1,32% για το 2015, βλ. Διάγραμμα 5). Το 2015, το συνολικό προσωπικό σε Ε&Α ανήλθε σε 49.658 άτομα σε ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης (αύξηση 14,6% σε σχέση με το 2014), ενώ ο αριθμός των ερευνητών σε 34.708 σε ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης (αύξηση 16,2% σε σχέση με το 2014). Η πλειονότητα του προσωπικού σε Ε&Α απασχολείται στον τομέα της τριτοβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (56,4% του συνόλου, βλ. Διάγραμμα 6), ενώ ακολουθούν ο κρατικός (27% του συνόλου) και ο επιχειρηματικός τομέας (16% του συνόλου). Σε σύγκριση με το μέσο όρο της ΕΕ-28 (31,6%), το μερίδιο του προσωπικού σε Ε&Α στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευ-

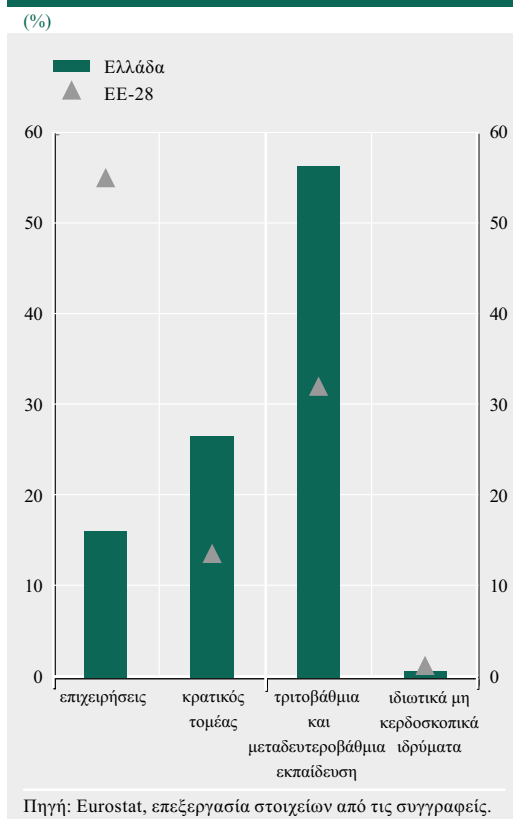
2 Το προσωπικό Ε&Α περιλαμβάνει όλα τα άτομα που συμβάλλουν άμεσα στην πραγματοποίηση των δραστηριοτήτων Ε&Α και διακρίνεται σε δύο κύριες κατηγορίες: τους ερευνητές και το λοιπό προσωπικό Ε&Α.

Διάγραμμα 5 Προσωπικό σε Ε&Α ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης (2015)

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.
Σημειώσεις: Σε ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης. Τα στοιχεία για τη Γαλλία αναφέρονται στο 2014.

Διάγραμμα 6 Κατανομή συνολικού προσωπικού σε Ε&Α ανά τομέα (2015)

σης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αρκετά υψηλό.

3.1.3 Καινοτομία

Οι καινοτομικές δραστηριότητες έχουν άμεση επίδραση στην ανταγωνιστικότητα και στην παραγωγικότητα. Στην περίπτωση της καινοτομίας προϊόντος, κατοχυρώνοντας ένα δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, η επιχείρηση αποκτά μονοπωλιακή θέση. Στην περίπτωση των καινοτομιών στις διαδικασίες που επιφέρουν βελτίωση της παραγωγικότητας, η επιχείρηση αποκτά ένα πλεονέκτημα από πλευράς κόστους σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Αυτό της επιτρέπει να διευρύνει το μερίδιό της στην αγορά και να επιδιώξει οικονομικά οφέλη.

Τα αποτελέσματα της στατιστικής έρευνας για την καινοτομία στις ελληνικές επιχειρήσεις

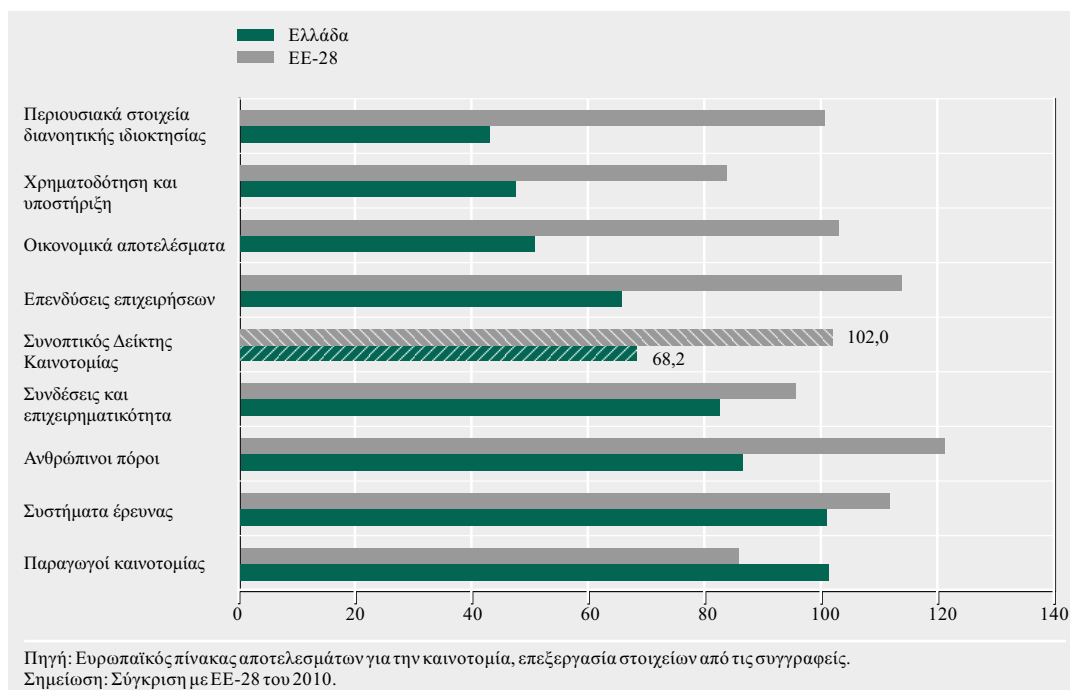
(Community Innovation Survey)³ δείχνουν ότι το ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων που καινοτομεί είναι υψηλότερο από το μέσο όρο της ΕΕ, ιδίως στις λεγόμενες μη τεχνολογικές καινοτομίες, δηλαδή στην καινοτομία οργάνωσης και μάρκετινγκ. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2012-2014, το 51% των ελληνικών επιχειρήσεων καινοτομεί σε έναν ή περισσότερους τομείς (με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο στο 48,9%). Η Ελλάδα βρίσκεται στη 12η θέση ως προς την καινοτομία προϊόντος ή/και διαδικασίας⁴ (38,7%) και στην 8η θέση ως προς την καινοτομία οργάνωσης και μάρκετινγκ⁵ (40,7%) ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ. Οι καινοτομίες προϊόντος όμως είναι εκείνες που παράγουν υψηλή προστιθέμενη αξία, δημιουργούν απασχόληση ειδικευμένου προσωπικού και οδηγούν στη διεύρυνση της αγοράς και την προώθηση των εξαγωγών. Στον τομέα της βιομηχανίας (54,5% του συνόλου των επιχειρήσεων που καινοτομούν), το 55% των καινοτόμων επιχειρήσεων καταγράφεται στον κλάδο της μεταποίησης, στον οποίο διακρίνονται οι επιμέρους κλάδοι της παραγωγής βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων (78,3%), της κατασκευής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού (72,7%) και της κατασκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων (70,3%). Παράλληλα, η θέση της Ελλάδος σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Δείκτη Καινοτομίας (Global Innovation Index) έχει βελτιωθεί αρκετά από την αρχή της κρίσης, παρά την πρόσφατη μικρή πτώση που σημείωσε, αφού πλέον κατατάσσεται 44η

³ Η συγκεκριμένη πανελλαδική έρευνα διενεργήθηκε από το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, με τη συνεργασία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), στο πλαίσιο της επίσημης έρευνας για την καινοτομία στις επιχειρήσεις (Community Innovation Survey) που διεξήχθη σε όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ για τη χρονική περίοδο 2012-2014.

⁴ Καινοτομία προϊόντος είναι η εισαγωγή στην αγορά ενός προϊόντος (αγαθού ή υπηρεσίας) που είναι είτε νέο είτε σημαντικά βελτιωμένο ως προς τα χαρακτηριστικά του ή τις προοριζόμενες χρήσεις του. Καινοτομία διαδικασίας είναι η εφαρμογή μιας νέας ή σημαντικά βελτιωμένης διαδικασίας παραγωγής, μεθόδου διανομής ή δραστηριότητας υποστήριξης για τα αγαθά ή τις υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση (βλ. OECD/Eurostat 2005, *Oslo Manual*).

⁵ Οργανωσιακή καινοτομία: νέες επιχειρησιακές πρακτικές, νέες μέθοδοι οργάνωσης εργασίας και λήψης αποφάσεων, νέες μέθοδοι οργάνωσης εξωτερικών σχέσεων. Καινοτομία μάρκετινγκ: νέος σχεδιασμός ή συσκευασία, νέα μέσα ή τεχνικές προώθησης, τοποθέτησης ή πώλησης προϊόντος, τιμολόγησης (βλ. OECD/Eurostat 2005, *Oslo Manual*).

Διάγραμμα 7 Δείκτης Καινοτομίας με βάση τον ευρωπαϊκό πίνακα αποτελεσμάτων για την καινοτομία (2016)

ανάμεσα σε 127 χώρες (το 2011 βρισκόταν στην 63η θέση).

Τα παραπάνω θετικά στοιχεία είχαν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των επιδόσεων της οικονομίας σε πολλούς τομείς, δεν κατάφεραν όμως να μειώσουν την απόσταση από το μέσο όρο των 28 χωρών της ΕΕ, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να εξακολουθεί να κατατάσσεται στις χώρες με μέτριες επιδόσεις στην καινοτομία (Moderate Innovator). Σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό πίνακα αποτελεσμάτων για την καινοτομία (European Innovation Scoreboard), το 2016 η Ελλάδα βρισκόταν στην 22η θέση, από 20ή το 2011, στην κατάταξη των 28 χωρών της ΕΕ. Η μεγαλύτερη υστέρηση παρουσιάζεται στα περιουσιακά στοιχεία διανοητικής ιδιοκτησίας (ευρεσιτεχνία, κοινοτικά εμπορικά σήματα και κοινοτικά σχέδια), ενώ η μικρότερη υστέρηση παρατηρείται στα συστήματα έρευνας και στους ανθρώπινους πόρους (βλ. Διάγραμμα 7). Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι, με βάση τα στοιχεία που συλλέγονται από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Διπλωμάτων

Ευρεσιτεχνίας (European Patent Office, EPO) και το Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων των ΗΠΑ (United States Patent and Trademark Office, USPTO), στο σύνολο των φορέων που παράγουν διπλώματα ευρεσιτεχνίας καινοτόμων ψηφιακών τεχνολογιών η Ελλάδα καταγράφει σημαντική υστέρηση. Το 2016 μέσω του EPO κατοχυρώθηκαν μόλις 39 διπλώματα ευρεσιτεχνίας, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει ότι η επιχειρηματική-παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας επικεντρώνεται σε δραστηριότητες χαμηλής τεχνολογίας και χαμηλής έντασης γνώσης.

3.2 ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ) είναι ο κύριος παραγωγός έρευνας στην Ελλάδα, με μερίδιο από τα υψηλότερα μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ. Η βασική έρευνα κατέχει το μεγαλύτερο μερίδιο στις ερευνητικές δαπάνες στα ΑΕΙ (54% για το 2013, που κατατάσσει την Ελλάδα στην 11η θέση μεταξύ

των κρατών-μελών της ΕΕ-28), ενώ ακολουθεί η εφαρμοσμένη έρευνα (37%, που την κατατάσσει στη 15η θέση μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ-28).⁶ Οι περισσότερες δημοσιεύσεις παράγονται από ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (84% για το 2014)⁷ και, αντίστοιχα, το μεγαλύτερο μέρος των ετεροαναφορών αφορά δημοσιεύσεις πανεπιστημιακών (84,5% για την περίοδο 2010-2014). Το ποσοστό των δημοσιεύσεων που γίνονται σε συνεργασία με φορείς του επιχειρηματικού τομέα είναι όμως σχετικά μικρό, καταδεικνύοντας τη μεγάλη εσωστρέφεια των ελληνικών ΑΕΙ. Για το 2015, σύμφωνα με τα στοιχεία του ευρωπαϊκού πίνακα αποτελεσμάτων για την καινοτομία (European Innovation Scoreboard), μόλις 7,9 δημοσιεύσεις ανά 1 εκατ. κατοίκους ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ του κρατικού και του επιχειρηματικού τομέα.

Η Ελλάδα κατέχει από τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης σε ερευνητικές δραστηριότητες των ΑΕΙ παγκοσμίως. Παράλληλα, η Ελλάδα διαθέτει μεγάλο αριθμό εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού υψηλών προσόντων (7,3 διδάκτορες ανά 1.000 άτομα οικονομικά ενεργού πληθυσμού) και κατατάσσεται στην 9η θέση μεταξύ των 22 χωρών που συμμετέχουν στη διεθνή έρευνα για την επαγγελματική σταδιοδρομία των διδακτόρων και για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία (International Survey on Careers of Doctorate Holders, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης 2015).⁸ Κύριος εργοδότης των διδακτόρων είναι τα πανεπιστήμια (57%), ενώ ο τομέας των επιχειρήσεων βρίσκεται μόλις στην τρίτη θέση (8,7%). Επιπλέον, η συμβολή των ελληνικών πανεπιστημίων είναι σημαντική στην εκπόνηση διδακτορικών διατριβών, καθώς η μεγάλη πλειονότητα των διδακτόρων αυτών (86%) απέκτησε διδακτορικό τίτλο σπουδών από ελληνικά πανεπιστήμια.⁹

Εντούτοις, το φαινόμενο της φυγής του επιστημονικού δυναμικού στο εξωτερικό (γνωστό ως “διαρροή εγκεφάλων” ή “brain drain”) συνιστά ανησυχητική τάση και οδηγεί σταδιακά στην απαξίωση του ανθρώπινου κεφα-

λαίου και του ελληνικού οικοσυστήματος Ε&Α στο σύνολό του. Εκτιμάται ότι, την περίοδο 2008-2013, 427 χιλιάδες Έλληνες, ηλικίας 15-64 ετών, έφυγαν από τη χώρα προς αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό (βλ. Λαζαρέτου 2016). Επομένως, απαιτούνται πολιτικές και δράσεις που θα δημιουργήσουν ένα περιβάλλον ελκυστικό για τους νέους επιστήμονες, με δομές και λειτουργίες που θα αξιοποιούν στο μέγιστο βαθμό τις δυνατότητες και τις γνώσεις του υψηλά καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού.

Με βάση τα δεδομένα που προκύπτουν αναφορικά με τις επιστημονικές δημοσιεύσεις των Ελλήνων ερευνητών, οι οποίες αποτελούν ένδειξη του παραγόμενου προϊόντος έρευνας, το εγχώριο ανθρώπινο δυναμικό σημειώνει αρκετά ικανοποιητικές επιδόσεις, τόσο ως προς τον αριθμό των δημοσιεύσεων (αν και παρατηρείται επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου από το 2009 και πτώση από το 2013)¹⁰ όσο και ως προς τον αντίκτυπο που έχουν διά των ετεροαναφορών τους, συγκριτικά με άλλα

6 Βασική έρευνα (basic research) είναι η έρευνα που αφορά τις πειραματικές και θεωρητικές εργασίες με σκοπό την απόκτηση νέας γνώσης για τις υποκείμενες αιτίες φαινομένων και παρατηρήσιμων γεγονότων, χωρίς να σκοπεύουν σε συγκεκριμένη εφαρμογή ή χρήση. Εφαρμοσμένη έρευνα (applied research) είναι η πρωτότυπη έρευνα για την απόκτηση νέας γνώσης, κυρίως προς συγκεκριμένο πρακτικό σκοπό ή στόχο. Πειραματική ανάπτυξη (experimental development) είναι η συστηματική έρευνα βασισμένη σε υπάρχουσα γνώση που αποκτήθηκε από έρευνα ή/και πρακτική εμπειρία, η οποία κατευθύνεται στην παραγωγή νέων υλικών, προϊόντων ή συσκευών, στην εγκατάσταση νέων διαδικασιών, συστημάτων ή υπηρεσιών και στην ουσιαστική βελτίωση αυτών που ήδη παράγονται ή έχουν εγκατασταθεί (βλ. Eurostat, Statistics Explained, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Category:Science_and_technology_glossary).

7 Οι φυσικές επιστήμες έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό στις ελληνικές δημοσιεύσεις (περίπου 40% για το 2014).

8 Η έρευνα International Survey on Careers of Doctorate Holders (CDH) πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα από το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. Αποτελεί την επίσημη στατιστική έρευνα με σκοπό τη συλλογή στοιχείων για τους κατόχους διδακτορικού τίτλου σπουδών και διενεργείται σε παγκόσμιο επίπεδο υπό το συντονισμό του ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με τις μεθοδολογικές οδηγίες της έρευνας CDH, για το έτος αναφοράς 2013 ο πληθυσμός της έρευνας περιλαμβάνει τους κατόχους διδακτορικού τίτλου που διέμεναν στην Ελλάδα την 1η Δεκεμβρίου 2013 (μόνιμα ή όχι), ηλικίας έως 70 ετών και με έτος απόκτησης του διδακτορικού τους τίτλου εντός της περιόδου 1990-2013, ανεξαρτήτως υπηκοότητας και ανεξαρτήτως της επαγγελματικής τους κατάστασης (εργαζόμενοι και μη).

9 Με βάση τα στοιχεία της Eurostat, ο αριθμός των νέων κατόχων διδακτορικού διπλώματος ανήλθε σε 1.601 για το ακαδημαϊκό έτος 2013-2014.

10 Συγκριτικά με τις δαπάνες για Ε&Α, ο αριθμός των ελληνικών δημοσιεύσεων είναι αρκετά υψηλός, καθώς το 2014 αντιστοιχούσαν 7,2 δημοσιεύσεις σε κάθε εκατ. ευρώ δαπάνη για Ε&Α. Η εικόνα όμως είναι διαφορετική αν βασιστούμε στον αριθμό δημοσιεύσεων ανά ερευνητή ή/και στον αριθμό δημοσιεύσεων ανά χιλίους κατοίκους.

κράτη-μέλη της ΕΕ αλλά και τις χώρες του ΟΟΣΑ (κοντά στο μέσο όρο).

Παρουσιάζει επίσης καλές επιδόσεις όσον αφορά τη συμμετοχή στα συγχρηματοδοτούμενα από την ΕΕ Προγράμματα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης στο πλαίσιο της συμμετοχής της Ελλάδος στο πρόγραμμα για έρευνα και καινοτομία “Ορίζοντας 2020”, για το 2014-2016 το ποσοστό επιτυχίας προτάσεων από τη συμμετοχή της βρέθηκε κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ-28 (13,5%) και συγκεκριμένα στο 12,6%. Αναφορικά όμως με τις επιδόσεις της στις επιμέρους δράσεις του προγράμματος στις οποίες συμμετείχε, η Ελλάδα στις περισσότερες περιπτώσεις κατέγραψε ποσοστό επιτυχίας προτάσεων υψηλότερο από το συνολικό μέσο όρο.¹¹

Επομένως, δύο θετικά και αλληλοσυνδεόμενα χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος καινοτομίας είναι η υψηλή ποιότητα και η υψηλή ανταγωνιστικότητα του ερευνητικού δυναμικού.

Οι δραστηριότητες Ε&Α αποτελούν για τις επιχειρήσεις, τα πανεπιστήμια και τα άλλα ερευνητικά ιδρύματα μέσο δημιουργίας νέας γνώσης. Όπως όμως αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο, η καινοτομία βασίζεται σε διαδραστικές πρωτοβουλίες και σε ροές γνώσης. Η νέα γνώση αποτελεί έναν κρίσιμο συντελεστή στην καινοτομία και αξιοποιείται εμπορικά με τη μετατροπή της σε νέα προϊόντα και διαδικασίες. Οι επιχειρήσεις προβαίνουν στη διεξαγωγή Ε&Α είτε μόνες τους είτε μέσω συνεργασιών με άλλες επιχειρήσεις, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα ή με εξωτερική ανάθεση (outsourcing) των δραστηριοτήτων Ε&Α. Ως εκ τούτου, τα ερευνητικά ιδρύματα και τα πανεπιστήμια μπορούν επίσης να συμμετέχουν στην εμπορευματοποίηση της νεοαποκτηθείσας γνώσης.

Στην Ελλάδα, παρά τη δεσπόζουσα θέση των ΑΕΙ στην παραγωγή γνώσης, η συμβολή τους στην παραγωγή καινοτομίας είναι χαμηλή, όπως αποδεικνύεται και από την περιορισμένη συμμετοχή των ελληνικών ΑΕΙ στα

εγχώρια διπλώματα ευρεσιτεχνίας (βλ. Στουρνάρας 2017). Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, το 2013 μόλις το 2% του συνόλου των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας αφορούσε ΑΕΙ και ερευνητικά ιδρύματα (βλ. OECD 2016). Δύο από τις βασικές αδυναμίες στο ελληνικό σύστημα καινοτομίας είναι οι περιορισμένοι δεσμοί μεταξύ των ενδιαφερόμενων φορέων και η ανεπαρκής υποδομή διάδοσης πληροφοριών και γνώσεων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των επιχειρήσεων, καθώς και μεταξύ των επιχειρήσεων και της επιστημονικής κοινότητας είναι περιορισμένη, όπως φαίνεται άλλωστε και από το μικρό ποσοστό χρηματοδότησης των δαπανών Ε&Α των ΑΕΙ από τον επιχειρηματικό τομέα που παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα. Ένα ακόμη στοιχείο που επιβεβαιώνει την παραπάνω διαπίστωση είναι ο δείκτης Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας (*Global Competitiveness Report 2017-2018*) του World Economic Forum, όπου το 2016 η θέση της Ελλάδος επιδεινώθηκε όσον αφορά τη συνεργασία της πανεπιστημιακής κοινότητας με τις επιχειρήσεις σε Ε&Α (129η θέση μεταξύ 138 κρατών), αλλά και όσον αφορά τις δαπάνες για Ε&Α από τον επιχειρηματικό τομέα (87η θέση).

Η συνεργασία της αγοράς με τα ακαδημαϊκά ερευνητικά κέντρα για την ανάπτυξη νέων καινοτόμων προϊόντων είναι διεθνώς πρακτική και έχει αναφερθεί πολλές φορές στη βιβλιογραφία. Μέσω της συνεργασίας αυτής τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα εξασφαλίζουν σημαντικούς πόρους, καθώς και τεχνολογικό εξοπλισμό. Για τις επιχειρήσεις, κύριες πηγές γνώσης είναι τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα, ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ότι, αν δεν υπήρχε η ακαδημαϊκή

¹¹ Παρατίθενται τα ποσοστά επιτυχίας προτάσεων ανά δράση και εντός παρενθέσεως ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ-28: “Μελλοντικές και Αναδυόμενες Τεχνολογίες” (Future and Emerging Technologies, FET) 5,9% (4,5%), “Marie Skłodowska-Curie” 14,2% (12,8%), “Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας” (European Research Council, ERC) 5% (12,4%), “Υγεία, Δημογραφική Μεταβολή και Ευεξία” (Health, Demographic Social Change and Well-being) 10,6% (9,5%), “Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών” (Information and Communication Technologies, ICT) 11,2% (8,1%) και “Ασφαλής, Καθαρή και Αποδοτική Ενέργεια” (Secure, Clean and Efficient Energy) 12,4% (11%). Βλ. Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, δελτίο τύπου της 27.6.2017, <http://www.ekt.gr/el/press-releases/20093>.

έρευνα, πολλές καινοτομίες είτε δεν θα είχαν εμφανιστεί ποτέ είτε θα εμφανίζονταν πολύ αργότερα (βλ. Kumral et al. 2006). Στις ΗΠΑ, στον τομέα της βιοτεχνολογίας για παράδειγμα, το 60% των νέων φαρμάκων και βιοδιαγνωστικών προέρχεται από τη δημιουργία νεοφυών εταιριών (startups) και εταιριών-τεχνοβλαστών (spinoffs), οι οποίες ιδρύονται στα πανεπιστήμια/ερευνητικά κέντρα και συνεργάζονται με τις εγχώριες ιδιωτικές εταιρίες. Στην Ευρώπη, το αντίστοιχο ποσοστό είναι 30%, ενώ στην Ελλάδα υπάρχουν ελάχιστες αντίστοιχες συνεργασίες (βλ. Γραβάνης 2017). Στην Έκθεση αποτίμησης του Προγράμματος ΠΡΑΞΕ – Τεχνοβλαστοί Β' Φάση αναφέρεται ότι: *“δεν κατόρθωσε να φτάσει τις επιθυμητές τιμές-στόχους που είχαν τεθεί αρχικά τόσο αναφορικά με το πλήθος των χρηματοδοτούμενων έργων (33 αντί για 40 Τεχνοβλαστοί) όσο και με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, οι οποίες έπρεπε να είναι περισσότερες από 240”*.

3.3 Η ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ

3.3.1 Συνθήκες επιχειρηματικότητας

Το ισχυρότερο πλεονέκτημα της Ελλάδος σύμφωνα με τον πίνακα αποτελεσμάτων ψηφιακού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Digital Transformation Scoreboard, βλ. European Commission 2017α) είναι η επιχειρηματική της κουλτούρα (10% υψηλότερη βαθμολογία από το μέσο όρο της ΕΕ για το 2016). Τα ευρήματα της έρευνας του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (βλ. IOBE 2017α) για την επιχειρηματικότητα επιβεβαιώνουν την έντονη κουλτούρα της επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, η έρευνα αναφέρει ότι το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών που βρισκόταν το 2015 σε αρχικά στάδια επιχειρηματικής ενεργοποίησης μειώθηκε στο 6,7% από 7,8% το 2014 (ποσοστό χαμηλότερο από το μέσο όρο των “χωρών καινοτομίας”, 8,5%), αλλά αν συνυπολογίσουμε και το ποσοστό του πληθυσμού που είναι καθιερωμένοι επιχειρηματίες, βλέπουμε ότι η Ελλάδα καταγράφει την υψηλότερη επίδοση στην Ευρώπη ως προς τη συνο-

λική επιχειρηματική δραστηριότητα (20% του πληθυσμού 18-64 ετών).

Επιπλέον ένδειξη αποτελούν τα αποτελέσματα του Ενημερωτικού Δελτίου Μικρών Επιχειρήσεων (SBA Fact Sheet, βλ. European Commission 2017δ) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου οι επιδόσεις της Ελλάδος το 2016 ως προς την επιχειρηματικότητα είναι κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, παρόλο που εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα πιο δύσκολα περιβάλλοντα για την έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ελληνική οικονομία διαθέτει μεγάλο ποσοστό επιχειρηματικότητας (περίπου 14,1%, έναντι μέσου όρου 6,7% στην ΕΕ-28). Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας του IOBE για την επιχειρηματικότητα, το 2016 το ποσοστό του πληθυσμού 18-64 ετών που διέκοψε ή ανέστειλε την επιχειρηματική του δραστηριότητα ανέρχεται στο 3,8% του πληθυσμού, αποκλίνοντας σημαντικά από το μέσο όρο των χωρών καινοτομίας (1,9%).

Η δημιουργία ενός κατάλληλου πλαισίου επιχειρηματικότητας, όπου θα ασκείται ανεμπόδιστα η οικονομική δραστηριότητα και θα ενθαρρύνονται οι επενδύσεις, είναι επομένως απαραίτητη προϋπόθεση για τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Τα τελευταία χρόνια το κανονιστικό περιβάλλον στην Ελλάδα έχει γίνει περισσότερο φιλικό προς την επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με το δείκτη “ευχέρειας στο επιχειρείν” (Ease of Doing Business) της Παγκόσμιας Τράπεζας, η Ελλάδα το 2017 κατατάσσεται στην 67η θέση μεταξύ 190 κρατών, με τη Γερμανία στην 20ή θέση και την Ισπανία στην 28η θέση. Δύο χρήσιμοι υποδείκτες για την αποτύπωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα είναι ο υποδείκτης “έναρξης μιας επιχείρησης” (37η θέση) και ο υποδείκτης “χρηματοδότησης” (90ή θέση).¹²

¹² Ο υποδείκτης “έναρξης μιας επιχείρησης” (Starting a Business) καταγράφει όλες τις διαδικασίες που απαιτούνται ή που συνήθως εφαρμόζονται στην πράξη προκειμένου ένας επιχειρηματίας να ιδρύσει και να λειτουργήσει μια βιομηχανική ή εμπορική επιχείρηση, καθώς και το χρόνο και το κόστος που απαιτούνται για την ολοκλήρωση αυτών των διαδικασιών και το ελάχιστο απαιτούμενο κεφάλαιο. Ο υποδείκτης “χρηματοδότησης” (Getting Credit) αξιολογεί τη δυνατότητα πρόσβασης σε χρηματοδότηση και τα νόμιμα δικαιώματα των δανειοληπτών.

Παρ' όλα αυτά, το επιχειρηματικό περιβάλλον στην Ελλάδα παραμένει δυσμενέστερο σε σύγκριση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες ως προς αρκετές διαστάσεις του. Η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, η οποία συνεκτιμά ένα πλήθος άλλων παραμέτρων διεθνούς ανταγωνιστικότητας πλν των τιμών, αφού βελτιώθηκε τη διετία 2013-2014, παρουσιάζει πλέον ενδείξεις στασιμότητας ή/και οπισθοχώρησης σύμφωνα με τους κυριότερους σύνθετους δείκτες παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική 2016-2017*, σελ. 80). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας (*Global Competitiveness Report 2017-2018*, World Economic Forum), η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος επιδεινώθηκε. Η Ελλάδα το 2016 κατέλαβε την 87η θέση μεταξύ 138 κρατών, έναντι 85ης το 2015. Στους δείκτες που σχετίζονται με την αποτελεσματική λειτουργία των θεσμών (αποτελεσματικότητα κατανομής δημόσιων δαπανών, αποτελεσματικότητα δικαιοσύνης, διαφάνεια, εμπιστοσύνη στους πολιτικούς, θέματα εταιρικής διακυβέρνησης κ.ά.), η Ελλάδα παρουσιάζει στασιμότητα ή/και επιδείνωση. Καταλαμβάνει θέσεις που σε ορισμένες περιπτώσεις προσεγγίζουν την τελευταία (133η θέση στο δείκτη μέτρησης αποτελεσματικότητας του νομικού/δικαστικού συστήματος). Σημαντικότερο εμπόδιο για την επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα θεωρείται το καθεστώς υψηλών φορολογικών συντελεστών, ενώ επόμενα σε σημασία εμπόδια στην επιχειρηματικότητα θεωρούνται η γραφειοκρατία του κράτους, καθώς και η αστάθεια της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής.

3.3.2 Μικρομεσαίες επιχειρήσεις

Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (small and medium-sized enterprises, SMEs)¹³ θεωρούνται από πολλούς ακαδημαϊκούς ερευνητές ως ιδιαίτερα σημαντικές για την οικονομική ανάπτυξη (βλ. Lee et al. 2012) και συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των υπευθύνων χάραξης οικονομικής πολιτικής. Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μεγάλου

αριθμού επιχειρήσεων πολύ μικρού, μικρού και μεσαίου μεγέθους. Σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) στην Ελλάδα είναι πολυπληθέστερες, με μεγαλύτερη συμβολή στην ελληνική οικονομία τόσο ως προς την απασχόληση όσο και ως προς την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ενημερωτικού Δελτίου Μικρών Επιχειρήσεων (SBA Fact Sheet) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 2016 το 99,9% των ελληνικών επιχειρήσεων του μη χρηματοπιστωτικού τομέα χαρακτηρίζεται ως ΜΜΕ, ενώ το 96,2% ως πολύ μικρές επιχειρήσεις με λιγότερους από δέκα εργαζομένους. Παράλληλα, το 86,9% του εργατικού δυναμικού απασχολείται σε ΜΜΕ, παράγοντας το 73,2% της προστιθέμενης αξίας της οικονομίας. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το μέσο όρο των χωρών της ΕΕ-28 είναι 99,8% ως προς τον αριθμό των επιχειρήσεων, 66,6% ως προς τον αριθμό των απασχολούμενων και 56,8% ως προς την προστιθέμενη αξία (βλ. Πίνακα 2).

Οι ΜΜΕ μπορούν να διαδραματίσουν κομβικό ρόλο στην οικονομία ως πηγή επιχειρηματικών δεξιοτήτων και καινοτομίας. Σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό πίνακα αποτελεσμάτων για την καινοτομία (European Innovation Scoreboard, βλ. European Commission 2017β), το 2016 το ποσοστό των μικρομεσαίων επιχειρήσεων που ανέπτυξε καινοτομίες προϊόντος ή διαδικασίας στην Ελλάδα ήταν 34,6%, έναντι 30,9% που ήταν ο μέσος όρος στην ΕΕ-28, ενώ το ποσοστό εκείνων που επιδόθηκαν σε οργανωσιακή καινοτομία ή καινοτομία μάρκετινγκ ήταν 40,1%, έναντι 34,9% στην ΕΕ-28. Με βάση τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι οι εξελίξεις και οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας συνδέονται άρρηκτα με την πορεία της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας

¹³ Σύμφωνα με τον ορισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Σύσταση 2003/361/ΕΚ), οι πολύ μικρές, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις είναι οι επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερους από 250 εργαζομένους και των οποίων ο ετήσιος κύκλος εργασιών δεν υπερβαίνει τα 50 εκατ. ευρώ ή/και το σύνολο του ετήσιου ισολογισμού δεν υπερβαίνει τα 43 εκατ. ευρώ. Εντός της κατηγορίας των ΜΜΕ, ως πολύ μικρή επιχείρηση ορίζεται η επιχείρηση που απασχολεί λιγότερους από 10 εργαζομένους και της οποίας ο ετήσιος κύκλος εργασιών ή/και ο ετήσιος συνολικός ισολογισμός δεν υπερβαίνει τα 2 εκατ. ευρώ.

Πίνακας 2 Η σημασία των ελληνικών ΜΜΕ για την περίοδο 2013-2016

	2013		2014		2015		2016	
	ΜΜΕ	εκ των οποίων πολύ μικρές	ΜΜΕ	εκ των οποίων πολύ μικρές	ΜΜΕ	εκ των οποίων πολύ μικρές	ΜΜΕ	εκ των οποίων πολύ μικρές
Αριθμός επιχειρήσεων								
Ελλάδα	99,9%	96,2%	99,9%	96,7%	99,9%	96,8%	99,9%	96,2%
ΕΕ-28	99,8%	92,4%	99,8%	92,7%	99,8%	92,8%	99,8%	93,0%
Αριθμός εργαζομένων								
Ελλάδα	85,8%	55,2%	86,9%	58,7%	87,3%	59,1%	86,9%	57,3%
ΕΕ-28	66,9%	29,1%	66,9%	29,2%	66,8%	29,5%	66,6%	29,8%
Προστιθέμενη αξία								
Ελλάδα	72,1%	33,1%	74,8%	37,4%	75,1%	35,9%	73,2%	34,3%
ΕΕ-28	58,1%	21,6%	57,8%	21,1%	57,4%	21,2%	56,8%	20,9%

Πηγή: Ενημερωτικό Δελτίο Μικρών Επιχειρήσεων, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, επεξεργασία στοιχείων από τις συγγραφείς.
Σημείωση: Τα στοιχεία αφορούν το μη χρηματοπιστωτικό τομέα.

και τη δυνατότητά της να επιτύχει διατηρήσιμη αύξηση του προϊόντος και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη μετεξέλιξη της δομής της μικρής, οικογενειακού χαρακτήρα, επιχείρησης σε επιχειρηματικότητα υψηλής προστιθέμενης αξίας που θα χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό καινοτομίας, εξωστρέφειας και αναπτυξιακής δυναμικής.

Κατά γενική ομολογία, οι ΜΜΕ έχουν πολύ διαφορετικές ανάγκες και αντιμετωπίζουν πολύ διαφορετικές προκλήσεις και δυσκολίες στη χρηματοδότησή τους σε σχέση με τις μεγάλες επιχειρήσεις. Επομένως, εξαρτώνται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από άλλες πηγές χρηματοδότησης, όπως η τραπεζική χρηματοδότηση και άλλα χρηματοδοτικά εργαλεία. Στην Ελλάδα, η τραπεζική χρηματοδότηση σχεδόν εξαφανίστηκε για τις ΜΜΕ μετά την κρίση δημόσιου χρέους. Το 2009 ο νέος δανεισμός συρρικνώθηκε σημαντικά, ενώ η πτωτική τάση συνεχίστηκε για όλη την περίοδο που ακολούθησε.

Στην έρευνα για την πρόσβαση σε χρηματοδότηση των επιχειρήσεων στη ζώνη του ευρώ (SAFE) που διεξάγεται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για την περίοδο Απριλίου-Σεπτεμ-

βρίου 2017, η πρόσβαση σε χρηματοδότηση συνεχίζει να αποτελεί κεντρικό πρόβλημα για τις ελληνικές ΜΜΕ. Συγκεκριμένα, περίπου το 23% των ελληνικών ΜΜΕ δηλώνει ως σημαντικότερο πρόβλημα την πρόσβαση σε χρηματοδότηση, σε σχέση με 7% που είναι ο ευρωπαϊκός μέσος όρος. Αυτό επιβεβαιώνεται και από πρόσφατη έρευνα του ΙΜΕ ΓΣΕ-ΒΕΕ για την αποτύπωση του οικονομικού κλίματος στις μικρές επιχειρήσεις (βλ. Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας 2017). Το πρόβλημα της ρευστότητας για τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις γίνεται εμφανέστερο αν ληφθεί υπόψη ότι μόνο το 30% από αυτές αντλεί τη ρευστότητά του μέσω τραπεζικού δανεισμού.

Την πιο πρόσφατη περίοδο, κατά την οποία ο τραπεζικός δανεισμός περιορίστηκε σημαντικά, οι επιχειρήσεις στράφηκαν σε εναλλακτικές μορφές εξωτερικής χρηματοδότησης, όπως π.χ. δάνεια από εγχώρια μη τραπεζικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθώς επίσης και δάνεια από το εξωτερικό (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική 2016-2017*, σελ. 93-98). Επιπλέον, παρά την οικονομική κρίση, τα τελευταία χρόνια αυξάνεται συνεχώς η προσφορά σύγχρονων εργαλείων χρηματοδότησης για την τόνωση

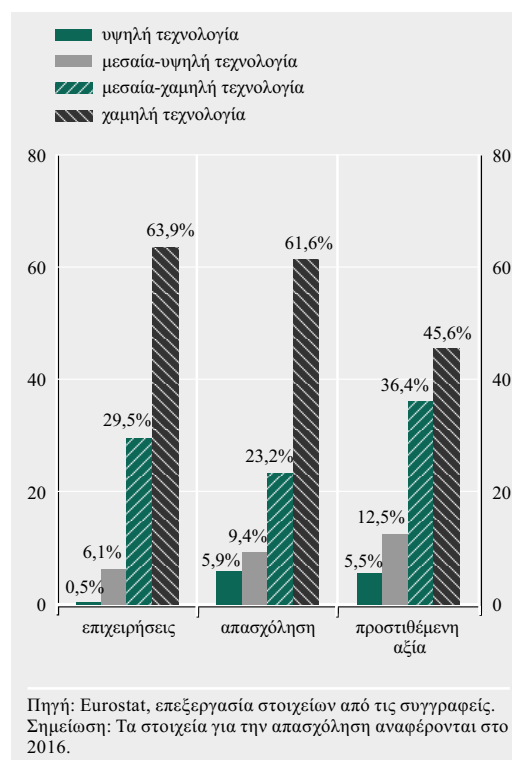
της επιχειρηματικότητας. Εκτός από τις παραδοσιακές πηγές χρηματοδότησης (τράπεζες, αυτοχρηματοδότηση), έχουν αναπτυχθεί πλέον και άλλοι μηχανισμοί άντλησης επιχειρηματικών κεφαλαίων, όπως τα κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών (equity financing), οι εναλλακτικές ηλεκτρονικές πλατφόρμες δανεισμού μεταξύ ιδιωτών (peer-to-peer/P2P lending), οι πλατφόρμες χρηματοδότησης από το πλήθος (crowdfunding), η μικροχρηματοδότηση (microfinance) κ.ά. Εντούτοις, η πρόσβαση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης παραμένει περιορισμένη. Επομένως, απαιτείται μια συνολική προσπάθεια αντιμετώπισης του χρηματοδοτικού προβλήματος των ελληνικών ΜΜΕ.

3.3.3 Παραγωγή, εξαγωγές και ανταγωνιστικότητα

Σήμερα, η παραγωγική διάθροιση στην Ελλάδα παραμένει αμετάβλητη και η εγχώρια παραγωγή εξακολουθεί να μη διαθέτει επαρκή χαρακτηριστικά έντασης γνώσης (βλ. Στουρνάρας 2017). Ο κύριος όγκος της ελληνικής μεταποίησης συγκεντρώνεται σε δραστηριότητες χαμηλής και μεσαίας έως χαμηλής τεχνολογίας (βλ. Διάγραμμα 8). Παράλληλα, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, το 2014 στην Ελλάδα οι επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας στη μεταποίηση και υψηλής τεχνολογίας έντασης γνώσης στις υπηρεσίες μειώθηκαν σε 12.401 (από 14.200 το 2008) με προστιθέμενη αξία 3.572 εκατ. ευρώ (από 6.959 εκατ. ευρώ το 2008). Επιπρόσθετα, οι ελληνικές εξαγωγές αφορούν κυρίως αγαθά χαμηλής και μεσαίας τεχνολογικής έντασης, ενώ στα αγαθά μεσαίας και υψηλής έντασης τεχνολογίας, που έχουν την πιο δυναμική παρουσία στο διεθνές εμπόριο, αντιστοιχεί μόνο το 22,7% των συνολικών εθνικών εξαγωγών το 2015, με τον κοινοτικό μέσο όρο να ανέρχεται στο 56,2% (ευρωπαϊκός πίνακας αποτελεσμάτων για την καινοτομία 2017).

Επομένως, με βάση τα παραπάνω στοιχεία, γίνεται φανερό ότι η τεχνολογική ένταση των ελληνικών εξαγωγών μπορεί να βελτιωθεί προκειμένου να αξιοποιηθεί πλήρως η διεθνής

Διάγραμμα 8 Δομή της ελληνικής μεταποίησης (2014)

ζήτηση για τα ταχέως αναπτυσσόμενα προϊόντα υψηλής τεχνολογίας. Απαιτείται όμως η ενίσχυση των καινοτόμων και διεθνώς ανταγωνιστικών βιομηχανικών κλάδων, αλλά και η στήριξη μεγάλων επιχειρήσεων με υψηλή προστιθέμενη αξία και υψηλής εξειδίκευσης θέσεις εργασίας. Και είναι αξιοσημείωτο ότι, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του ΣΕΒ (βλ. Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών 2017), στην Ελλάδα οι μεγαλύτερες, πιο οργανωμένες, καινοτόμες και εξωστρεφείς επιχειρήσεις επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στην κρίση και έχουν καλύτερες προοπτικές ανάκαμψης.¹⁴

Παράλληλα, μέσω της πρόσβασης σε δίκτυα, παγκόσμιες αγορές, κεφάλαια, γνώσεις και τεχνολογία, η ενσωμάτωση σε διεθνείς αλυ-

¹⁴ Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το 36% των επιχειρήσεων που κατηγοριοποιούνται ως επιχειρήσεις σε πορεία ανάπτυξης απαρτίζεται κυρίως από μεγαλύτερες και πάντως οργανωμένες, εξωστρεφείς και καινοτόμες επιχειρήσεις.

σίδες αξίας μπορεί να είναι το πρώτο βήμα για την οικονομική ανάπτυξη. Στην Ελλάδα, το 2011 ο δείκτης συμμετοχής σε παγκόσμιες αλυσίδες αξίας κατά τον ΟΟΣΑ ήταν 43%, σε σχέση με 63% στην Ουγγαρία, 66% στη Σλοβακία και 50% στην Πορτογαλία. Η ανταγωνιστικότητα στις διεθνείς αλυσίδες αξίας απαιτεί επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δεξιότητες και υποδομές υψηλής ποιότητας. Ο περιορισμός των εμποδίων στις επενδύσεις συμβάλλει αποτελεσματικά στην ενσωμάτωση μιας χώρας στις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας.

4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η συμβολή της έρευνας, της καινοτομίας και της τεχνολογικής αλλαγής στην οικονομική ανάπτυξη έχει μελετηθεί και επισημανθεί επανειλημμένως στη βιβλιογραφία. Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι, αν και το ελληνικό οικοσύστημα έρευνας και καινοτομίας έχει σημειώσει πρόοδο τα τελευταία χρόνια, αδυναμίες που εξακολουθούν να το χαρακτηρίζουν αποτελούν εμπόδιο στη μετεξέλιξή του σε έναν παράγοντα που θα παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στο μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας.

Πρώτον, δεν έχει επιτευχθεί ακόμη η στενή διασύνδεση μεταξύ των επιμέρους εμπλεκόμενων τομέων, ώστε τα πλεονεκτήματα του ελληνικού συστήματος παραγωγής έρευνας και καινοτομίας να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά και να ενσωματωθεί η ερευνητική δραστηριότητα στην παραγωγική διαδικασία. Οι συνεργασίες επιχειρήσεων και πανεπιστημίων ή ερευνητικών κέντρων αποφέρουν στην πλειοψηφία των περιπτώσεων επιτυχή αποτελέσματα. Επομένως, τα ελληνικά ΑΕΙ, μέσω της αναμόρφωσης των προγραμμάτων τους, ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις και τις ανάγκες της εποχής, και της αναβάθμισης του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας τους, θα πρέπει να αναπτύξουν δράσεις σύνδεσης με την αγορά εργασίας, αλλά και συνεργασίες με ερευνητικά κέντρα και επιχειρήσεις.

Προς αυτή την κατεύθυνση, μία καλή πρακτική είναι οι διάφορες πρωτοβουλίες χωρών για την ενίσχυση της E&A στον τομέα των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, στη Δανία πρόγραμμα παρέχει χρηματοδότηση σε υποψήφιους διδάκτορες με σκοπό να εργαστούν σε κάποια επιχείρηση για την εκτέλεση έργου κοινού ενδιαφέροντος. Άλλες διεθνείς πρακτικές είναι η χορήγηση υποτροφιών για εκπόνηση μεταπτυχιακής εργασίας ή διδακτορικής διατριβής σε θέμα που άπτεται των αναγκών μιας επιχείρησης.

Επιπλέον, η ίδια η ερευνητική κοινότητα θα πρέπει από κάτω προς τα πάνω (bottom-up approach) να διαμορφώνει το τοπίο για τη βασική και εφαρμοσμένη έρευνα, η οποία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για ποιοτικές, καινοτόμες εφαρμογές με εν δυνάμει μεγάλη προστιθέμενη επιστημονική και εμπορική αξία. Οι προτεραιότητες της επιστημονικής έρευνας θα πρέπει να προκύπτουν από τη διαρκή διαβούλευση όλων των παραγόντων που συμμετέχουν στο οικοσύστημα καινοτομίας (επιχειρήσεις, ΑΕΙ και ερευνητικά κέντρα, υπουργεία, κ.λπ.). Ενέργειες προς αυτή την κατεύθυνση περιλαμβάνουν τη σύσταση κόμβων για μεταφορά τεχνογνωσίας και κατοχύρωση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, τακτικές συναντήσεις, σεμινάρια με συμμετοχή νέων και καταξιωμένων επιχειρηματιών, την ενίσχυση των διαγωνισμών καινοτομίας και επιχειρηματικότητας εντός των πανεπιστημίων, τη συνεργασία πανεπιστημίων και επιχειρήσεων για τη διοργάνωση εξειδικευμένων μεταπτυχιακών προγραμμάτων και την ενίσχυση του θεσμού της πρακτικής άσκησης, την ενθάρρυνση της εφαρμοσμένης έρευνας στα ελληνικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κ.ά.

Ιδιαίτερος για την Ελλάδα, θα πρέπει να δοθούν κίνητρα στο ερευνητικό δυναμικό ώστε να παραμείνει στη χώρα (retaining) και να ανακοπεί η τάση φυγής του ανθρώπινου κεφαλαίου (brain drain) (βλ. Κουγιού 2016). Η επιστημονική διασπορά μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση της έρευνας και της καινοτομίας, καθώς οι Έλλη-

νες επιστήμονες του εξωτερικού γνωρίζουν και κατανοούν τις καλές διεθνείς πρακτικές και τις περισσότερες φορές διαθέτουν διασυνδέσεις με τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Έτσι, για παράδειγμα, ερευνητικά προγράμματα μεταξύ ερευνητών της διασποράς και ερευνητών που εργάζονται στην Ελλάδα, προγράμματα παραμονής επιστημόνων για κάποιο διάστημα σε εγχώριο ερευνητικό ίδρυμα, σειρές σεμιναρίων και προγράμματα ανταλλαγής επισκέψεων αποτελούν καλές πρακτικές προς την κατεύθυνση της σύνδεσης με την ερευνητική κοινότητα που ζει και εργάζεται στο εξωτερικό. Ο επαναπατρισμός των επιστημόνων (brain regain) μπορεί να είναι δύσκολος στις παρούσες συνθήκες, επομένως η ανάπτυξη συνεργασιών αποτελεί μια επιθυμητή επιλογή. Απαραίτητη για τη διαμόρφωση ευνοϊκών συνθηκών ανάπτυξης διεθνών συνεργασιών είναι επίσης η επίλυση νομικών προβλημάτων όπως για παράδειγμα η μεταφορά ερευνητικού εξοπλισμού, οι συμφωνίες περί δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας κ.ά. Καλές πρακτικές για τη συγκράτηση και κινητικότητα των επιστημόνων (brain circulation) εφαρμόζει το Εθνικό Ίδρυμα Επιστημών της Ελβετίας (Swiss National Science Foundation), το οποίο επιχορηγεί την έρευνα μεταδιδακτορικών φοιτητών κάθε χρόνο, ενώ χορηγεί υποτροφίες ετησίως σε ερευνητές όλων των επιστημονικών πεδίων για έρευνα σε ξένα πανεπιστήμια.

Δεύτερον, διάφορες εμπειρικές μελέτες έχουν συνδέσει το αναπτυξιακό πρότυπο με την “έξυπνη ανάπτυξη” τονίζοντας ότι η ανάπτυξη που βασίζεται στην ενίσχυση της καινοτομίας δύναται να είναι βιώσιμη. Η παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας θα πρέπει να βασιστεί στους κλάδους εκείνους που αξιοποιούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας. Για την επίτευξη όμως διατηρήσιμης ανάπτυξης, βασική προϋπόθεση είναι και η στροφή παραδοσιακών κλάδων, όπως είναι για παράδειγμα η μεταποίηση και η αγροτική οικονομία, στην πιο συστηματική χρήση καινοτόμων τεχνολογιών και στην αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου (βλ. Στουρνάρας και Αλμπάνη 2008).

Επιπλέον, η ψηφιακή επιχειρηματικότητα μέσω της υιοθέτησης τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ) από τις επιχειρήσεις διευκολύνει τη διεθνοποίησή τους. Για παράδειγμα, στον κλάδο των τροφίμων η αυξανόμενη ζήτηση για ποιοτικά προϊόντα και οι σύγχρονες απαιτήσεις των καταναλωτών για διαφοροποιημένα προϊόντα καταδεικνύει την ανάγκη για αξιοποίηση των νέων καινοτομιών προς όφελος της παραγωγικότητας και των καταναλωτικών αναγκών. Νέες και βελτιωμένες τεχνολογίες συντήρησης, επεξεργασίας και συσκευασίας θα αυξήσουν τις δυνατότητες εξαγωγών παραδοσιακών και τοπικών προϊόντων, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της οικονομίας. Είναι απαραίτητη όμως και η διεύρυνση της βάσης του συγκριτικού πλεονεκτήματος, καθώς οι εξαγωγές προϊόντων μέσης και υψηλής τεχνολογίας αποφέρουν, όπως αναφέρθηκε ήδη στην παρούσα μελέτη και αλλού, προοπτικές υψηλότερης ανάπτυξης.

Τρίτον, οι δυσκαμψίες στο επιχειρηματικό περιβάλλον δεν ευνοούν την ανάπτυξη της επιχειρηματικής καινοτομίας. Οι διεθνείς αξιολογήσεις καταδεικνύουν ότι διάφορα θεσμικά εμπόδια επηρεάζουν την οικονομική δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης και της καινοτομικής πρωτοβουλίας. Ένα σαφές και ξεκάθαρο νομικό και ρυθμιστικό πλαίσιο μπορεί να εξοικονομήσει σημαντικό χρόνο και πόρους σε μια νέα επιχείρηση. Η δημιουργία ενός προβλέψιμου οικονομικού περιβάλλοντος θα αυξήσει την εμπιστοσύνη και τις αναμενόμενες αποδόσεις των επενδύσεων.

Επομένως, απαιτείται μια σειρά από πολιτικές στήριξης της υπάρχουσας επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και ενθάρρυνσης της νέας επιχειρηματικότητας. Τέτοιες πολιτικές περιλαμβάνουν την ενίσχυση των προγραμμάτων επιχορήγησης της νεανικής επιχειρηματικότητας, ώστε να μειωθεί το κόστος ίδρυσης μιας νέας επιχείρησης, και τη στήριξη των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν σύγχρονες τεχνολογίες, παράλληλα με τη διαμόρφωση του κατάλληλου φορολογικού πλαισίου κ.ά. Σημαντικοί παράγοντες για την ανάπτυξη νεοφυών επιχειρήσεων (startups) είναι η αύξηση των

δομών υποστήριξης νέων επιχειρήσεων, όπως είναι οι θερμοκοιτίδες (incubators) και οι επιταχυντές (accelerators), καθώς και η αύξηση των επενδυτικών κεφαλαίων και η ευκολότερη πρόσβαση των καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων σε αυτά, π.χ. χρηματοδότηση από το κοινό (crowdfunding), επιχειρηματικοί άγγελοι (business angels), κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου (venture capital) κ.ά.

Παράλληλα, η υποστήριξη της καινοτομίας περιλαμβάνει τη δημιουργία κέντρων όπως είναι τα επιστημονικά και τεχνολογικά πάρκα (science and technology parks). Πρόκειται για οργανισμούς που στεγάζουν καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις, εντοπίζονται συνήθως κοντά σε πανεπιστημιακά ιδρύματα και αποτελούν πηγή νέων επιχειρηματικών ιδεών και προϊόντων. Τα τεχνολογικά πάρκα είναι άκρως συνδεδεμένα με την έννοια της

καινοτομίας και οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε αυτά αφορούν κατά βάση αγαθά και υπηρεσίες υψηλής τεχνολογίας.

Συμπερασματικά, οι πολιτικές για την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα δεν αποτελούν ανεξάρτητες πρωτοβουλίες, αλλά είναι μέρος της συνολικής στρατηγικής για την οικονομική ανάπτυξη. Λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο αριθμό των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και αυτοαπασχολούμενων στην Ελλάδα, η σχεδιαζόμενη αναπτυξιακή πολιτική θα πρέπει να δώσει έμφαση στη στήριξη της επιχειρηματικότητας με την εξάλειψη της γραφειοκρατίας και την άρση των εμποδίων που αντιμετωπίζει. Η ελληνική οικονομία χρειάζεται μια μακροπρόθεσμη στρατηγική, προκειμένου να πλησιάσει περισσότερο το τεχνολογικό σύνορο και να εξασφαλίσει βιώσιμη ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Acemoglu, D., P. Aghion and F. Zilibotti (2006), “Distance to frontier, selection and economic growth”, *Journal of the European Economic Association*, 4(1), 37-74.
- Anderlini, L., L. Felli, G. Immordino and A. Riboni (2013), “Legal Institutions, Innovation and Growth”, *International Economic Review*, 54, 937-956.
- Arundel, A. and A. Geuna (2004), “Proximity and the use of public science by innovative European firms”, *Economics of Innovation and New Technology*, 13(6), 559-580.
- Audretsch, D.B. (1995), “Innovation, growth and survival”, *International Journal of Industrial Organization*, 13(4), 441-457.
- Audretsch, D.B. and M. Keilbach (2008), “Resolving the knowledge paradox: Knowledge-spillover entrepreneurship and economic growth”, *Research Policy*, 37(10), 1697-1705.
- Audretsch, D.B., M.C. Keilbach and E.E. Lehmann (2006), *Entrepreneurship and Economic Growth*, Oxford University Press, Oxford.
- Audretsch, D.B. and R. Thurik (2001), “Linking Entrepreneurship to Growth”, *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 2001/02, OECD Publishing.
- Barney, J. (1991), “Firm resources and sustained competitive advantage”, *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Boyer, R. (2014), “The unsustainable divergence of national productive systems”, in: Teixeira, A., E. Silva and R. Paes Mamede (eds), *Structural change, competitiveness and industrial policy. Painful lessons from the European periphery*, London and New York: Routledge.
- Braunerhjelm, P. and B. Borgman (2004), “Geographical concentration, entrepreneurship and regional growth: Evidence from regional data in Sweden, 1975-99”, *Regional Studies*, 38(8), 929-947.
- Cainelli, G., R. Evangelista and M. Savona (2004), “The impact of innovation on economic performance in services”, *The Service Industries Journal*, 24(1), 116-130.
- Cohen, W.M. and D.A. Levinthal (1989), “Innovation and learning: the two faces of R & D”, *The Economic Journal*, 99(397), 569-596.
- Cornell University, INSEAD and WIPO (2017), *The Global Innovation Index 2017: Innovation Feeding the World*, Ithaca, Fontainebleau and Geneva.
- Γραβάνης, Α. (2017), “Η ακαδημαϊκή επιχειρηματικότητα στη βιοτεχνολογία”, *Εφημερίδα Ελεύθερο Πνεύμα*, 28.5.2017.
- Czarnitzki, D. and O. Toivanen (2013), “Innovation Policy and Economic Growth”, *Economic Papers*, 482, European Commission.
- Dabla-Norris, E., E.K. Kersting and G. Verdier (2012), “Firm productivity, innovation, and financial development”, *Southern Economic Journal*, 79(2), 422-449.
- Dosi, G., P. Llerena and M.S. Labini (2006), “The relationships between science, technologies and their industrial exploitation: An illustration through the myths and realities of the so-called ‘European Paradox’”, *Research Policy*, 35(10), 1450-1464.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2015), *Οι διδάκτορες στην Ελλάδα: Σταδιοδρομία και Κινητικότητα*.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2016α), *Βασικοί Δείκτες Καινοτομίας Ελληνικών Επιχειρήσεων 2012-2104*.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2016β), *Η δημογραφία των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας στην Ελλάδα. Σύσταση και διαγραφή επιχειρήσεων την περίοδο 2011-2015*.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2017α), *Βασικοί Δείκτες Έρευνας και Ανάπτυξης για δαπάνες και προσωπικό το 2015 στην Ελλάδα*.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2017β), *Βασικοί Δείκτες Έρευνας και Ανάπτυξης για δαπάνες και προσωπικό το 2016 στην Ελλάδα – Προκαταρκτικά στοιχεία*.
- Etzkowitz, H. and L. Leydesdorff (1995), “The Triple Helix – university-industry-government relations: a laboratory for knowledge-based economic development”, *EASST Review*, 14(1), 14–19.

- Etzkowitz, H. and L. Leydesdorff (2000), “The dynamics of innovation: from National Systems and ‘Mode 2’ to a Triple Helix of university–industry–government relations”, *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- European Central Bank (2017), *Survey on the Access to Finance of Enterprises in the euro area (SAFE): October 2016 to March 2017*.
- European Commission (2017α), *Digital Transformation Scoreboard 2017*.
- European Commission (2017β), *European Innovation Scoreboard, Country Profile: Greece*.
- European Commission (2017γ), *The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*.
- European Commission (2017δ), *2017 SBA Fact Sheet: Greece*.
- Eurostat (2017), *Digital economy and society in the EU*.
- Fini, R., K. Fu, M.T. Mathisen, E. Rasmussen and M. Wright (2017), “Institutional determinants of university spin-off quantity and quality: a longitudinal, multilevel, cross-country study”, *Small Business Economics*, 48(2), 361-391.
- Galindo, M.Á. and M.T. Méndez (2014), “Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work?”, *Journal of Business Research*, 67(5), 825-829.
- Giannitsis, T. and I. Kastelli (2014), “Industrial policy in times of crisis: *The case of Greece*”, in: Teixeira, A., E. Silva and R. Paes Mamede (eds), *Structural Change, Competitiveness and Industrial Policy. Painful lessons from the European periphery*, London and New York: Routledge.
- Gibbons, M., C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott and M. Trow, (1994), *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*, Sage.
- González-Pernía, J.L., G. Kuechle and I. Peña-Legazkue (2013), “An assessment of the determinants of university technology transfer”, *Economic Development Quarterly*, 27(1), 6-17.
- Howitt, P. and D. Mayer-Foulkes (2005), “R&D, implementation, and stagnation: a Schumpeterian theory of convergence clubs”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 37(1), 147-177.
- Huang, M.H. and D.Z. Chen (2017), “How can academic innovation performance in university–industry collaboration be improved?”, *Technological Forecasting and Social Change*, 123, 210-215.
- Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (2017), *Εξαμηνιαίο Δελτίο Οικονομικού Κλίματος ΜΜΕ: Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ: Εξαμηνιαία αποτύπωση οικονομικού κλίματος στις μικρές επιχειρήσεις*.
- IOBE (2017α), *Ετήσια Έκθεση Επιχειρηματικότητας 2016-2017: Σε κάμψη η νέα επιχειρηματικότητα*.
- IOBE (2017β), *Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Επιπτώσεις της Κρίσης και Προκλήσεις*.
- Κουγιού, Σ. (2016), “Η Διεθνής Συνεργασία στην Έρευνα και στην Καινοτομία με την Αξιοποίηση της Ομογένειας: Μετατρέποντας το ‘brain drain’ σε ‘brain gain’ ”, Κείμενο Πολιτικής Νο 25, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής.
- Kumral, N., S. Akgüngör and A. Lenger (2006), “National industry clusters: The case of Turkey”, Ege University, Department of Economics, Working paper No 0612.
- Λαζαρέτου, Σ. (2016), “Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης”, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 43, Τράπεζα της Ελλάδος, Ιούλιος.
- Landry, R., N. Amara and M. Ouimet (2007), “Determinants of knowledge transfer: evidence from Canadian university researchers in natural sciences and engineering”, *The Journal of Technology Transfer*, 32(6), 561-592.
- Lee, Y., J. Shin and Y. Park (2012), “The changing pattern of SME’s innovativeness through business model globalization”, *Technological Forecasting and Social Change*, 79(5), 832-842.
- Lucas, R. (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

- Malthus, T. R. (1798), *An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society*, London: J. Johnson.
- Melnikas, B. (2011), “The Global Transformations, Sustainable Development and the Knowledge Based Society Creation: The Perspective Theoretical Approach”, *Transformations in Business and Economics*, 10(2).
- Meyer, M. (2003), “Academic entrepreneurs or entrepreneurial academics? Research-based ventures and public support mechanisms”, *R&D Management*, 33(2), 107-115.
- Nadiri, M.I. (1993), “Innovations and technological spillovers”, NBER Working Paper No. 4423, National Bureau of Economic Research.
- Nelson, R.R. and E. Phelps (1966), “Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth”, *American Economic Review*, 56(1), 69-75.
- OECD/Eurostat (2005), *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2015), *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2016), *OECD Science Technology and Innovation Outlook 2016*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2017α), *Entrepreneurship at a Glance 2017*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2017β), *Main Science and Technology Indicators*, Volume 2016 Issue 2, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2017γ), *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2017: The digital transformation*, OECD Publishing, Paris.
- O’Shea, R.P., T.J. Allen, K.P. Morse, C. O’Gorman and F. Roche (2007), “Delineating the anatomy of an entrepreneurial university: the Massachusetts Institute of Technology experience”, *R&D Management*, 37(1), 1-16.
- Porter, M. (1992), *The Competitive Advantage of Nations*, Oxford: OUP.
- Ramaciotti, L. and U. Rizzo (2014), “The determinants of academic spin-off creation by Italian universities”, *R&D Management*, 45(5), 501-514.
- Rasmussen, E. and O.J. Borch (2010), “University capabilities in facilitating entrepreneurship: A longitudinal study of spin-off ventures at mid-range universities”, *Research Policy*, 39(5), 602-612.
- Ricardo, D. (1817), *On the Principles of Political Economy and Taxation*, London: John Murray.
- Rodríguez-Pose, A. and R. Crescenzi (2008), “Research and development, spillovers, innovation systems, and the genesis of regional growth in Europe”, *Regional Studies*, 42(1), 51-67.
- Romer, P. (1986), “Increasing returns and long-run growth”, *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Rosenberg, N. and R.R. Nelson (1994), “American universities and technical advance in industry”, *Research Policy*, 23(3), 323-348.
- Schumpeter, J. (1934), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Smith, A. (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London: Methuen & Co., Ltd.
- Solow, R.M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Στουρνάρας, Γ. (2017), “Σύνδεση AEI, Ερευνητικών Κέντρων και Επιχειρήσεων στην Ελλάδα: Παρόν και Μέλλον”, Ομιλία στην Εσπερίδα της ΠΡΩ.ΠΑΙΔΕΙΑ με θέμα “AEI, Έρευνα, Καινοτομία Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη” στην Τράπεζα της Ελλάδος, 23 Μαΐου.

- Στουρνάρας, Γ. και Μ. Αλμπάνη (2008), *Η ελληνική οικονομία μετά την κρίση: Αναζητώντας ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο*, Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα.
- Swan, T.W. (1956), “Economic Growth and Capital Accumulation”, *The Economic Record*, 32(2), 334-361.
- Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (2017), *Η Ψηφιακή Ελλάδα: Ο Δρόμος προς την Ανάπτυξη*. http://www.sev.org.gr/uploads/Documents/Digital_Greece_060517_full_hi_res.pdf
- Tebaldi, E. and B. Elmslie (2013), “Does institutional quality impact innovation? Evidence from cross-country patent grant data”, *Applied Economics*, 45(7), 887-900.
- Ulku, H. (2004), “R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis”, IMF Working Paper No. 4-185, International Monetary Fund.
- Verspagen, B. (1991), “A new empirical approach to catching up or falling behind”, *Structural Change and Economic Dynamics*, 2(2), 359-380.
- Verspagen, B. (2006), “University research, intellectual property rights and European innovation systems”, *Journal of Economic Surveys*, 20(4), 607-632.
- Westmore, B. (2013), “R&D, Patenting and Growth: The Role of Public Policy”, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1047, OECD Publishing, Paris.

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΤΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΔΙΕΘΝΩΣ ΕΜΠΟΡΕΥΣΙΜΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Νίκος Βέττας

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE),
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
και Centre for Economic Policy Research, UK

Μιχάλης Βασιλειάδης

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE)

Μάνος Παπαδάκης

Συμβούλιο Οικονομικών Εμπειρογνομόνων, Υπουργείο Οικονομικών
και Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE)

Κωνσταντίνος Πέππας

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE)

I ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολύ πριν από την εκδήλωση της δημοσιονομικής κρίσης, η ελληνική οικονομία είχε αρχίσει να παρουσιάζει σημαντικές παθογένειες στην παραγωγική διαδικασία. Πολλές από αυτές οφείλονταν σε κανονιστικούς περιορισμούς στη λειτουργία κλάδων παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και σε στρεβλώσεις που σχετίζονται με τον επιβαρυντικό ρόλο του δημόσιου τομέα.

Η εγχώρια δημοσιονομική κρίση του 2010 οδήγησε στην εφαρμογή Προγραμμάτων Οικονομικής Πολιτικής, τα οποία, εκτός των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής, περιλάμβαναν διαρθρωτικές αλλαγές σε τομείς παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών καθώς και στην αγορά εργασίας, με σκοπό την ταχεία προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στη διάρθρωση της οικονομίας ανεπτυγμένων χωρών. Εντός αυτού του πλαισίου, την περίοδο 2010-2014 έλαβαν χώρα πλήθος ρυθμιστικών και νομικών παρεμβάσεων, οι οποίες αποσκοπούσαν στην αλλαγή της διάρθρωσης και του τρόπου λειτουργίας της οικονομίας και ειδικότερα στη μεταφορά παραγωγικών συντελεστών από κλάδους μη διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών σε κλάδους και δραστηριότητες με παραγωγή διεθνώς εμπορεύσιμη.

Για τους παραπάνω λόγους, η σημασία των διαρθρωτικών αλλαγών καθιστά αναγκαία όχι

μόνο τη νομοθέτησή τους αλλά και την παρακολούθηση της εφαρμογής τους, καθώς και την αποτίμηση των επιδράσεών τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, το IOBE (2017)¹ εκπόνησε μελέτη με σκοπό να διερευνήσει τις επιδράσεις των μεταρρυθμίσεων οι οποίες έλαβαν χώρα σε συγκεκριμένους κλάδους διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών της ελληνικής οικονομίας, συγκεκριμένα πόσο αποτελεσματικά συνδυάζουν οι επιχειρήσεις τους διαθέσιμους παραγωγικούς συντελεστές τους προκειμένου να μεγιστοποιήσουν το παραγόμενο προϊόν τους, σε σύγκριση με την επίδοσή τους πριν από τις μεταβολές του ρυθμιστικού πλαισίου λειτουργίας τους. Δηλαδή η μελέτη εστίασε στην επίδραση των διαρθρωτικών αλλαγών στο επίπεδο της τεχνικής αποτελεσματικότητας των συγκεκριμένων κλάδων.

Επιπλέον, εκτιμήθηκαν οι επιδράσεις που είχαν στο επίπεδο της τεχνικής αποτελεσματικότητας των συγκεκριμένων κλάδων μεταρρυθμίσεις οι οποίες δεν επηρεάζουν μόνο αυτούς, αλλά και πολλούς, ή και τους περισσότερους, άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, όπως οι αποκαλούμενες “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις (π.χ. ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, διευκόλυνση ίδρυσης νέων επι-

¹ Μελέτη με τίτλο “Επιδράσεις μεταρρυθμίσεων στους τομείς διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών-υπηρεσιών”, που εκπόνησε το IOBE για λογαριασμό και με την υποστήριξη της Τράπεζας της Ελλάδος.

χειρήσεων κ.λπ.). Επίσης εκτιμήθηκε η επίδραση που άσκησαν στην τεχνική αποτελεσματικότητα χαρακτηριστικά σε επίπεδο επιχείρησης (π.χ. ηλικία της επιχείρησης, επίπεδο εξαγωγικής δραστηριότητας), καθώς και χαρακτηριστικά του μακροοικονομικού περιβάλλοντος (π.χ. η επίπτωση της οικονομικής κρίσης και του ρυθμού επέκτασης ή συρρίκνωσης των πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις από τον τραπεζικό τομέα).

Για την αξιολόγηση των επιδράσεων των μεταρρυθμίσεων (“κάθετων” και “οριζόντιων”) και των χαρακτηριστικών κάθε επιχείρησης και του μακροοικονομικού περιβάλλοντος στην τεχνική αποτελεσματικότητα, εκτιμήθηκε ένα Υπόδειγμα Στοχαστικού Συνόρου Παραγωγής (Stochastic Frontier Model), στο οποίο η συνάρτηση παραγωγής είναι σε υπερλογαριθμική μορφή.

Το παρόν άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: Στην ενότητα που ακολουθεί καταγράφονται οι αλλαγές στο κανονιστικό πλαίσιο των εξεταζόμενων κλάδων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και των μεταρρυθμίσεων με διακλαδική εμβέλεια. Στην τρίτη ενότητα δίδεται ο ορισμός της τεχνικής αποτελεσματικότητας και γίνεται επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας που σχετίζεται με εναλλακτικές μεθοδολογίες εκτίμησής της, καθώς και των παραγόντων που επηρεάζουν το επίπεδό της. Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζεται το υπόδειγμα της τεχνικής αποτελεσματικότητας το οποίο χρησιμοποιείται στις εκτιμήσεις της παρούσας μελέτης και περιγράφονται τόσο οι μεταβλητές όσο και τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε αυτές. Στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων που αφορούν τη διαχρονική εξέλιξη του επιπέδου της τεχνικής αποτελεσματικότητας, το κατά πόσον αυτή επηρεάστηκε από τις μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα, από την εγχώρια οικονομική κρίση, καθώς και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε επιχείρησης. Η τελευταία ενότητα συνοψίζει τα ευρήματα της μελέτης.

2 ΔΙΑΦΘΩΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΕ ΚΛΑΔΟΥΣ ΔΙΕΘΝΩΣ ΕΜΠΟΡΕΥΣΙΜΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

2.1 ΚΛΑΔΟΣ ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑΣ-ΣΚΑΦΩΝ ΑΝΑΨΥΧΗΣ

Ο πρώτος κλάδος για τον οποίο παρουσιάζονται οι αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο που τους διέπει είναι αυτός της κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (κλάδος 50.10 “Θαλάσσιες και ακτοπολικές μεταφορές επιβατών” κατά ΣΤΑΚΟΔ 2008). Ο συγκεκριμένος κλάδος συγκαταλέγεται στους κλάδους διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών, καθώς κατατάσσεται στον τομέα του τουρισμού, ο οποίος στην Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό παρέχει τουριστικές υπηρεσίες σε επισκέπτες από το εξωτερικό.

Ως προς το νομικό πλαίσιο που διέπει τον κλάδο, ο Κώδικας Δημοσίου Ναυτικού Δικαίου (Ν.Δ. 187/1973) έδινε το δικαίωμα εκτέλεσης περιηγητικών πλόων μόνο σε επιβατηγά πλοία ελληνικής ιδιοκτησίας. Με το Π.Δ. 344/2003, το δικαίωμα αυτό επεκτάθηκε και στα υπό κοινοτική σημαία και σημαία χωρών του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου επιβατηγά πλοία, εφόσον αυτά είναι εγγεγραμμένα στο νηολόγιο άλλης χώρας-μέλους της ΕΕ ή του ΕΟΧ. Με τον ν. 3872/2010 απελευθερώθηκε περαιτέρω η άσκηση δραστηριότητας στον κλάδο κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής, καθώς επεκτάθηκε το δικαίωμα εκτέλεσης περιηγητικών πλόων και στα πλοία τρίτων χωρών, υπό προϋποθέσεις. Με τον ν. 4072/2012 καταργήθηκαν οι περισσότεροι από τους εναπομένοντες περιορισμούς του ν. 3872/2010.

2.2 ΚΛΑΔΟΣ ΟΔΙΚΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΕΠΙΒΑΤΩΝ

Ο κλάδος οδικών μεταφορών επιβατών (κλάδος 49.39² κατά ΣΤΑΚΟΔ 2008) συνδέεται στενά, όπως άλλωστε και ο προαναφερόμενος

2 Σύμφωνα με τη ΣΤΑΚΟΔ 2008, ο συγκεκριμένος κλάδος περιλαμβάνει τις προγραμματισμένες λεωφορειακές υπηρεσίες για μακρινές αποστάσεις, τις ναυλώσεις, τις εκδρομές και άλλες ευκαιριακές λεωφορειακές υπηρεσίες, τη λειτουργία σχολικών λεωφορείων και λεωφορείων για τη μεταφορά υπαλλήλων και τη συνεχή κοινωνιακή σύνδεση (τακτικά δρομολόγια) από και προς τα αεροδρόμια. Δεν περιλαμβάνει τις αστικές/υπεραστικές συγκοινωνίες και τα ταξί.

κλάδος, με τον τομέα του τουρισμού, καθώς πολλοί κάτοικοι εξωτερικού οι οποίοι επισκέπτονται την Ελλάδα, κυρίως τουρίστες, χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες του συγκεκριμένου κλάδου για τη μετάβασή τους από τα σημεία εισόδου στη χώρα (αεροδρόμια, λιμάνια) προς το χώρο διαμονής τους και αντίστροφα, για επίσκεψη σε χώρους τουριστικού ενδιαφέροντος, για τη μεταφορά τους σε χώρους διεξαγωγής συνεδρίων, για την πραγματοποίηση εκδρομών εντός της χώρας κ.λπ.

Σε ό,τι αφορά το ρυθμιστικό πλαίσιο για τα τουριστικά λεωφορεία, ο πρώτος σχετικός νόμος (ν. 711/1977)³ έδινε τη δυνατότητα στο Γενικό Γραμματέα του ΕΟΤ να αναστέλλει επ' αόριστον ή για ορισμένο χρονικό διάστημα την έγκριση αδειών κυκλοφορίας νέων τουριστικών λεωφορείων, με αποτέλεσμα να υφίσταται έμμεσος διοικητικός καθορισμός του αριθμού αδειών, δημιουργώντας εμπόδια στην είσοδο επιχειρήσεων στον κλάδο και στην ύπαρξη συνθηκών ανταγωνισμού. Με το Π.Δ. 346/2001, με το οποίο η ελληνική νομοθεσία προσαρμόστηκε σε Οδηγίες του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ορίστηκαν οι προϋποθέσεις εισόδου στο επάγγελμα, οι οποίες αφορούσαν τα εχέγγυα αξιοπιστίας, την οικονομική επιφάνεια και την επαγγελματική επάρκεια του φυσικού ή νομικού προσώπου το οποίο επιθυμούσε να ασκήσει τη δραστηριότητα του οδικού μεταφορέα επιβατών. Με τον ν. 4002/2011 καταργήθηκαν οι προϋποθέσεις χορήγησης άδειας κυκλοφορίας τουριστικού λεωφορείου σχετικά με το ύψος του κύκλου εργασιών και τα έγγραφα που τον αποδεικνύουν. Σημαντικότερη θεωρείται η κατάργηση της δυνατότητας του Γενικού Γραμματέα του ΕΟΤ να καθορίζει έστω και έμμεσα τον αριθμό των αδειών. Παρά ταύτα, συνεχίζουν να υφίστανται περιορισμοί στη λειτουργία των επιχειρήσεων του κλάδου, καθώς παραμένει σε ισχύ η απαγόρευση στάσης σε τουριστικά λεωφορεία για παραλαβή επιβατών, η οποία όμως επιτρέπεται στα λεωφορεία των ΚΤΕΛ. Επιπλέον, τα λεωφορεία των ΚΤΕΛ δύνανται να παρέχουν τουριστικές υπηρεσίες, εφόσον στην περιοχή τους δεν δραστηριοποιούνται τουριστικά λεωφορεία.

2.3 ΚΛΑΔΟΣ ΟΔΙΚΩΝ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

Ο κλάδος οδικών εμπορευματικών μεταφορών (κλάδος 49.41 κατά ΣΤΑΚΟΔ 2008) αποτελεί σημαντικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας, καθώς συμβάλλει καθοριστικά στη μεταφορά εμπορευμάτων κάθε είδους και επομένως στην εύρυθμη λειτουργία και ανάπτυξη της. Το οδικό μεταφορικό έργο στην Ελλάδα αφορά όχι μόνο εθνικές, αλλά και διεθνείς μεταφορές, άρα και την παροχή υπηρεσιών διεθνώς, με την πρώτη κατηγορία μεταφορών να καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της κλαδικής δραστηριότητας. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδος δίνει τη δυνατότητα σημαντικής περαιτέρω ανάπτυξης των διεθνών μεταφορών στο άμεσο μέλλον, καθώς η χώρα αποτελεί αναδυόμενο διαμετακομιστικό εμπορικό κόμβο ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης και σε χώρες της Μέσης Ανατολής και της Ασίας, λόγω και των παρατεταμένων κρίσεων σε ορισμένες χώρες της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Επομένως, οι οδικές εμπορευματικές μεταφορές αποτελούν έναν κλάδο με σημαντικές δυνατότητες διεύρυνσης της δραστηριότητάς τους στην παροχή διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών.

Ως προς την εξέλιξη του νομοθετικού πλαισίου για τις οδικές εμπορευματικές μεταφορές, μέχρι το 1967 δεν υπήρχε νόμος ή νομική διάταξη που να καθορίζει τη διαδικασία και τα κριτήρια χορήγησης αδειών Φορητών Δημόσιας Χρήσης (Φ.Δ.Χ.). Ο εκάστοτε αρμόδιος υπουργός είχε τη δυνατότητα να αποφασίζει για τη χορήγηση αδειών χωρίς προηγούμενη μελέτη τεκμηρίωσης της ανάγκης χορήγησής τους. Με τον Αναγκαστικό Νόμο 183/1967 επιτράπηκε η χορήγηση άδειας κυκλοφορίας Φ.Δ.Χ. σε επαγγελματίες οδηγούς αυτοκινήτιστές οι οποίοι ήταν εγγεγραμμένοι και ασφαλισμένοι στο Ταμείο Συντάξεως Αυτοκινήτιστών. Οι νέες άδειες ήταν προσωπικές και μεταβιβάσιμες μόνο σε επαγγελματίες αυτοκινήτιστές. Με το Ν.Δ. 1060/1971 έγινε διάκριση των οδικών εμπορευματικών μεταφορών σε διεθνείς, εθνικές και διανομαρχια-

3 Τροποποιήθηκε με τους νόμους 2446/1996 και 3446/2006.

κές και δόθηκε η δυνατότητα ίδρυσης επιχειρήσεων εθνικών και διεθνών μεταφορών. Παράλληλα, το ελάχιστο όριο στο συνολικό μικτό βάρος των φορτηγών αυτοκινήτων για τη σύσταση εταιρείας διεθνών και εθνικών μεταφορών καθοριζόταν πλέον διοικητικά. Σύμφωνα με τον ν. 383/1976, ο Υπουργός Μεταφορών και Επικοινωνιών αποφάσιζε για το ανώτατο όριο του συνολικού μικτού βάρους Φ.Δ.Χ. που είναι αναγκαίο για την εκτέλεση οδικών εμπορευματικών μεταφορών εγχωρίως, δυνατότητα η οποία συνεπαγόταν έμμεσο διοικητικό προσδιορισμό του αριθμού των αδειών, ενώ οι Υπουργοί Συντονισμού και Προγραμματισμού, Εμπορίου και Μεταφορών καθόριζαν το μέγιστο και το ελάχιστο όριο των κομίστρων. Η χαλάρωση ή άρση περιορισμών και διοικητικά καθορισμένων χαρακτηριστικών στη δραστηριότητα των επιχειρήσεων του κλάδου οδικών εμπορευματικών μεταφορών πραγματοποιήθηκε με τον ν. 3887/2010. Βάσει αυτού, επιτράπηκε η ελεύθερη πρόσβαση στο επάγγελμα του οδικού εμπορευματικού μεταφορέα, υπό συγκεκριμένες ποιοτικές προϋποθέσεις και όρους οικονομικής επάρκειας. Επιπλέον, καταργήθηκε ο διοικητικός προσδιορισμός των αδειών Φ.Δ.Χ. και των ορίων του κομίστρου.

2.4 ΚΛΑΔΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΗΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής του κλάδου παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας (κλάδος 35.1 κατά ΣΤΑΚΟΔ 2008) απορροφάται από την εγχώρια αγορά. Ένα μικρό μέρος της μεταφέρεται σε γειτονικές χώρες για την κάλυψη αυξημένης τοπικής ζήτησης ηλεκτρικής ενέργειας σε ώρες αιχμής. Όμως υπάρχουν σημαντικές δυνατότητες να εξελιχθεί η Ελλάδα σε ενεργειακό κόμβο της ευρύτερης περιοχής της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, μέσω των διασυνδέσεων με υφιστάμενα συστήματα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας σε χώρες της περιοχής, καθώς και από οποιαδήποτε νέα συστήματα δημιουργηθούν.

Σε ό,τι αφορά το νομοθετικό-ρυθμιστικό πλαίσιο που διέπει τον κλάδο ηλεκτρικής ενέργειας,

η σταδιακή απελευθέρωσή του ξεκίνησε νωρίτερα από ό,τι για τους υπόλοιπους κλάδους που εξετάστηκαν από τη μελέτη. Συγκεκριμένα, με τον ν. 2773/1999 καθορίστηκε το πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και διαμορφώθηκε το νομικό πλαίσιο για τη σύσταση της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ). Στη συνέχεια, με το Π.Δ. 328/2000 συστάθηκε ο Διαχειριστής Ελληνικού Συστήματος Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΔΕΣΜΗΕ) και με την Υ.Α. Δ5/ΗΛ/Β/Φ1/7705 χορηγήθηκε σε αυτόν άδεια διαχείρισης και εκμετάλλευσης του συστήματος μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας. Με τον ν. 4001/2011 συστάθηκαν ο Ανεξάρτητος Διαχειριστής Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΑΔΜΗΕ), στον οποίο μεταβιβάστηκε η κυριότητα του συστήματος μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και ο Λειτουργός της Αγοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΛΑΓΗΕ), ο οποίος διενεργεί τον ημερήσιο ενεργειακό προγραμματισμό. Νομοθετήματα με στόχο την ενίσχυση του ανταγωνισμού στο συγκεκριμένο κλάδο αποτέλεσαν ο ν. 4237/2014,⁴ με τον οποίο θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα ιδιοκτησιακού διαχωρισμού του ΑΔΜΗΕ από τη ΔΕΗ, με πώληση-μεταβίβαση του 66% του μετοχικού του κεφαλαίου σε επενδυτή, όπως και ο ν. 4389/2016, ο οποίος προβλέπει τη μείωση του μεριδίου το οποίο κατείχε η ΔΕΗ στη λιανική αγορά τον Αύγουστο του 2015 κάτω από το 50% μέχρι και το έτος 2019. Ενέργεια προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας αποτέλεσε η πώληση, το Δεκέμβριο του 2016, του 24% του μετοχικού κεφαλαίου του ΑΔΜΗΕ στην κινεζική εταιρεία State Grid έναντι 320 εκατ. ευρώ.

2.5 ΚΛΑΔΟΣ ΤΥΧΕΡΩΝ ΠΑΙΓΝΙΩΝ-KAZINO

Η αγορά τυχερών παιγνίων αναπτύσσεται ραγδαία παγκοσμίως. Σύμφωνα με την ελληνική Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων (ΕΕΕΠ), ο κλάδος παρουσίασε μικτά κέρδη άνω των 300 δισεκ. ευρώ παγκοσμίως,

⁴ Σε συνέχεια της Πράξης Υπουργικού Συμβουλίου υπ' αριθ. 15/24.7.2013.

με το 95% αυτών να προέρχεται από offline παιχνίδια, δηλαδή παιχνίδια τα οποία παίζονται εκτός διαδικτύου. Όμως, τα τελευταία έτη παρατηρείται ταχεία εξάπλωση της χρήσης του διαδικτύου και των εφαρμογών του στην αγορά παιγνίων. Αυτό συνεπάγεται δυνατότητες προσέλκυσης παικτών από το εξωτερικό και στην Ελλάδα, μέσω της δημιουργίας διαδικτυακών (online) παιχνιδιών, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι η έως τώρα αξιοποίηση του διαδικτύου εγχωρίως για τη διεξαγωγή τυχερών παιγνίων είναι περιορισμένη. Στον ίδιο κλάδο εντάσσονται τα καζίνο, τα οποία προσελκύουν και ξένους παίκτες, στην πλειοψηφία τους τουρίστες, και τα οποία επίσης παρουσιάζουν δυνατότητες διεύρυνσης της παροχής υπηρεσιών σε μη κατοίκους, ανάλογα με τη μελλοντική τάση του αριθμού επισκεπτών από το εξωτερικό στην Ελλάδα. Επομένως, ο κλάδος των τυχερών παιγνίων-καζίνο είναι κλάδος διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών, με ουσιαστικές προοπτικές περαιτέρω ενίσχυσης της εξωστρέφειάς του.

Βασικό νομοθέτημα το οποίο διέπει τη δραστηριότητα του κλάδου τυχερών παιγνίων-καζίνο (κλάδος 92 κατά ΣΤΑΚΟΔ 2008) αποτελεί ο ν. 4002/2011. Σύμφωνα με αυτόν το νόμο, αρμόδιος φορέας για την έκδοση αδειών, τις πιστοποιήσεις, την εποπτεία και τον έλεγχο διεξαγωγής και εκμετάλλευσης παιγνίων είναι η Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων (ΕΕΕΠ). Στον ίδιο νόμο προβλέπεται η λειτουργία εντός της ελληνικής επικράτειας 35.000 παιγνιομηχανημάτων, εκ των οποίων τα 16.500 θα λειτουργήσει και θα εκμεταλλευθεί ο ΟΠΑΠ και τα υπόλοιπα 18.500 παραχωρησιούχοι. Καθοριστικές ενέργειες προς την απελευθέρωση της αγοράς σε αυτόν τον κλάδο αποτέλεσαν ο ν. 3986/2011 και η Απόφαση 193/2011 της Διυπουργικής Επιτροπής Αναδιαρθρώσεων και Αποκρατικοποιήσεων για τη μεταβίβαση του 33% των μετοχών του ΟΠΑΠ από το Ελληνικό Δημόσιο στο ΤΑΙΠΕΔ. Αυτό το τμήμα του μετοχικού κεφαλαίου πωλήθηκε στις 11.11.2013 στην Emma Delta Hellenic Holdings Limited, καθιστώντας τη το μεγαλύτερο μέτοχο του ΟΠΑΠ. Με τον ν. 4338/2015 κυρώθηκε η σύμ-

βαση παραχώρησης του δικαιώματος διεξαγωγής ιπποδρομιακού στοιχήματος στην εταιρεία Ιπποδρομίες Α.Ε. για 20 έτη. Διαρθρωτικό χαρακτηριστικό του κλάδου τυχερών παιγνίων-καζίνο το οποίο αναδεικνύει την ανταγωνιστική λειτουργία τμήματός του αποτελεί το γεγονός ότι τα καζίνο Αιγαίου, Αχαΐας, Θεσσαλονίκης, Θράκης, Κέρκυρας, Λουτρακίου, Πάρνηθας, Ρόδου και Χαλκιδικής ανήκουν σε ιδιώτες.

2.6 “ΟΡΙΖΟΝΤΙΕΣ” ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, για την αξιολόγηση των επιδράσεων των μεταρρυθμίσεων στην τεχνική αποτελεσματικότητα των κλάδων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι μεταρρυθμίσεις οι οποίες αφορούσαν πολylούς από τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, μεταξύ αυτών και τους εξεταζόμενους. Συχνά αυτές αποκαλούνται στο δημόσιο διάλογο “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις. Οι εξεταζόμενες από τη μελέτη μεταρρυθμίσεις αυτού του είδους αφορούν δύο πολύ σημαντικά ζητήματα της επιχειρηματικής δραστηριότητας: τη διαδικασία ίδρυσης μιας επιχείρησης και τη λειτουργία της αγοράς εργασίας.

Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία ίδρυσης επιχειρήσεων, με τον ν. 3853/2010 δόθηκε η δυνατότητα σύστασης εταιριών μέσω της “υπηρεσίας μιας στάσης” (one stop shop), περιορίζοντας σημαντικά τον απαιτούμενο χρόνο για την ίδρυσή τους. Η δημιουργία επιχείρησης διευκολύνθηκε και με τον ν. 4072/2012, ο οποίος καθιέρωσε μια νέα νομική μορφή επιχείρησης, την Ιδιωτική Κεφαλαιουχική Εταιρεία (ΙΚΕ). Η ΙΚΕ μπορεί να ιδρυθεί σε πολύ συντομότερο χρονικό διάστημα από τις υπόλοιπες νομικές μορφές επιχειρήσεων και με πολύ μικρότερο κόστος ίδρυσης, καθώς το ελάχιστο απαιτούμενο αρχικό κεφάλαιο έχει οριστεί σε ένα ευρώ.

Εκτεταμένες αλλαγές έλαβαν χώρα στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα από το 2010. Συγκεκριμένα, με τον ν. 3899/2010 οι επιχειρησιακές συμβάσεις υπερίσχυαν έναντι των

κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας, χωρίς περιορισμούς,⁵ ενώ ταυτόχρονα καταργήθηκε η επέκταση των κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών συμβάσεων σε επιχειρήσεις που δεν συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις. Στη συνέχεια, με τον ν. 3986/2011, οι ρυθμίσεις για τις επιτρεπόμενες συμβάσεις ορισμένου χρόνου τροποποιήθηκαν, κυρίως με την καθιέρωση δυνατότητας συμβάσεων για νέους 18-25 ετών με μισθούς 20% χαμηλότερους των εκάστοτε κατώτατων μηνιαίων. Παράλληλα, προβλέφθηκε η δυνατότητα υπογραφής επιχειρησιακών συμβάσεων και από “ενώσεις προσώπων” όταν δεν υπάρχει σωματείο σε επίπεδο επιχείρησης. Με τον ν. 4046/2012 μειώθηκαν τα κατώτατα όρια μηνιαίων αποδοχών, κατά 22% για τους εργαζομένους ηλικίας άνω των 25 ετών και κατά 32% για τους νέους εργαζόμενους ηλικίας έως 25 ετών, ορίστηκε ότι η διατιμία επιτρέπεται μόνο όταν συμφωνούν με αυτήν εργαζόμενοι και εργοδότες και ανεστάλησαν οι αυτόματες αυξήσεις μισθών βάσει νόμου ή συλλογικών συμβάσεων λόγω “ωρίμανσης”. Τέλος, με τον ν. 4093/2012 καθιερώθηκαν χαμηλότερες αποζημιώσεις σε περίπτωση απόλυσης, ιδίως σε περιπτώσεις στις οποίες ο εργαζόμενος έχει ενημερωθεί εγγράφως από τον εργοδότη του τουλάχιστον ένα μήνα πριν την απόλυσή του. Με τον ίδιο νόμο ορίστηκε ότι στο μέλλον ο γενικός κατώτατος μισθός θα καθορίζεται από την κυβέρνηση και όχι από διαπραγματεύσεις μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών.

3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Επί δεκαετίες, στην οικονομική ανάλυση πραγματοποιούνταν εκτιμήσεις συναρτήσεων παραγωγής, κόστους και κέρδους, υπό την υπόθεση ότι οι επιχειρήσεις λειτουργούσαν κατά μήκος αυτών των συναρτήσεων. Ωστόσο, η εμπειρία έδειξε ότι πολύ συχνά οι παραγωγοί αποτυγχάνουν να μεγιστοποιήσουν την παραγωγή ή/και το κέρδος και να ελαχιστοποιήσουν το κόστος παραγωγής των επιχει-

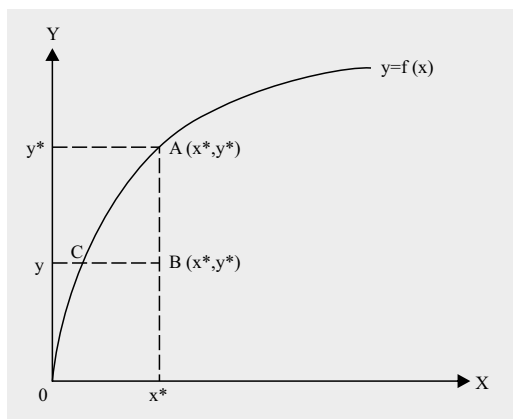
ρήσεών τους. Η εκτίμηση της απόστασης του σημείου παραγωγής/κερδών/κόστους από το μέγιστο δυνατό παραγόμενο προϊόν, το μέγιστο δυνατό κέρδος και το ελάχιστο δυνατό κόστος αντίστοιχα αποτέλεσε το κίνητρο για την ανάπτυξη του κλάδου της εφαρμοσμένης οικονομετρίας που ασχολείται με την Ανάλυση Στοχαστικών Συνόρων (Stochastic Frontier Analysis – SFA).

Η ανάπτυξη του συγκεκριμένου κλάδου βασίστηκε σε σημαντικό βαθμό στη θεωρητική αρθρογραφία για την παραγωγική αποτελεσματικότητα, η οποία ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950 με τις εργασίες των Debreu (1951), Koopmans (1951), Shephard (1953) και Farrell (1957). Ειδικότερα, ο Farrell (1957), επηρεαζόμενος από τις μελέτες των Koopmans και Debreu, ήταν ο πρώτος που εκτίμησε εμπειρικά την παραγωγική αποτελεσματικότητα με τη χρήση μιας συνάρτησης παραγωγής που αποτελεί το σύνορο-όριο παραγωγής ενός παραγωγού ή ενός κλάδου (frontier production function). Κατά τον Farrell, η δραστηριότητα κάθε επιχείρησης θα πρέπει να συγκρίνεται με την άριστη δραστηριότητα, η οποία αποτυπώνεται από τη συνάρτηση παραγωγής.

Υιοθετώντας την προσέγγιση του Farrell (1957), με τον όρο “τεχνική αποτελεσματικότητα” στην παρούσα μελέτη νοείται η ικανότητα μιας επιχείρησης να παράγει το μέγιστο δυνατό επίπεδο προϊόντος, y^* , με τη χρήση μιας συγκεκριμένης ποσότητας παραγωγικών συντελεστών, x^* , και με δεδομένο επίπεδο τεχνολογίας (σημείο $A(x^*, y^*)$ στο Διάγραμμα 1). Κάθε συνδυασμός (x, y) επί της γραμμής της συνάρτησης παραγωγικού ορίου αντιπροσωπεύει σημεία μέγιστης τεχνικής αποτελεσματικότητας για το αντίστοιχο επίπεδο παραγωγής. Αντιθέτως, ο συνδυασμός $B(x^*, y)$ δείχνει ότι η παραγωγική μονάδα είναι τεχνικά αναποτελεσματική, γιατί δεν παράγει το μέγιστο δυνατό προϊόν με βάση το δεδομένο επίπεδο συντελεστή και τεχνολογίας που έχει στη

5 Π.χ. ως προς το ελάχιστο μέγεθος της επιχείρησης στην οποία επιτρέπεται να συναφθεί εργασιακή σύμβαση αυτού του είδους.

Διάγραμμα Ι Τεχνική αποτελεσματικότητα

διάθεσή της, δηλαδή το προϊόν y^* , αλλά παράγει το προϊόν y .

Η εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας με τη χρήση της Ανάλυσης Στοχαστικών Συνόρων αποτέλεσε αντικείμενο ευρείας μελέτης ήδη από τη δεκαετία του 1970. Στις μελέτες των Aigner and Chu (1968), Afriat (1972) και Richmond (1974) υπονοήθηκε για πρώτη φορά η ύπαρξη διαταρακτικών παραγόντων, οι οποίοι προκαλούν την απόκλιση του παραγόμενου προϊόντος από το μέγιστο δυνατό. Αυτή η απόκλιση δύναται να αποτυπωθεί σε ένα διαταρακτικό όρο.

Στη συνέχεια, ο Schmidt (1976) ενσωμάτωσε ένα μονόπλευρο διαταρακτικό όρο στο υπόδειγμα εκτίμησης τεχνικής αποτελεσματικότητας, ο οποίος ακολουθεί μια ανστηρά θετική κατανομή (εκθετική ή ημικανονική), και το εκτίμησε με τη μέθοδο μεγίστης πιθανοφάνειας.

Οι Aigner et al. (1977) πρότειναν μια διαφορετική δομή για το διαταρακτικό όρο, υιοθετώντας μια σύνθετη μορφή του, αφού, κατά τους συγγραφείς, η διάσταση μεταξύ πραγματικού και μέγιστου δυνατού παραγόμενου προϊόντος μπορεί να οφείλεται σε παράγοντες που καθορίζονται από την ίδια την επιχείρηση, αλλά και σε τυχαίους παράγοντες εκτός του ελέγχου της.

Η κύρια αδυναμία των παραπάνω προσεγγίσεων ήταν ότι εκτιμούσαν τη μέση τεχνική αναποτελεσματικότητα του εκάστοτε δείγματος παραγωγικών μονάδων και όχι την τεχνική αναποτελεσματικότητα της κάθε παραγωγικής μονάδας. Λύση σε αυτό το ζήτημα εκτίμησης έδωσαν οι Jondrow et al. (1982), οι οποίοι ανέπτυξαν κατάλληλη μεθοδολογία, με την οποία είναι δυνατή η εκτίμηση της τεχνικής αναποτελεσματικότητας για κάθε παραγωγική μονάδα.

Οι Pitt and Lee (1981) ανέπτυξαν ένα υπόδειγμα εκτίμησης της τεχνικής αποτελεσματικότητας χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά διαστρωματικές και χρονολογικές σειρές (panel data) και υποθέτοντας ότι η τεχνική αποτελεσματικότητα διαφοροποιείται μεταξύ των παραγωγικών μονάδων, αλλά παραμένει διαχρονικά σταθερή για την κάθε παραγωγική μονάδα (time-invariant technical efficiency).

Στο πλαίσιο των υποδειγμάτων τέτοιου τύπου, η αρθρογραφία ανέπτυξε δύο επιμέρους υποκατηγορίες: τα υποδείγματα σταθερών επιδράσεων (fixed effects models), στα οποία ο όρος τεχνικής αποτελεσματικότητας συσχετίζεται (correlated) με τις ανεξάρτητες μεταβλητές (regressors) του παραγωγικού συνόρου, και τα υποδείγματα τυχαίων επιδράσεων (random effects models), στα οποία ο όρος τεχνικής αποτελεσματικότητας δεν συσχετίζεται (uncorrelated) με τις ανεξάρτητες μεταβλητές (regressors) του παραγωγικού συνόρου.

Οι Cornwell et al. (1990) ανέπτυξαν ένα υπόδειγμα το οποίο κατατάσσεται στη δεύτερη υποκατηγορία υποδειγμάτων που χρησιμοποιούν διαστρωματικές και χρονολογικές σειρές και στο οποίο η τεχνική αποτελεσματικότητα μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου και με διαφορετικό τρόπο για κάθε παραγωγό (time-varying technical efficiency).

Στη συνέχεια, οι Kumbhakar et al. (1991) ανέπτυξαν το πρώτο υπόδειγμα το οποίο ενσωματώνει τις επιδράσεις εξωγενών παραγόντων στην τεχνική αποτελεσματικότητα (εκτίμηση

σε ένα στάδιο), ενώ οι Huang and Liu (1994) ανέπτυξαν ένα υπόδειγμα στο οποίο υπήρχε η δυνατότητα συσχέτισης των εξωγενών μεταβλητών με τις εισροές.

Σε αντίθεση με τους παραπάνω συγγραφείς που χρησιμοποίησαν διαστρωματικά στοιχεία (cross-sectional data) προκειμένου να εκτιμήσουν τις επιδράσεις εξωγενών παραγόντων στην τεχνική αποτελεσματικότητα, οι Battese and Coelli (1995) ανέπτυξαν ένα υπόδειγμα το οποίο εκτίμησαν με τη χρήση διαστρωματικών και χρονολογικών σειρών (panel data).

Οι Caudill and Ford (1993) επέκτειναν περαιτέρω τα υποδείγματα τεχνικής αποτελεσματικότητας, υιοθετώντας την ύπαρξη ετεροσκεδαστικότητας στον όρο τεχνικής αποτελεσματικότητας, ενώ ο Hadri (1999) υπέθεσε την ύπαρξη ετεροσκεδαστικότητας και στο τυχαίο σφάλμα και στον όρο τεχνικής αποτελεσματικότητας.

Πλέον πρόσφατη σημαντική εξέλιξη στη βιβλιογραφία περί τεχνικής αποτελεσματικότητας αποτελεί η υπόθεση του Wang (2002) ότι η επίδραση των εξωγενών παραγόντων στην τεχνική αποτελεσματικότητα είναι δυνατόν να είναι μη μονοτονική, δηλαδή οι εξωγενείς παράγοντες μπορούν να επιδρούν θετικά μέχρι ένα σημείο και αρνητικά στη συνέχεια ή αντίστροφα.

4 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Προκειμένου να εκτιμηθεί η τεχνική αποτελεσματικότητα των κλάδων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, στη μελέτη χρησιμοποιήθηκε ένα υπόδειγμα στοχαστικού συνόρου παραγωγής, στο οποίο η συνάρτηση παραγωγής είναι σε υπερλογαριθμική μορφή.

Εναλλακτικά, για την πραγματοποίηση των εκτιμήσεων θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η μεθοδολογία της ανάλυσης περιβάλλουσας δεδομένων (data envelopment analysis).

Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση παρουσιάζει ορισμένα μειονεκτήματα: η συνολική απόκλιση από το παραγωγικό όριο θεωρείται ότι οφείλεται μόνο στην αναποτελεσματικότητα της παραγωγικής μονάδας, όχι και σε τυχαίους παράγοντες οι οποίοι βρίσκονται εκτός του ελέγχου του παραγωγού, ενώ δεν είναι δυνατή η πραγματοποίηση στατιστικής επαγωγής.

Επίσης, θα μπορούσε να εφαρμοστεί η μεθοδολογία της ανάλυσης αποτελεσματικότητας κόστους των επιχειρήσεων (cost frontier analysis). Ο βασικός περιοριστικός παράγοντας για την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας είναι η γνώση των τιμών των παραγωγικών συντελεστών, για τις οποίες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία σε επίπεδο επιχειρήσεων ή κλάδων στην Ελλάδα.

Ένα άλλο υπόδειγμα το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την εκτίμηση των επιδράσεων των μεταρρυθμίσεων είναι αυτό της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής (total factor productivity model). Το συγκεκριμένο υπόδειγμα παρέχει πληροφόρηση ως προς την τάση της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, όχι όμως ως προς το αν υφίσταται βελτίωση των επιδόσεων των επιχειρήσεων σε σύγκριση με το παραγωγικό όριο.

Επιπρόσθετα, η χρήση ενός υποδείγματος στοχαστικού συνόρου παραγωγής παρουσιάζει αρκετά πλεονεκτήματα. Κατ' αρχάς, αίρει την υπόθεση άλλων υποδειγμάτων ότι όλες οι μονάδες παραγωγής είναι αποτελεσματικές, εισάγοντας έναν όρο σφάλματος ο οποίος διαφέρει ανά παραγωγική μονάδα. Παράλληλα, αποτελεί μια παραμετρική μέθοδο με την οποία εκτιμώνται η τεχνική αποτελεσματικότητα και τα τυχαία σφάλματα στα δεδομένα, επομένως η απόκλιση από το μέγιστο δυνατό παραγόμενο προϊόν δεν αποδίδεται αποκλειστικά στην τεχνική αναποτελεσματικότητα. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας έγινε και για τεχνικούς λόγους, όπως π.χ. η επάρκεια των διαθέσιμων δεδομένων για την πραγματοποίηση των εκτιμήσεων.

Σε ό,τι αφορά την επιλεγείσα συναρτησιακή μορφή της συνάρτησης παραγωγής, η υπερ-λογαριθμική μορφή παρουσιάζει ορισμένα πλεονεκτήματα, αλλά έχει και μειονεκτήματα. Στα πλεονεκτήματά της συγκαταλέγεται το ότι αποτελεί ένα ανάπτυγμα Taylor δευτέρου βαθμού, που ενσωματώνει επιδράσεις πρώτου και δεύτερου βαθμού μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών. Επιπλέον, με τη σύνθετη συναρτησιακή μορφή της επιτυγχάνει τη μεγαλύτερη, μεταξύ των εναλλακτικών συναρτήσεων παραγωγής, εγγύτητα προς την πραγματική διάρθρωση μιας παραγωγικής διαδικασίας. Ακόμη, είναι συνάρτηση γραμμική ως προς τις παραμέτρους και μπορεί να εκτιμηθεί με τη μέθοδο ελαχίστων τετραγώνων. Τέλος, έχει ευέλικτη συναρτησιακή μορφή, αφού επιβάλλει λιγότερους περιορισμούς στις ελαστικότητες παραγωγής και τις ελαστικότητες υποκατάστασης σε σύγκριση με άλλες συναρτησιακές μορφές, όπως η Cobb-Douglas. Στα μειονεκτήματα της συγκεκριμένης συναρτησιακής μορφής συγκαταλέγονται το πλήθος των προς εκτίμηση παραμέτρων και η δυσκολία ερμηνείας τους, όπως επίσης και το γεγονός ότι κάποιες φορές οι συνθήκες καμπυλότητας παραβιάζονται. Τέλος, υφίσταται και το ενδεχόμενο συγγραμμικότητας μεταξύ των ερμηνευτικών μεταβλητών.

Στο υπόδειγμα που εκτιμήθηκε στη μελέτη έγινε η υπόθεση ότι η τεχνική αποτελεσματικότητα διαφοροποιείται μεταξύ των παραγωγικών μονάδων, αλλά παραμένει σταθερή διαχρονικά για την ίδια παραγωγική μονάδα (time-invariant technical inefficiency model), καθώς και ότι ο όρος τεχνικής αποτελεσματικότητας κατανέμεται τυχαία (randomly distributed), με σταθερή μέση τιμή και διακύμανση, και δεν συσχετίζεται με τις ανεξάρτητες μεταβλητές ή με το τυχαίο σφάλμα. Δηλαδή ακολουθείται η προσέγγιση των τυχαίων επιδράσεων (random effects).

Κατά τον Greene (2005), μια βασική αδυναμία του υποδείγματος τυχαίων επιδράσεων είναι ότι στην εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας του κάθε παραγωγού δεν λαμβάνεται υπόψη η ετερογένεια μεταξύ των επιχει-

ρήσεων (firm-specific heterogeneity). Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτό το ζήτημα στις οικονομετρικές εκτιμήσεις, ακολουθήθηκε η προσέγγιση “true random effects model” του Greene (2005). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, προστέθηκε στο υπόδειγμα μία μεταβλητή η οποία αφορά την κάθε παραγωγική μονάδα (random firm-specific effect), ούτως ώστε στην εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας κάθε επιχείρησης να ληφθεί υπόψη η ετερογένεια μεταξύ των επιχειρήσεων.

Ένα άλλο μειονέκτημα της προσέγγισης των τυχαίων επιδράσεων είναι ότι απαιτείται να μην υπάρχουν ερμηνευτικές μεταβλητές στη συνάρτηση του συνόρου που να είναι σταθερές διαχρονικά ή που να παρουσιάζουν χαμηλή μεταβλητότητα διαχρονικά, διαφορετικά ανακύπτουν ζητήματα κυρίως ταυτοποίησης και πιθανόν πολυσυγγραμμικότητας. Όμως, δεδομένου ότι ο σκοπός της μελέτης είναι η ανάλυση της αποτελεσματικότητας συγκεκριμένων κλάδων, η προσέγγιση των σταθερών επιδράσεων (fixed effects) δεν περιλαμβάνεται στο αντικείμενό της.

Επιπλέον, το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε στις εκτιμήσεις αποτελείται από πολλές επιχειρήσεις. Σε περιπτώσεις στις οποίες το πλήθος των προς εκτίμηση παραμέτρων μεταβάλλεται με τον αριθμό των επιχειρήσεων, οι εκτιμητές των σταθερών επιδράσεων, εκτός των τεχνικών δυσκολιών υπολογισμού, δεν ικανοποιούν τις απαραίτητες στατιστικές ιδιότητες (μεγάλου και μικρού δείγματος). Αυτό έχει ως συνέπεια οι εκτιμήσεις να μην είναι αξιόπιστες. Τα παραπάνω δικαιολογούν τόσο την επιλογή των τυχαίων επιδράσεων όσο και την επιλογή να μην εκτελεστεί ο γνωστός έλεγχος του Hausman.

Επισημαίνεται ότι για την εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας χρησιμοποιήθηκε η προσέγγιση των Jondrow et al. (1982) για τη μετατροπή του δείκτη αναποτελεσματικότητας σε δείκτη αποτελεσματικότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, κατ' αρχάς

έγινε η υπόθεση ότι η κάθε επιχείρηση του δείγματος πραγματοποιεί την παραγωγή της, Y , με δύο εισροές, το κεφάλαιο K και την εργασία L , ενώ η παραγωγική δραστηριότητα επηρεάζεται και από τη χρονική τάση T (time trend). Η ποσότητα παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιεί είναι δεδομένη, όπως δεδομένο είναι και το επίπεδο της διαθέσιμης τεχνολογίας που χρησιμοποιεί κάθε επιχείρηση. Η υπερλογαριθμική συναρτησιακή μορφή της συνάρτησης παραγωγής έχει την ακόλουθη μορφή:

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_L \ln L + \beta_K \ln K + \beta_T T + 1/2 \beta_{LL} (\ln L)^2 + 1/2 \beta_{KK} (\ln K)^2 + 1/2 \beta_{TT} (T)^2 + \beta_{LK} (\ln L)(\ln K) + \beta_{LT} (\ln L)(T) + \beta_{KT} (\ln K)(T) + v - u,$$

η οποία αντιστοιχεί στην ακόλουθη γενική μορφή:

$$y_{it} = (\alpha + w_i) + x'_{it} \beta + v_{it} - u_{it},$$

όπου $i=1, \dots, n$ ο αριθμός των παραγωγικών μονάδων, $t=1, \dots, T_i$ ο χρόνος σε έτη, y_{it} ο λογάριθμος του παραγόμενου προϊόντος (ονομαστική αξία σε ευρώ), α ο σταθερός όρος, w_i ο όρος που αφορά την κάθε παραγωγική μονάδα (random firm-specific effect), x_{it} το διάνυσμα του λογαρίθμου των παραγωγικών συντελεστών “εργασία” (αριθμός εργαζομένων επιχείρησης) και “κεφάλαιο” (λογιστική αξία σε ευρώ πάγιου κεφαλαίου επιχείρησης) και της χρονικής τάσης (time trend), και β το διάνυσμα των παραμέτρων των ανεξάρτητων μεταβλητών. Ο όρος v_{it} αποτελεί το τυχαίο σφάλμα από τη διακύμανση της παραγωγής λόγω παραγόντων εκτός του ελέγχου της παραγωγικής μονάδας, καθώς και λόγω σφαλμάτων εκτίμησης και εξειδίκευσης του υποδείγματος, με $v_{it} \sim N(0, \sigma_v^2)$. Επίσης, u_{it} είναι μια μη αρνητική τυχαία μεταβλητή που αντιπροσωπεύει την τεχνική αναποτελεσματικότητα και αποτελεί συνάρτηση εξωγενών μεταβλητών, στις οποίες περιλαμβάνονται οι κλαδικές μεταρρυθμίσεις, οι “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις, τα χαρακτηριστικά κάθε επιχείρησης και το μακροοικονομικό περιβάλλον, με $u_{it} \sim N^+(\mu_{it}, \sigma_u^2)$ και με $\mu_{it} = z_{it} \delta$, όπου z_{it} το διάνυσμα των εξωγενών μεταβλητών οι οποίες

επηρεάζουν το επίπεδο τεχνικής αποτελεσματικότητας της κάθε παραγωγικής μονάδας.

Οι εξωγενείς μεταβλητές που ενσωματώθηκαν στο υπόδειγμα και αφορούν τις μεταρρυθμίσεις σε κλαδικό επίπεδο είναι οι εξής:

- **Υπηρεσίες κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (cruise):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2012-2014 (κατόπιν εφαρμογής του ν. 4072/2012).

- **Οδικές μεταφορές επιβατών (bus):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2011-2014 (κατόπιν εφαρμογής του ν. 4002/2011).

- **Οδικές εμπορευματικές μεταφορές (road-freight):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2010-2014 (κατόπιν εφαρμογής του ν. 3887/2010).

- **Οδικές εμπορευματικές μεταφορές (OECD-landtransport):** συνεχής μεταβλητή που χρησιμοποιήθηκε εναλλακτικά προς την προηγούμενη. Υψηλή τιμή της συνεπάγεται υψηλό βαθμό ρύθμισης της αγοράς και αντίστροφα.

- **Κλάδος παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας (electr):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2004-2014. Το 2004 συμπίπτει με το πρώτο έτος λειτουργίας της πρώτης ιδιωτικής επιχείρησης συμβατικής παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα, η οποία επωφελήθηκε από την απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας.

- **Κλάδος παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας (OECDelectr):** συνεχής μεταβλητή που χρησιμοποιήθηκε εναλλακτικά προς την ψευδομεταβλητή electr. Υψηλή τιμή της συνεπάγεται υψηλό βαθμό ρύθμισης της αγοράς και αντίστροφα.

- **Κλάδος τυχερών παιγνίων-καζίνο (game):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2011-2014 (κατόπιν εφαρμογής του ν. 4002/2011).

Οι εξωγενείς μεταβλητές που αφορούν το ευρύτερο ρυθμιστικό περιβάλλον (“οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις) και περιλήφθηκαν στο υπόδειγμα είναι οι ακόλουθες:

- **Ελαστικοποίηση αγοράς εργασίας (labour):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2011-2014, κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας.

- **Ελαστικοποίηση αγοράς εργασίας (OECD-regularlabourindex και OECDtemplabour-index):** συνεχείς μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά προς την ψευδομεταβλητή labour. Η μεταβλητή OECDregularlabourindex εστιάζει στο βαθμό ρύθμισης της αγοράς εργασίας αναφορικά με τις συμβάσεις μόνιμης απασχόλησης. Η μεταβλητή OECDtemplabourindex αποτιμά το βαθμό ρύθμισης της αγοράς εργασίας αναφορικά με τις συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης. Υψηλή τιμή αμφότερων των μεταβλητών συνεπάγεται υψηλό βαθμό ρύθμισης των μορφών απασχόλησης που αφορούν και αντίστροφα.

- **Επιτάχυνση ίδρυσης νέων επιχειρήσεων (ike):** ψευδομεταβλητή που έλαβε την τιμή 1 την περίοδο 2012-2014 (κατόπιν εφαρμογής του ν. 4072/2012).

Οι εξωγενείς μεταβλητές σε επίπεδο επιχείρησης και όσες αφορούν το μακροοικονομικό περιβάλλον είναι οι ακόλουθες:

- **Ηλικία (age):** διαφορά ανάμεσα στο εκάστοτε έτος για το οποίο υπάρχουν στοιχεία για μια επιχείρηση στις βάσεις δεδομένων και στο έτος ίδρυσής της συν ένα έτος.

- **Εξαγωγική δραστηριότητα (exp):** ψευδομεταβλητή η οποία λαμβάνει την τιμή 1 σε κάποιο έτος εφόσον η επιχείρηση πραγματοποίησε εξαγωγές.

- **Τοποθεσία εγκατάστασης (dtown):** ψευδομεταβλητή η οποία λαμβάνει την τιμή 1 εάν η έδρα της επιχείρησης βρίσκεται εντός των ορίων των δύο μεγαλύτερων νομών της Ελλά-

δος, δηλαδή των νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης.

- **Πιστωτική επέκταση/συρρίκνωση (credit):** συνεχής μεταβλητή, που υπολογίστηκε με βάση την ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του υπολοίπου της χρηματοδότησης του συνόλου των επιχειρήσεων εγχωρίως από τα νομισματικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα (εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος).

- **Οικονομική κρίση (recession):** ψευδομεταβλητή η οποία έλαβε την τιμή 1 για την περίοδο 2008-2013, κατά την οποία η ελληνική οικονομία παρουσίασε συρρίκνωση του προϊόντος της.

Τα δεδομένα επιχειρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν για την εκτίμηση είναι διαστρωματικές και χρονολογικές σειρές (unbalanced panel data), καλύπτουν την περίοδο 2001-2014 και αφορούν 601 επιχειρήσεις όλων των μεγεθών (πολύ μικρές, μικρές, μεσαίες, μεγάλες) σε όρους κύκλου εργασιών. Επισημαίνεται ότι, όπου ήταν αναγκαίο, διαχωρίστηκαν τα δεδομένα μητρικών και θυγατρικών επιχειρήσεων ομίλων, προκειμένου να ενταχθούν στο δείγμα οι επιχειρήσεις με δραστηριότητα στους εξεταζόμενους από τη μελέτη κλάδους. Από την άλλη πλευρά, δεν κατέστη δυνατόν να διαχωριστεί ο κύκλος εργασιών ανά δραστηριότητα στις πολύ λίγες περιπτώσεις όπου μια επιχείρηση έχει έσοδα όχι μόνο από την κύρια δραστηριότητά της η οποία εμπίπτει στους εξεταζόμενους κλάδους, αλλά και από παρεπόμενη δραστηριότητα (παρομοίως για το πάγιο κεφάλαιο και τους απασχολούμενους).

Τα απαραίτητα για την εκτίμηση δεδομένα προήλθαν από συνδυασμό πηγών. Τα στοιχεία για τον κύκλο εργασιών, το πάγιο κεφάλαιο, τον αριθμό των εργαζομένων, την επωνυμία, το έτος ίδρυσης, την έδρα, τη νομική μορφή και τον ΑΦΜ κάθε επιχείρησης αντλήθηκαν από την Infobank Hellastat A.E., την ICAP A.E. και από δημοσιευμένους ισολογισμούς στο διαδίκτυο. Από την Τράπεζα της Ελλάδος προήλθαν τα δεδομένα για το ρυθμό πιστωτικής επέκτασης ή συρρίκνωσης προς το σύνολο

των επιχειρήσεων εγχωρίως, ενώ από τον ΟΟΣΑ αντλήθηκαν οι χρονοσειρές για τους δείκτες ρύθμισης στους κλάδους παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, και οδικών εμπορευματικών μεταφορών, καθώς και στην αγορά εργασίας.

5 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΚΤΙΜΗΣΕΩΝ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Πριν από την παρουσίαση των αποτελεσμάτων των εκτιμήσεων του επιλεγμένου υποδείγματος τεχνικής αποτελεσματικότητας, επισημαίνεται ότι για την πραγματοποίησή τους ακολουθήθηκε η μεθοδολογική προσέγγιση “από το γενικότερο προς το ειδικότερο” (general-to-specific approach). Επιπλέον, έγινε προσεκτική επιλογή των συνδυασμών των ψευδομεταβλητών για τις “κάθετες” και τις “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις οι οποίες περιλαμβάνονταν σε κάθε εκτίμηση, προκειμένου να αποφευχθούν ζητήματα ταυτοποίησης. Σε κάθε βήμα της εκτίμησης, τα αποτελέσματα αξιολογήθηκαν με τη συνδυαστική χρήση των ψευδοκριτηρίων πληροφοριών Akaike και Bayesian και των επιπέδων στατιστικής σημαντικότητας των αποτελεσμάτων (p-values). Κάθε επόμενη εκτίμηση περιλάμβανε μια πιο “φειδωλή” εξειδίκευση του υποδείγματος, βάσει των παραπάνω κριτηρίων. Το πρόβλημα του μικρού πλήθους παρατηρήσεων σε κάποιους κλάδους αντιμετωπίστηκε με τη χρήση της μεθόδου μεγίστης πιθανοφάνειας, αλλά και με τη χρήση τυχαίων αριθμών (simulated maximum likelihood).

Οι Πίνακες 1 και 2 στο Παράρτημα της μελέτης περιέχουν τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων. Ο Πίνακας 1 περιέχει τις εκτιμήσεις για τους κλάδους παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας και οδικών μεταφορών επιβατών, ενώ ο Πίνακας 2 τις εκτιμήσεις του υποδείγματος για τους υπόλοιπους τρεις κλάδους (οδικές εμπορευματικές μεταφορές, κρουαζιέρα-σκάφη αναψυχής και τυχερά παίγνια-καζίνο).

Ως προς τον τρόπο επίδρασης των εξωγενών

μεταβλητών στο υπόδειγμα, δεδομένου ότι περιλαμβάνεται σε αυτό ένας όρος για την τεχνική αναποτελεσματικότητα (u_{it}) με αρνητικό πρόσημο, ο οποίος ενσωματώνει το διάνυσμα των εξωγενών μεταβλητών (z_{it}), μια περιοριστική επίδραση στο συγκεκριμένο όρο από κάποια εξ αυτών των μεταβλητών συνεπάγεται ότι το εκτιμημένο πρόσημό της είναι αρνητικό. Για παράδειγμα, καθώς οι κλαδικές και οι “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις αποσκοπούν στη διευκόλυνση της ίδρυσης και της λειτουργίας των επιχειρήσεων σε κλαδικό επίπεδο και στο σύνολο της οικονομίας αντίστοιχα, οι συντελεστές τους, οι οποίοι θα προκύψουν από τις εκτιμήσεις, αναμένεται να είναι αρνητικοί. Συνεπώς, θα μειώνουν τον όρο u_{it} , περιορίζοντας την τεχνική αναποτελεσματικότητα.

Από τις εξωγενείς μεταβλητές σε επίπεδο επιχείρησης, τα περισσότερα έτη δραστηριότητας, επομένως και η μεγαλύτερη ηλικία (ψευδομεταβλητή age), θεωρείται ότι συνήθως αυξάνουν την εμπειρία της σχετικά με τις συνθήκες που επικρατούν στις αγορές στις οποίες αυτή δραστηριοποιείται, εγχωρίως και διεθνώς. Ακολούθως, επιτρέπουν την αποτελεσματικότερη προσαρμογή της παραγωγικής δραστηριότητάς της σε αυτές τις συνθήκες, οπότε το πρόσημο του συντελεστή της συγκεκριμένης μεταβλητής αναμένεται να είναι αρνητικό.

Μέσω της εξαγωγικής τους δραστηριότητας (ψευδομεταβλητή exp), οι επιχειρήσεις εντάσσονται σε διεθνείς αγορές, στις οποίες συνήθως ο ανταγωνισμός είναι εντονότερος σε σύγκριση με την εγχώρια αγορά. Αυτές οι συνθήκες ωθούν τις επιχειρήσεις να ενδιαφέρονται περισσότερο για τις διεθνείς εξελίξεις και να προσπαθούν να προσαρμόσουν τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους σε αυτές. Επομένως, η εξαγωγική δραστηριότητα είναι δυνατόν να τις οδηγήσει σε χαμηλότερα επίπεδα αναποτελεσματικότητας, γεγονός το οποίο στο πλαίσιο της εκτίμησης του υποδείγματος εκτιμάται ότι θα αποτυπωθεί στο αρνητικό πρόσημο του συναφούς συντελεστή.

Η τοποθεσία της έδρας μιας επιχείρησης εξαρτάται από παράγοντες όπως η ευκολία πρόσβασης σε παραγωγικούς συντελεστές τους οποίους χρησιμοποιεί, η εγγύτητα σε σταθμούς-κέντρα μεταφορών ή σε κάποιες από τις αγορές στις οποίες απευθύνεται κ.ά. Τούτων δεδομένων, η εγκατάσταση της έδρας μιας επιχείρησης εντός των νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης (ψευδομεταβλητή dtown) δεν θεωρείται ότι επιδρά με συγκεκριμένο, παρόμοιο τρόπο στους κλάδους οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη. Για παράδειγμα, σε όποιους κλάδους ευνοούνται για τους παραπάνω, ή ενδεχομένως και για άλλους, λόγους από την επιλογή των δύο παραπάνω νομών ως τοποθεσίας της έδρας τους, όπως π.χ. ο κλάδος των οδικών μεταφορών επιβατών, λόγω του μεγάλου αριθμού τουριστών που χρησιμοποιούν αυτές τις δύο πόλεις ως πύλη εισόδου στην Ελλάδα και λόγω του τουριστικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν, η αντίστοιχη ψευδομεταβλητή θα επιδρά περιοριστικά στην τεχνική αποτελεσματικότητά τους, συνεπώς το πρόσημο του εκτιμημένου συντελεστή της θα είναι αρνητικό.

Η πιστωτική επέκταση από το τραπεζικό σύστημα (ψευδομεταβλητή credit) παρέχει την αναγκαία ρευστότητα στις επιχειρήσεις για την κάλυψη των τρεχουσών λειτουργικών αναγκών τους, αλλά και προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τη συντήρηση, αναβάθμιση ή και αντικατάσταση του πάγιου κεφαλαίου τους. Για αυτούς τους λόγους, αναμένεται το πρόσημο της συγκεκριμένης εξωγενούς μεταβλητής να είναι αρνητικό, δηλαδή να επιδρά θετικά στην αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων.

Οι απρόσμενες ως προς τη διάρκεια και την έντασή τους δυσμενείς συνθήκες στην ελληνική οικονομία εξαιτίας της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης (ψευδομεταβλητή recession) εκτιμάται ότι επηρέασαν αρνητικά την αποτελεσματικότητα της πλειονότητας των επιχειρήσεων, καθώς από τη σημαντική πτώση του κύκλου εργασιών ένα σημαντικό τμήμα της παραγωγικής δυναμικότητας δεν χρησιμο-

ποιούνταν και πιθανότατα απαξιώθηκε, ενώ σημειώθηκε σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας και εξειδικευμένου προσωπικού. Επομένως, το πρόσημο του αντίστοιχου συντελεστή θεωρητικά θα είναι θετικό. Όμως το αντίξοο οικονομικό περιβάλλον ενδέχεται να οδήγησε ορισμένες επιχειρήσεις σε ορθολογικότερη αξιοποίηση του πάγιου κεφαλαίου που χρησιμοποιούσαν, καθώς και σε σωστότερη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, π.χ. μεγαλύτερη χρήση εποχικού προσωπικού, με ανάλογες θετικές επιδράσεις στην τεχνική αποτελεσματικότητά τους.

Από την πραγματοποίηση των εκτιμήσεων προέκυψε ότι οι τιμές των παραμέτρων οι οποίες αποτυπώνουν την επίδραση των κλαδικών μεταρρυθμίσεων που έλαβαν χώρα στους κλάδους διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών συνεπάγονται ποικίλες επιδράσεις αυτών, όχι πάντοτε στατιστικά σημαντικές.

Αναλυτικά, οι εκτιμήσεις των παραμέτρων των σχετικών με τις κλαδικές μεταρρυθμίσεις μεταβλητών στους κλάδους κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (cruise) και τυχερών παιγνίων-καζίνο (game) ήταν στατιστικά ασήμαντες. Στον κλάδο κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής, αυτό το αποτέλεσμα πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις αποσκοπούσαν περισσότερο στην αύξηση της επισκεψιμότητας από πλευράς ξένων κρουαζιερόπλοιων στην Ελλάδα και λιγότερο στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων στον κλάδο εγχωρίως. Στην περίπτωση του κλάδου τυχερών παιγνίων-καζίνο, το στατιστικά ασήμαντο αποτέλεσμα πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι την υπό εξέταση περίοδο μάλλον δεν είχαν ωριμάσει οι αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις, ούτως ώστε να προκύψουν επιδράσεις στην αποτελεσματικότητα του κλάδου, καθώς αυτές έλαβαν χώρα την περίοδο 2011-2013, ενώ η περίοδος η οποία καλύπτεται από τη μελέτη ολοκληρώνεται το 2014.

Στον κλάδο οδικών εμπορευματικών μεταφορών, όταν χρησιμοποιήθηκε ψευδομεταβλητή για την προσέγγιση των αποτελεσμάτων των

διαρθρωτικών αλλαγών (roadfreight), τα αποτελέσματα ήταν επίσης στατιστικά ασήμαντα. Όμως, όταν αυτή αντικαταστάθηκε από την εναλλακτική συνεχή μεταβλητή η οποία βασίζεται σε δεδομένα του ΟΟΣΑ (OECDland-transport), προέκυψε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα. Συγκεκριμένα, εκτιμήθηκε ότι ο περιορισμός του βαθμού ρύθμισης της αγοράς σε αυτόν τον κλάδο, που αντιστοιχεί σε μικρότερη τιμή της συνεχούς μεταβλητής, συμβάλλει στη μείωση της τεχνικής αναποτελεσματικότητάς του, δηλαδή σε ενίσχυση της τεχνικής αποτελεσματικότητάς του. Επομένως, οι ενέργειες ενίσχυσης του ανταγωνισμού έδωσαν στις παραγωγικές μονάδες τη δυνατότητα να αυξήσουν το παραγόμενο προϊόν τους με τη χρήση δεδομένων παραγωγικών συντελεστών και δεδομένου επιπέδου τεχνολογίας, σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο.

Από τις εκτιμήσεις στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, στην περίπτωση όπου οι κλαδικές μεταρρυθμίσεις προσεγγίστηκαν με ψευδομεταβλητή (electr), προέκυψε ότι άσκησαν στατιστικά σημαντική και αρνητική επίδραση στην τεχνική αποτελεσματικότητά του. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα μάλλον οφείλεται εν μέρει στην εκτεταμένη αναπροσαρμογή προς τα κάτω, πριν μερικά χρόνια, των εγγυημένων τιμών ενέργειας για φωτοβολταϊκές μονάδες και λοιπές κατηγορίες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ), εξέλιξη η οποία οδήγησε πολλές επιχειρήσεις που ασκούν αυτές τις δραστηριότητες να έχουν οριακό κόστος κεφαλαίου υψηλότερο από την οριακή πρόσοδο (τιμή), καθιστώντας αναποτελεσματική την παραγωγική διαδικασία τους. Όταν χρησιμοποιήθηκε αντί της ψευδομεταβλητής electr η εναλλακτική συνεχής μεταβλητή για τις διαρθρωτικές αλλαγές από τη βάση δεδομένων του ΟΟΣΑ (OECDelectr), δεν προέκυψαν στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα.

Στον κλάδο οδικών μεταφορών επιβατών, η διαρθρωτική αλλαγή που έλαβε χώρα σε αυτόν επεδόρασε θετικά στην τεχνική αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεών του, σύμφωνα με τον εκτιμημένο συντελεστή της ψευ-

δομεταβλητής bus, αποτέλεσμα που δείχνει ότι οι διαρθρωτικές αλλαγές οδήγησαν τις επιχειρήσεις του σε αύξηση του παραγόμενου προϊόντος με δεδομένους παραγωγικούς συντελεστές και δεδομένο επίπεδο τεχνολογίας.

Σε ό,τι αφορά τις επιδράσεις των “οριζόντιων” μεταρρυθμίσεων στην τεχνική αποτελεσματικότητα, εκτιμήθηκε ότι οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας (labour) την ενισχύουν σε τρεις από τους πέντε εξεταζόμενους κλάδους (παραγωγή και διάθεση ηλεκτρικής ενέργειας, οδικές μεταφορές επιβατών και οδικές εμπορευματικές μεταφορές). Επομένως, οι επιχειρήσεις σε αυτούς τους κλάδους αξιοποίησαν τις δυνατότητες διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού που παρέχει η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων κατά τα πρόσφατα έτη και βελτίωσαν την αποτελεσματικότητά τους. Όμως, στους κλάδους κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής και τυχερών παιγνίων-καζίνο δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική επίδραση αυτών των μεταρρυθμίσεων.⁶

Από τη χρήση στο υπόδειγμα των μεταβλητών του ΟΟΣΑ για το βαθμό ρύθμισης της αγοράς εργασίας (OECDregularlabourindex, OECDtemplabourindex) αντί της μεταβλητής labour, προέκυψαν στις περισσότερες περιπτώσεις στατιστικώς ασήμαντα αποτελέσματα.⁷ Στον κλάδο οδικών εμπορευματικών μεταφορών, το μέγεθος των συντελεστών των μεταβλητών OECDregularlabourindex και OECDtemplabourindex δείχνει ότι η συνισταμένη των επιδράσεων των επιμέρους μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας θα έχει την ίδια κατεύθυνση με εκείνη που προέκυψε από την ψευδομεταβλητή labour, δηλαδή ανοδική για την αποτελεσματικότητα. Συγκεκρι-

6 Επειδή δεν είναι δυνατή η παρουσίαση στο Παράρτημα των αποτελεσμάτων όλων των εξειδικεύσεων της συνάρτησης τεχνικής αποτελεσματικότητας που εκτιμήθηκαν, τα συγκεκριμένα αποτελέσματα για τους δύο κλάδους δεν περιλαμβάνονται στους σχετικούς πίνακες, αλλά είναι διαθέσιμα εφόσον ζητηθούν.

7 Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη υποσημείωση, τα αποτελέσματα για τις δύο ψευδομεταβλητές δεν παρουσιάζονται για τους κλάδους παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, οδικών μεταφορών επιβατών και τυχερών παιγνίων-καζίνο, αλλά είναι διαθέσιμα εφόσον ζητηθούν.

μένα, ο εκτιμημένος συντελεστής της μεταβλητής *OECDregularlabourindex* ήταν θετικός, τιμή που σημαίνει ότι μια χαλάρωση του βαθμού ρύθμισης της αγοράς εργασίας για συμβάσεις μόνιμης απασχόλησης επιδρά θετικά στο επίπεδο τεχνικής αποτελεσματικότητας του κλάδου. Επίσης, ήταν πολύ υψηλότερος σε απόλυτη τιμή από το συντελεστή της μεταβλητής *OECDtemplabourindex*, ο οποίος είχε αρνητικό πρόσημο, στοιχείο το οποίο αναδεικνύει την αρνητική επίδραση της άρσης ακαμψιών σε συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης. Στον κλάδο κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής προέκυψε στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα μόνο για τη μεταβλητή *OECDtemplabourindex*, με θετικό συντελεστή. Ενδεχομένως οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εργασίας σε αυτόν τον κλάδο, στον οποίο η πλειονότητα των πληρωμάτων είναι άτομα διαφόρων εθνικοτήτων, εποχικώς απασχολούμενα με συμβάσεις εργασίας οι οποίες διέπονται από ξένο και συνήθως ελαστικότερο σε όρους εργασίας δίκαιο.

Η έτερη “οριζόντια” μεταρρύθμιση, δηλαδή η επιτάχυνση ίδρυσης νέων επιχειρήσεων (*ike*), εκτιμήθηκε ότι επιδρά θετικά και σε στατιστικά σημαντικό βαθμό στο επίπεδο τεχνικής αποτελεσματικότητας του κλάδου οδικών εμπορευματικών μεταφορών. Σε αυτό το αποτέλεσμα θεωρείται ότι συνέβαλε το πολύ μικρό απαιτούμενο κεφάλαιο για την ίδρυση ιδιωτικής κεφαλαιουχικής εταιρείας (1 ευρώ) που καθορίστηκε με τη συγκεκριμένη μεταρρύθμιση, καθώς δίνει τη δυνατότητα σε κάθε νεοεισερχόμενη στον κλάδο επιχείρηση να χρησιμοποιήσει για τους παραγωγικούς σκοπούς της κεφάλαια τα οποία στο παρελθόν θα διέθετε για αυτόν το σκοπό, επιτρέποντας τη βελτίωση της τεχνικής αποτελεσματικότητάς της. Αντιθέτως, προέκυψε ότι η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση ασκεί αρνητική επίδραση στην τεχνική αποτελεσματικότητα του κλάδου οδικών μεταφορών επιβατών. Η διευκόλυνση ίδρυσης επιχειρήσεων από το 2011 επέτρεψε την είσοδο νέων επιχειρήσεων στον κλάδο, ωστόσο η κάμψη της δραστηριότητας που ακολούθησε, ιδίως τα έτη 2012-2013, επηρέασε

αρνητικά την αποτελεσματικότητα του συνόλου των επιχειρήσεών του. Στατιστικά ασήμαντος ήταν ο συντελεστής της συγκεκριμένης μεταβλητής και στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας. Καθώς οι εταιρίες που υπάγονται σε αυτόν πρέπει να έχουν τη νομική μορφή Α.Ε. ή Ε.Π.Ε., με εταιρικό κεφάλαιο τουλάχιστον 600.000 ή 60.000 ευρώ αντίστοιχα (ν. 4001/2011), και όχι τη νομική μορφή της Ι.Κ.Ε., η σχετική μεταρρύθμιση δεν τις επηρεάζει.

Δεν πραγματοποιήθηκαν εκτιμήσεις της επίδρασης από την επιτάχυνση ίδρυσης νέων επιχειρήσεων στους κλάδους κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής και τυχερών παιγνίων-καζίνο. Στον πρώτο εξ αυτών, οι επιχειρήσεις επιλέγουν συνήθως τη νομική μορφή της Α.Ε. λόγω των υψηλών απαιτήσεων σε πάγιο κεφάλαιο για τη λειτουργία τους, καθώς και του επιχειρηματικού κινδύνου που αναλαμβάνουν. Στο δεύτερο κλάδο, η έναρξη λειτουργίας μιας επιχείρησης τυχερών παιγνίων εξαρτάται κυρίως από τη χορήγηση άδειας λειτουργίας από την αρμόδια αρχή (ΕΕΕΠ) και όχι από την ευκολία των σχετικών διαδικασιών και το ελάχιστο απαιτούμενο κεφάλαιο.

Από τις μεταβλητές που αφορούν την ίδια την επιχείρηση, προέκυψε ότι η ηλικία (*age*) επιδρά θετικά στην τεχνική αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων σε όλους τους υπό εξέταση κλάδους, εκτός από τον κλάδο κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής, στον οποίο η επίδρασή της ήταν στατιστικά ασήμαντη. Όσο αυξάνονται τα έτη δραστηριότητας μιας επιχείρησης, συνήθως αυτή αποκτά μεγαλύτερη εμπειρία σχετικά με τον τρόπο παραγωγής και λειτουργίας της, καθώς και καλύτερη γνώση για τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες της αγοράς στην οποία δραστηριοποιείται. Ως εκ τούτου, είναι σε θέση να προσαρμόζει καλύτερα την παραγωγή της σε μεταβολές της ζήτησης, σε τεχνολογικές αλλαγές και στις εξελίξεις σε επίπεδο κλάδου, εθνικής οικονομίας και παγκοσμίως.

Η εξαγωγική δραστηριότητα (*exp*) φαίνεται να ασκεί αρνητικές επιδράσεις στην τεχνική

αποτελεσματικότητα του κλάδου παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας. Αυτή η επίδραση πιθανόν να οφείλεται σε μη ακριβή προσέγγιση της εξαγωγικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων του δείγματος, καθώς αυτή έγινε με ψευδομεταβλητή και όχι με κάποιο μέγεθος το οποίο να αποτυπώνει το απόλυτο ύψος των εξαγωγών ή τη μεταβολή τους. Αυτή η προσέγγιση ακολουθήθηκε επειδή δεν υπάρχουν τέτοια δεδομένα σε επίπεδο επιχείρησης για τους εξεταζόμενους κλάδους. Στην περίπτωση του κλάδου οδικών εμπορευματικών μεταφορών το αποτέλεσμα ήταν στατιστικά ασήμαντο, ενώ στους υπόλοιπους τρεις κλάδους δεν πραγματοποιήθηκαν εκτιμήσεις, καθώς σε δύο εξ αυτών (οδικές μεταφορές επιβατών και τυχερά παίγνια-καζίνο) καμία επιχείρηση δεν παρουσίασε εξαγωγική δραστηριότητα την περίοδο 2001-2014, ενώ στον τρίτο (κρουαζιέρα-σκάφη αναψυχής) μόνο μία επιχείρηση είχε εξαγωγική δραστηριότητα τη συγκεκριμένη περίοδο.

Η εγκατάσταση των επιχειρήσεων εντός των νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης (dtown) εκτιμήθηκε ότι έχει θετική επίδραση στην τεχνική αποτελεσματικότητα των κλάδων κρουαζιέρα-σκαφών αναψυχής και οδικών μεταφορών επιβατών. Καθώς τα λιμάνια με τη μεγαλύτερη δυνατότητα υποδοχής κρουαζιερόπλοιων είναι αυτά του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης και ένα μεγάλο ποσοστό των επισκεπτών από το εξωτερικό στην Ελλάδα συνήθως χρησιμοποιεί ως πύλη εισόδου στη χώρα τις συγκεκριμένες πόλεις, οι επιχειρήσεις αμφότερων των κλάδων που βρίσκονται εγγύτερα σε αυτές ή και εντός αυτών ελαχιστοποιούν τις αποστάσεις από την έδρα τους έως τα σημεία επιβίβασης/αποβίβασης των πελατών τους. Επομένως, μπορούν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητά τους.

Στους υπόλοιπους τρεις κλάδους, η εγκατάσταση των επιχειρήσεων εντός των νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης ασκεί στατιστικά σημαντική και αρνητική επίδραση στην τεχνική αποτελεσματικότητά τους. Στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, η εγκατάσταση κοντά σε μεγάλα

αστικά κέντρα απομακρύνει τις επιχειρήσεις από τις πηγές πρώτων υλών που χρησιμοποιούν στην παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος (π.χ. λιγνίτης, ύδατα), με επιπτώσεις στο επίπεδο αποτελεσματικότητάς τους. Στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές, η εγκατάσταση αποκλειστικά εντός των δύο νομών πιθανόν να απομακρύνει τις επιχειρήσεις από ορισμένους σημαντικούς εμπορευματικούς σταθμούς εισόδους στη χώρα, που βρίσκονται εκτός αυτών (π.χ. λιμάνια Πάτρας και Ηγουμενίτσας, εμπορευματικός σταθμός Αστακού), αυξάνοντας το λειτουργικό τους κόστος (καύσιμα, κόστος κτήσης/ενοικίασης χώρων στάθμευσης κ.λπ.), με αντίστοιχες αρνητικές επιδράσεις στην αποτελεσματικότητά τους. Στον κλάδο τυχερών παιγνίων-καζίνο, η αρνητική επίδραση πιθανότατα οφείλεται στο ότι οι επιχειρήσεις καζίνο έχουν κίνητρο να εγκατασταθούν κυρίως σε τουριστικές περιοχές, στις οποίες δεν περιλαμβάνονται μόνο τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, προκειμένου να μπορούν να προσελκύσουν τουρίστες, Έλληνες και αλλοδαπούς.

Από τις εκτιμήσεις των παραμέτρων των εξωγενών μεταβλητών οι οποίες αφορούν το μακροοικονομικό περιβάλλον προέκυψε ότι η πιστωτική επέκταση (credit) επιδρά ενισχυτικά στην αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων τριών κλάδων (παραγωγή και διάθεση ηλεκτρικής ενέργειας, οδικές εμπορευματικές μεταφορές, κρουαζιέρα-σκάφη αναψυχής), πιθανόν γιατί τους δίνει τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσουν ευκολότερα τα συνήθως υψηλού κόστους επενδυτικά τους σχέδια (π.χ. ανέγερση-εκσυγχρονισμός σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, αγορά φορτηγών αυτοκινήτων, κατασκευή πλοίων) και να ανταποκριθούν καλύτερα στις τρέχουσες υποχρεώσεις τους (π.χ. λειτουργικά έξοδα, έξοδα συντήρησης παγίων).

Στην περίπτωση του κλάδου οδικών μεταφορών επιβατών εκτιμήθηκε ότι η παροχή πιστώσεων επιδρά αρνητικά στην τεχνική αποτελεσματικότητα. Ενδεχομένως από το 2010, όταν ξεκίνησε η πιστωτική συρρίκνωση στην Ελλάδα, επιτεύχθηκε από τις επιχειρήσεις του

κλάδου μια περισσότερη ορθολογική χρήση των συνεχώς μειούμενων δανειακών κεφαλαίων τα οποία τους χορηγούνταν. Τέλος, στον κλάδο τυχερών παιγνίων-καζίνο δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική επίδραση της πιστωτικής επέκτασης στην τεχνική αποτελεσματικότητά του.⁸

Η επίδραση της ύφεσης (recession) στην τεχνική αποτελεσματικότητα ήταν αρνητική στους περισσότερους από τους εξεταζόμενους κλάδους, συγκεκριμένα σε τρεις από τους πέντε (οδικές μεταφορές επιβατών, οδικές εμπορευματικές μεταφορές και τυχερά παίγνια-καζίνο). Όμως προέκυψε ότι η οικονομική ύφεση επιδρά θετικά στην αποτελεσματικότητα του κλάδου κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής. Πιθανόν η ύφεση να ώθησε τις επιχειρήσεις του κλάδου να διαχειριστούν με ορθολογικότερο τρόπο τους διαθέσιμους παραγωγικούς τους συντελεστές, με αποτέλεσμα να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητά τους. Στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας η επίδραση της ύφεσης ήταν στατιστικά ασήμαντη.

Από τη σύγκριση των επιδόσεων των εξεταζόμενων στη μελέτη κλάδων ως προς τη διαστροφιακή και διαχρονική μέση τιμή της τεχνικής αποτελεσματικότητας βάσει των εκτιμήσεων την περίοδο 2001-2014 (βλ. το διάγραμμα στο Παράρτημα), προέκυψε ότι την καλύτερη επίδοση σημείωσε ο κλάδος οδικών μεταφορών επιβατών (0,82)⁹ και ακολουθούν οι κλάδοι κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής και οδικών εμπορευματικών μεταφορών με ουσιαστικά ίδια αποτελέσματα (0,77 και 0,76 αντίστοιχα) και, με πολύ χαμηλότερες επιδόσεις, οι κλάδοι παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας και τυχερών παιγνίων-καζίνο με παραπλήσια επίπεδα αποτελεσματικότητας (0,46 και 0,44 αντίστοιχα).

Η εξέλιξη της ετήσιας μέσης τεχνικής αποτελεσματικότητας ανά κλάδο την περίοδο 2001-2014 παρουσιάζεται στο διάγραμμα του Παραρτήματος. Στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, η τάση της ήταν καθοδική καθ' όλη την εξεταζόμενη

περίοδο. Η διακύμανσή της ερμηνεύεται σε μικρό βαθμό από τις εξωγενείς μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς η επίδραση της ύφεσης (μεταβλητή recession) και της διενκόλυνσης ίδρυσης επιχειρήσεων (μεταβλητή ike) ήταν στατιστικά ασήμαντες. Επιπλέον, η επίδραση των κλαδικών μεταρρυθμίσεων ήταν οριακά αρνητική (μεταβλητή electr) ή στατιστικά ασήμαντη (μεταβλητή OECDelectr), ενώ οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας άσκησαν οριακά θετική (μεταβλητή labour) ή στατιστικά ασήμαντη επίδραση (μεταβλητές OECDregularlabourindex και OECDtemplabourindex).

Στο κλάδο οδικών μεταφορών επιβατών, η τάση της ετήσιας μέσης τεχνικής αποτελεσματικότητας από το 2008 σχετίζεται με τις επιδράσεις των εξωγενών μεταβλητών. Την περίοδο 2008-2010, η αποτελεσματικότητα παρουσίασε κάμψη, λόγω της εκδήλωσης της ύφεσης (μεταβλητή recession) και της υψηλής πιστωτικής επέκτασης (μεταβλητή credit), παράγοντες οι οποίοι εκτιμήθηκε ότι την περιορίζουν. Στον αντίποδα, η αύξησή της την περίοδο 2011-2013 προήλθε από τις διαρθρωτικές αλλαγές στον κλάδο (μεταβλητή bus), τις μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας (μεταβλητή labour), την πιστωτική συρρίκνωση (μεταβλητή credit) και την ωρίμανση των επιχειρήσεων με την πάροδο του χρόνου (μεταβλητή age).

Στον κλάδο οδικών εμπορευματικών μεταφορών, η διακύμανση της ετήσιας μέσης τεχνικής αποτελεσματικότητας ερμηνεύεται από τις εξωγενείς μεταβλητές μεταξύ 2009 και 2014. Την περίοδο 2008-2010, η εξέλιξη της ήταν καθοδική, λόγω της ύφεσης (μεταβλητή recession) και της πιστωτικής συρρίκνωσης (μεταβλητή credit), οι οποίες εκτιμήθηκε ότι

⁸ Η συγκεκριμένη εκτίμηση δεν παρουσιάζεται στο Παράρτημα, ωστόσο είναι διαθέσιμη εφόσον ζητηθεί.

⁹ Δηλαδή η τεχνική αποτελεσματικότητα του κλάδου την εξεταζόμενη περίοδο ήταν, κατά μέσο όρο, 82%. Αυτό το αποτέλεσμα δείχνει ότι οι επιχειρήσεις του κλάδου θα μπορούσαν με τους ίδιους συντελεστές και την ίδια τεχνολογία παραγωγής να αυξήσουν κατά μέσο όρο την παραγωγή τους κατά 18% του μέγιστου επιπέδου κλαδικής τεχνικής αποτελεσματικότητας (=100%-82%), προκειμένου να το φθάσουν. Η ερμηνεία της μέσης τιμής της τεχνικής αποτελεσματικότητας είναι ίδια για τους υπόλοιπους κλάδους.

επιδρούν αρνητικά στην αποτελεσματικότητα, ενώ την περίοδο 2011-2014 ενισχύθηκε από τις θετικές επιδράσεις της απελευθέρωσης του κλάδου (μεταβλητή OECDlandtrans), τις διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας (μεταβλητές labour, OECDregularlabourindex και OECDtemplabourindex), τη δυνατότητα ίδρυσης επιχείρησης σε μικρό χρονικό διάστημα και με πολύ χαμηλό κόστος (μεταβλητή ike) και την εμπειρία που αποκτούν οι επιχειρήσεις με την πάροδο του χρόνου από τη δραστηριοποίησή τους στην αγορά (μεταβλητή age).

Στον κλάδο κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής, η τάση της ετήσιας μέσης τεχνικής αποτελεσματικότητας, που ήταν πτωτική την περίοδο 2006-2013 και ανοδική έκτοτε, δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί από τις εκτιμημένες επιδράσεις των εξωγενών μεταβλητών. Η μεταρρύθμιση του κλάδου (μεταβλητή cruise) και του ρυθμιστικού πλαισίου που διέπει την απασχόληση (μεταβλητή labour) και ειδικότερα τις συμβάσεις μόνιμης απασχόλησης (μεταβλητή OECDregularlabourindex) δεν άσκησαν στατιστικά σημαντική επίδραση. Επίσης, οι επιδράσεις της ύφεσης (μεταβλητή recession) και της παροχής πιστώσεων (μεταβλητή credit) στον κλάδο ήταν στατιστικά σημαντικές αλλά αντίρροπες, θετική και αρνητική αντίστοιχα, αλληλοεξουδετερώνοντας η μία την άλλη.

Τέλος, στον κλάδο τυχερών παιγνίων-καζίνο, η τάση της τεχνικής αποτελεσματικότητας, η οποία υποχώρησε την περίοδο 2006-2012 και κατόπιν αυξανόταν, δεν ερμηνεύεται από τις εξωγενείς μεταβλητές. Η μεταρρύθμιση του πλαισίου λειτουργίας του κλάδου (μεταβλητή game) και της αγοράς εργασίας (μεταβλητές labour, OECDregularlabourindex και OECDtemplabourindex), καθώς και ο ρυθμός μεταβολής των πιστώσεων (μεταβλητή credit) δεν άσκησαν στατιστικά σημαντική επίδραση, ενώ ο συνδυασμός των επιδράσεων στατιστικά σημαντικών μεταβλητών (θετική για την ηλικία, αρνητική για την τοποθεσία εγκατάστασης και την ύφεση) δεν συνάδει με την εξέλιξη της κλαδικής τεχνικής αποτελεσματικότητας.

6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο έχει ως κύριο ερευνητικό σκοπό την εκτίμηση των επιδράσεων των κλαδικών και “οριζόντιων” μεταρρυθμίσεων στα επίπεδα τεχνικής αποτελεσματικότητας πέντε κλάδων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών της ελληνικής οικονομίας.

Από τις οικονομετρικές εκτιμήσεις προέκυψε κατ’ αρχάς ότι οι κλαδικές μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα στους κλάδους διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών έχουν ασκήσει ποικίλες επιδράσεις. Στους κλάδους οδικών μεταφορών επιβατών και οδικών εμπορευματικών μεταφορών οι επιδράσεις ήταν θετικές, σε αντίθεση με τον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, στον οποίο ήταν αρνητικές. Στους υπόλοιπους δύο κλάδους (κρουαζιέρα-σκάφη αναψυχής και τυχερά παίγνια-καζίνο) οι μεταρρυθμίσεις δεν άσκησαν στατιστικά σημαντική επίδραση.

Από τις “οριζόντιες” μεταρρυθμίσεις, η επίδραση που είχαν στην τεχνική αποτελεσματικότητα οι αλλαγές στην αγορά εργασίας εκτιμήθηκε ως στατιστικά σημαντική σε ορισμένους από τους εξεταζόμενους κλάδους. Σε όποιους κλάδους αυτή ήταν στατιστικά σημαντική, οι επιδράσεις των μεταρρυθμίσεων ήταν ευνοϊκές για την τεχνική αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων. Στην περίπτωση της επιτάχυνσης της ίδρυσης νέων επιχειρήσεων, προέκυψαν θετικές επιδράσεις στην τεχνική αποτελεσματικότητα του κλάδου οδικών εμπορευματικών μεταφορών και αρνητικές επιδράσεις στον κλάδο οδικών μεταφορών επιβατών.

Σε σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές, σημειώνονται η θετική επίδραση της ηλικίας στα επίπεδα τεχνικής αποτελεσματικότητας όλων των κλάδων, πλην του κλάδου κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (στατιστικά ασήμαντη επίδραση), η αρνητική επίδραση της ύφεσης στην πλειοψηφία των κλάδων πλην των κλάδων παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας (στατιστικά ασήμαντη επίδραση) και

κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (θετική επίδραση) και η θετική επίδραση της πιστωτικής επέκτασης στην τεχνική αποτελεσματικότητα των κλάδων κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής, οδικών εμπορευματικών μεταφορών και παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας. Για τις εξαγωγές, προέκυψε στατιστικά σημαντική επίδραση (αρνητική) μόνο στον κλάδο παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας, ενώ η εγκατάσταση εντός των νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης επέδρασε θετικά στα επίπεδα τεχνικής αποτελεσματικότητας των κλάδων που σχετίζονται με τον τουρισμό (κρουαζιέρα-σκάφη αναψυχής και οδικές μεταφορές επιβατών) και αρνητικά στους υπόλοιπους.

Ως προς την κατάταξη των κλάδων με βάση τη διαστρωματική και διαχρονική μέση τεχνική αποτελεσματικότητα, την καλύτερη επίδοση είχε κατά την εξεταζόμενη περίοδο 2001-2014 ο κλάδος οδικών μεταφορών επιβατών (0,82), ακολουθούμενος από τους κλάδους κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής (0,77), οδικών εμπορευματικών μεταφορών (0,76), παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας (0,46) και τυχερών παιγνίων-καζίνο (0,44).

Κατά την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων σχετικά με τις επιδράσεις των μεταρρυθμίσεων πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το χρονικό διάστημα το οποίο είχε παρέλθει από την υλοποίησή τους έως το τέλος της περιόδου που κάλυψε η μελέτη είναι σχετικά μικρό και είναι πολύ πιθανόν να μην ήταν επαρκές ώστε οι εν λόγω μεταρρυθμίσεις να αποδώσουν πλήρως. Συνεπώς, από μια επανεξέταση της επίδρασής τους που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο μέλλον, ίσως υπό καλύτερες συνθήκες στην ελληνική οικονομία από ό,τι την περίοδο 2008-2014, πιθανόν να προκύψουν αποτελέσματα τα οποία θα αντανakλούν μια πληρέστερη εκδήλωση των επιδράσεών τους. Σε κάθε περίπτωση, η χρησιμότητα αυτής της άσκησης είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς οι διαρθρωτικές αλλαγές που ενισχύουν τον ανταγωνισμό και η βελτίωση της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας αποτελούν δύο από τα βασικά εργαλεία για τη μετάβασή της σε ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από υψηλότερο ανταγωνισμό, παραγωγή περισσότερων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, υψηλότερες εξαγωγές και μικρότερη εξάρτηση από την εγχώρια ζήτηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Afriat, S.N. (1972), "Efficiency Estimation of Production Functions", *International Economic Review*, 13(3), 568-598.
- Aigner, D.J., C.A.K. Lovell and P. Schmidt (1977), "Formulation and Estimation of Stochastic Frontier Production Function Models", *Journal of Econometrics*, 6(1), 21-37.
- Aigner, D.J. and S.F. Chu (1968), "On Estimating the Industry Production Function", *American Economic Review*, 58(4), 826-839.
- Battese, G.E. and T.J. Coelli (1995), "A Model for Technical Inefficiency Effects in a Stochastic Frontier Production Function for Panel Data", *Empirical Economics*, 20(2), 325-332.
- Caudill, S.B. and J.M. Ford (1993), "Biases in Frontier Estimation Due to Heteroscedasticity", *Economic Letters*, 41(1), 17-20.
- Cornwell, C., P. Schmidt and R.C. Sickles (1990), "Production Frontiers with Cross-Sectional and Time-Series Variation in Efficiency Levels", *Journal of Econometrics*, 46(1), 185-200.
- Debreu, G. (1951), "The Coefficient of Resource Utilization", *Econometrica*, 19(3), 273-292.
- Farrell, M.J. (1957), "The Measurement of Productive Efficiency", *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 120(3), 253-290.
- Greene, W.H. (1997), *Econometric Analysis*, Third Edition, Prentice Hall.
- Greene, W.H. (2005), "Reconsidering Heterogeneity in Panel Data Estimators of the Stochastic Frontier Model", *Journal of Econometrics*, 126(2), 269-303.
- Hadri, K. (1999), "Estimation of a Doubly Heteroscedastic Stochastic Frontier Cost Function", *Journal of Business and Economics Statistics*, 17(3), 359-363.
- Huang, C.J. and J.T. Liu (1994), "Estimation of a Non-Neutral Stochastic Frontier Production Function", *Journal of Productivity Analysis*, 5(2), 171-180.
- IOBE (2017), "Επιδράσεις μεταρρυθμίσεων στους τομείς διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών-υπηρεσιών", Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα, www.iobe.gr.
- Jondrow, J., C.A.K. Lovell, I.S. Materov and P. Schmidt (1982), "On the Estimation of Technical Inefficiency in the Stochastic Frontier Production Function Model", *Journal of Econometrics*, 19(2), 233-238.
- Koopmans, T.C. (1951), "An Analysis of Production as an Efficient Combination of Activities", in T.C. Koopmans (ed.), *Activity Analysis of Production and Allocation*, Cowles Commission for Research in Economics, Monograph No. 13, New York, Wiley.
- Kumbhakar, S.C., S. Ghosh and J.T. McGuckin (1991), "A Generalized Production Frontier Approach for Estimating Determinants of Inefficiency in U.S. Dairy Farms", *Journal of Business and Economics Statistics*, 9(3), 279-286.
- Pitt, M.M. and L.F. Lee (1981), "The Measurement and Sources of Technical Inefficiency in the Indonesian Weaving Industry", *Journal of Development Economics*, 9(1), 43-64.
- Richmond, J. (1974), "Estimating the Efficiency of Production", *International Economic Review*, 15(2), 515-521.
- Schmidt, P. (1976), "On the Statistical Estimation of Parametric Frontier Production Functions", *Review of Economics and Statistics*, 58(2), 238-239.
- Shephard, R.W. (1953), *Cost and Production Functions*, Princeton: Princeton University Press.
- Stevenson, R.E. (1980), "Likelihood Functions for Generalized Stochastic Frontier Estimation", *Journal of Econometrics*, 13(1), 57-66.
- Wang, H.J. (2002), "Heteroscedasticity and Non-Monotonic Efficiency Effects of a Stochastic Frontier Model", *Journal of Productivity Analysis*, 18(3), 245-253.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Ι Εκτιμήσεις για τις επιχειρήσεις των κλάδων παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας και οδικών μεταφορών επιβατών

Μεταβλητές	Παραγωγή και διάθεση ηλεκτρικής ενέργειας				Οδικές μεταφορές επιβατών			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
β_L	1,614*** (0,238) [0,000]	0,815*** (0,283) [0,00397]	3,422*** (0,475) [0,000]	2,178*** 0,328 [0,000]	-0,0324 (0,759) [0,966]	0,282 (0,603) [0,639]	-0,0297 (0,715) [0,967]	0,179 (0,617) [0,771]
β_K	-0,207 (0,204) [0,309]	-0,330 (0,218) [0,130]	-2,290*** (0,332) [0,000]	-0,795*** 0,275 [0,00383]	-1,328*** (0,491) [0,00683]	-0,904** (0,410) [0,0273]	-1,354** (0,537) [0,0116]	-1,164** (0,456) [0,0107]
β_T	0,429*** (0,0952) [6,51e-06]	0,331*** (0,107) [0,00190]	0,211 (0,140) [0,132]	-0,128 0,131 [0,330]	0,0631 (0,136) [0,643]	0,112 (0,0912) [0,219]	-0,0340 (0,120) [0,777]	0,0144 (0,105) [0,891]
β_{LK}	-0,101*** (0,0182) [2,86e-08]	-0,0626*** (0,0194) [0,00126]	-0,228*** (0,0322) [0,000]	-0,141*** 0,0232 [0,000]	-0,0116 (0,0602) [0,848]	-0,0489 (0,0487) [0,315]	-0,0275 (0,0572) [0,631]	-0,0415 (0,0499) [0,405]
β_{LT}	0,0186*** (0,00574) [0,00122]	0,0264*** (0,00621) [2,15e-05]	0,0155* (0,00920) [0,0917]	0,00463 0,00866 [0,592]	0,0198 (0,0198) [0,317]	-0,0179 (0,0124) [0,150]	-0,0156 (0,0143) [0,273]	-0,0189 (0,0133) [0,155]
β_{KT}	-0,0221*** (0,00601) [0,000244]	-0,0144** (0,00628) [0,0215]	-0,00142 (0,00899) [0,875]	0,0190** 0,00834 [0,0226]	-0,00300 (0,0122) [0,806]	0,00572 (0,00773) [0,459]	0,0129 (0,00999) [0,197]	0,00995 (0,00872) [0,254]
β_{LL}	0,0708** (0,0307) [0,0211]	0,141*** (0,0316) [7,7e-06]	0,270*** (0,0486) [2,90e-08]	0,243*** 0,0357 [0,000]	0,183 (0,117) [0,118]	0,305*** (0,0821) [0,000203]	0,319*** (0,0950) [0,000784]	0,315*** (0,0880) [0,000349]
β_{KK}	0,0636*** (0,0164) [0,000103]	0,0623*** (0,0165) [0,000163]	0,202*** (0,0247) [0,000]	0,0857*** 0,0199 [0,000]	0,116*** (0,0413) [0,00506]	0,0895*** (0,0341) [0,00862]	0,112** (0,0439) [0,0108]	0,104*** (0,0369) [0,00481]
β_{TT}	-0,00380 (0,00407) [0,351]	-0,00878** (0,00403) [0,0293]	-0,0194*** (0,00502) [0,000117]	-0,0170*** 0,00473 [0,000325]	-0,0107** (0,00525) [0,0415]	-0,0129*** (0,00427) [0,00251]	-0,0114** (0,00491) [0,0204]	-0,00987** (0,00459) [0,0314]
β_0	9,612*** (1,254) [0,000]	11,80*** (1,601) [0,000]	28,69*** (2,451) [0,000]	21,78*** 2,449 [0,000]	24,65*** (3,261) [0,000]	17,51*** (2,798) [0,000]	21,83*** (3,638) [0,0001]	19,83*** (3,137) [0,000]
z_{age}	-0,0335*** (0,0103) [0,00109]	-0,0617*** (0,0135) [5,13e-06]	-1,395*** (0,306) [5,23e-06]	-0,937*** 0,137 [0,000]	-0,0972* (0,0526) [0,0645]	-0,0146 (0,0474) [0,758]		
z_{exp}				5,089*** 0,657 [0,000]				
z_{down}	0,863*** (0,220) [8,75e-05]		0,0128 (1,036) [0,990]		-2,899*** (0,796) [0,000273]	-3,109*** (0,923) [0,000759]	-4,793*** (1,642) [0,00351]	-4,434* (2,271) [0,0509]
z_{credit}	-5,593*** (1,365) [4,16e-05]	-4,517*** (0,814) [2,85e-08]	-9,944* (5,466) [0,0689]	-5,580 5,123 [0,276]	14,03** (6,619) [0,0340]	2,826 (3,077) [0,358]	0,761 (2,404) 0,752	
$z_{recession}$	-0,152 (0,290) [0,599]			0,844 1,171 [0,471]		2,445*** (0,809) [0,00251]		
z_{bus}							-1,770** (0,844) [0,0360]	
z_{electr}		0,748* (0,393) [0,0567]						
z_{labour}			-2,715* (1,539) [0,0776]					-1,749* (1,042) [0,0933]
z_{ike}		0,216 (0,155) [0,164]			4,394** (1,819) [0,0157]			
z_0	-0,0421 (0,347) [0,903]	0,0272 (0,406) [0,947]	6,222*** (1,139) [4,73e-08]	2,854** 1,248 [0,0222]	-1,858* (1,018) [0,0679]	-3,170*** (0,996) [0,00145]	0,150 (0,412) [0,715]	-1,050*** (0,397) [0,00823]
ν_{sigma} constant	-4,443** (1,825) [0,0149]	-3,053*** (0,271) [0,000]	-0,655*** (0,0606) [0,000]	-0,761*** 0,0599 [0,000]	-3,585*** (0,336) [0,000]	-3,417*** (0,226) [0,000]	-3,169*** (0,198) [0,000]	-3,229*** (0,224) [0,000]

Πηγή: IOBE.

Σημειώσεις: Σε παρένθεση το τυπικό σφάλμα. Σε αγκύλη το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.

Πίνακας 1 Εκτιμήσεις για τις επιχειρήσεις των κλάδων παραγωγής και διάθεσης ηλεκτρικής ενέργειας και οδικών μεταφορών επιβατών (συνέχεια)

Μεταβλητές	Παραγωγή και διάθεση ηλεκτρικής ενέργειας				Οδικές μεταφορές επιβατών			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
Theta constant	1,409*** (0,0575) [0,000]	1,204*** (0,0421) [0,000]	0,906*** (0,0791) [0,000]	0,709*** 0,0512 [0,000]	0,515*** (0,113) [0,0005]	0,616*** (0,105) [0,000]	0,605*** (0,108) [0,000]	0,618*** (0,106) [0,000]
Mu constant			4,623 (0)	6,682*** 1,264 [0,000]	3,667 (0,0001) [0,000]			
Observations	918	918	918	918	132	132	132	132
Number of firms	221	221	221	221	22	22	22	22
Country FE	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO
Time varying	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO
Simulations	5.000	6.000	5.000	5.000	6.000	6.000	6.000	6.000
Simulations kept	3.000	4.000	3.000	3.000	4.000	4.000	4.000	4.000
AIC	2.345	2.350	2.533	2.489	151,2	131,1	155,1	136,8
BIC	2.427	2.432	2.615	2.576	200,2	180,1	201,3	180,1

Πηγή: IOBE.

Σημειώσεις: Σε παρένθεση το τυπικό σφάλμα. Σε αγκύλη το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.

Πίνακας 2 Εκτιμήσεις για τις επιχειρήσεις των κλάδων οδικών εμπορευματικών μεταφορών, κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής και τυχερών παιχνιδιών-καζίνο

Μεταβλητές	Οδικές εμπορευματικές μεταφορές			Κρουαζιέρα-Σκάφη αναψυχής		Τυχερά παιχνίδια-Καζίνο	
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(1)	(2)
β_L	0,106 (0,183) [0,565]	0,141 (0,172) [0,412]	0,114 (0,172) [0,508]	4,684*** (0,730) [0,000]	1,478*** (0,589) [0,0122]	3,181*** (0,826) [0,000118]	8,745*** (0,665) [0,000]
β_K	-0,988*** (0,178) [0,000]	-1,374*** (0,128) [0,000]	-1,197*** (0,142) [0,000]	-3,493*** (0,505) [0,000]	-2,153*** (0,219) [0,000]	-3,184*** (0,254) [0,000]	-5,349*** (0,172) [0,000]
β_T	0,161*** (0,0306) [0,000]	0,227*** (0,034) [0,000]	0,268*** (0,0405) [0,000]	-0,173 (0,141) [0,220]	-0,214** (0,0931) [0,0215]	-0,258 (0,184) [0,160]	0,703*** (0,157) [7,71e-06]
β_{LK}	0,00156 (0,0167) [0,926]	0,00418 (0,0162) [0,797]	0,00351 (0,0165) [0,831]	-0,389*** (0,0509) [0,000]	-0,126*** (0,0395) [0,00140]	-0,0361 (0,078) [0,643]	-0,572*** (0,0325) [0,000]
β_{LT}	-0,00105 (0,00406) [0,796]	0,000349 (0,00461) [0,449]	0,00739 (0,00503) [0,142]	0,0350** (0,0143) [0,0142]	0,0102 (0,00861) [0,236]	-0,0354 (0,0239) [0,139]	0,106*** (0,0305) [0,000516]
β_{KT}	-0,00580** (0,00275) [0,0349]	-0,0114*** (0,00304) [0,000167]	-0,0128*** (0,00338) [0,000163]	0,0198** (0,00861) [0,0213]	0,0102* (0,0059) [0,0827]	0,0304** (0,0154) [0,0475]	-0,0751*** (0,0136) [2,93e-08]
β_{LL}	0,0790** (0,0309) [0,0107]	0,0331 (0,0339) [0,329]	0,0325 (0,0355) [0,361]	0,733*** (0,124) [0,000]	0,337*** (0,0710) [0,000]	-0,431* (0,252) [0,087]	0,144 (0,157) [0,360]
β_{KK}	0,0903*** (0,0161) [0,000]	0,126*** (0,0118) [0,000]	0,112*** (0,0125) [0,000]	0,304*** (0,0372) [0,000]	0,190*** (0,0183) [0,000]	0,215*** (0,0386) [0,000]	0,560*** (0,0221) [0,000]
β_{TT}	-0,0116*** (0,00133) [0,000]	-0,0136*** (0,00157) [0,000]	-0,0189*** (0,00225) [0,000]	-0,0360*** (0,00717) [0,000]	0,000606 (0,00502) [0,904]	-0,0223*** (0,0073) [0,00225]	-0,00286 (0,00883) [0,746]
β_0	18,66*** (1,034) [0,000]	20,73*** (0,795) [0,000]	19,62*** (0,932) [0,000]	32,46*** (3,737) [0,000]	25,16*** (1,578) [0,000]	33,24*** (2,015) [0,000]	35,07*** (2,327) [0,000]

Πηγή: IOBE.

Σημειώσεις: Σε παρένθεση το τυπικό σφάλμα. Σε αγκύλη το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.

Πίνακας 2 Εκτιμήσεις για τις επιχειρήσεις των κλάδων οδικών εμπορευματικών μεταφορών, κρουαζιέρας-σκαφών αναψυχής και τυχερών παιχνίγων-καζίνο (συνέχεια)

Μεταβλητές	Οδικές εμπορευματικές μεταφορές			Κρουαζιέρα-Σκάφη αναψυχής		Τυχερά παιχνίδια-Καζίνο	
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(1)	(2)
z_{age}	-0,0172** (0,00742) [0,0207]	-0,0435*** (0,0123) [0,00042]	-0,0331*** (0,00918) [0,000314]	0,0263 (0,226) [0,244]	0,00242 (0,0186) [0,897]	-0,0276 (0,0345) [0,422]	-0,693*** (0,210) [0,000959]
z_{exp}	-2,384 (2,811) [0,396]	-2,493 (2,636) [0,344]	-3,731 (5,495) [0,497]				
z_{drown}	1,208*** (0,222) [0,000]	1,495*** (0,247) [0,000]	1,824*** (0,335) [0,000]	-0,866* (0,495) [0,0803]	0,360 (0,606) [0,553]	4,725* (2,709) [0,0811]	18,89 (1,278) [0,988]
z_{credit}	-2,174** (0,954) [0,0226]	-0,0576 (1,509) [0,970]	-1,144 (0,879) [0,193]	-2,266 (2,828) [0,423]	-11,65*** (3,404) [0,000619]		
$z_{recession}$		0,106 (0,148) [0,476]	0,563*** (0,227) [0,0133]	-1,311*** (0,453) [0,00377]	-1,457*** (0,562) [0,0095]	1,795** (0,799) [0,0246]	
z_{cruise}				-0,964 (1,093) [0,378]	0,322 (0,647) [0,619]		
$z_{roadfreight}$		0,406 (0,373) [0,276]					
$z_{OECDlandtransport}$			0,397*** (0,0962) [0,000]				
z_{game}						0,0578 (1,044) [0,956]	
z_{labour}		-1,303*** (0,249) [0,000]		-0,956 (0,865) [0,269]			
$z_{OECDtemplabourindex}$			-0,373*** (0,131) [0,00442]		0,864*** (0,190) [0,000]		
$z_{OECDregularlabourindex}$			2,245*** (0,619) [0,000286]		-0,0879 (1,457) [0,952]		
z_{ike}	-0,677*** (0,239) [0,00459]		-0,575* (0,303) [0,0581]				
z_0	-2,877*** (0,262) [0,000]	-1,949*** (0,332) [0,000]	-9,518*** (1,855) [0,000]	0,279 (0,786) [0,723]	-3,219 (4,195) [0,443]	-6,710*** (2,374) [0,0047]	-12,50 (1,278) [0,992]
ν_{sigma} constant	-3,182*** (0,0913) [0,000]	-2,809*** (0,0997) [0,000]	-2,866*** (0,120) [0,000]	-1,698*** (0,205) [0,000]	-3,530*** (0,265) [0,000]	-2,287*** (0,743) [0,00208]	-1,407*** (0,198) [0,000]
Theta constant	0,676*** (0,0371) [0,000]	0,671*** (0,0341) [0,000]	0,699*** (0,0363) [0,000]	1,007*** (0,149) [0,000]	0,746*** (0,0831) [0,000]	0,924*** (0,240) [0,000121]	0,486*** (0,140) [0,000517]
Mu constant							4,854*** (1,406) [0,000558]
Observations	1.531	1.531	1.393	320	310	113	113
Number of firms	277	277	252	61	59	16	16
Country FE	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO
Time varying	NO	NO	NO	NO	NO	NO	NO
Simulations	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000
Simulations kept	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
AIC	1.760	2.040	1.865	687,9	473,2	227,1	269,1
BIC	1.856	2.147	1.980	759,5	547,9	268,0	315,4

Πηγή: IOBE.

Σημειώσεις: Σε παρένθεση το τυπικό σφάλμα. Σε αγκύλη το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$.

Ετήσια μέση τεχνική αποτελεσματικότητα και διαχρονική και διαστρωματική μέση τιμή τεχνικής αποτελεσματικότητας κλάδων (2001-2014)

Πηγή: IOBE.

ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΤΗ 2000-2014

Αικατερίνη Χαιρέτη*

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με την πορεία των περιφερειακών λογαριασμών νοικοκυριών κατά το διάστημα 2000-2014.

Το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα χωρίζεται σε δύο περιόδους: 2000-2007 και 2008-2014. Κριτήριο για τη διάκριση των συγκεκριμένων περιόδων είναι το ότι το αρχικό έτος καθεμιάς είναι το έτος κατά το οποίο επήλθε μια σημαντική μεταβολή στην οικονομική πορεία της χώρας. Συγκεκριμένα, το 2000 είναι το τελευταίο έτος προετοιμασίας για την ένταξη της χώρας στο ευρώ (η οποία πραγματοποιήθηκε το 2001) και το πρώτο έτος διαθεσιμότητας των στοιχείων, ενώ το 2008 είναι το έτος απαρχής της οικονομικής κρίσης.

Στόχος της μελέτης είναι η διενέργεια διαπεριφερειακών συγκρίσεων ανά λογαριασμό, με κύριο σκοπό να καταδειχθεί (όσο είναι αυτό δυνατόν) η πορεία των εξεταζόμενων μεγεθών σε σχέση με το βαθμό ειδίκευσης κάθε περιφέρειας ανά τομέα ή/και κλάδο παραγωγής. Προς το σκοπό αυτό, τα εξεταζόμενα μεγέθη συνεξετάζονται με βασικά μεγέθη των περιφερειακών λογαριασμών, όπως η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και η απασχόληση. Παράλληλα, παρατίθενται στοιχεία αξιζέων επιβατών εξωτερικού στους αερολιμένες των περιφερειών, καθώς και πληθυσμού, έτσι ώστε να διαφανεί η συμβολή των μη κατοίκων στο εγχώριο διαθέσιμο εισόδημα και στην καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών. Επίσης, παρατίθενται στοιχεία δηλωθέντων εισοδημάτων και φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων ανά περιφέρεια και σε επίπεδο συνόλου οικονομίας, για την περίοδο 2004-2010, προς ενίσχυση των εξαχθέντων συμπερασμάτων.¹

Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται συνοπτικά η έννοια, η δομή, η μεθοδολογία, οι πηγές και ο σκοπός

της κατάρτισης των περιφερειακών λογαριασμών νοικοκυριών. Στο δεύτερο μέρος απεικονίζονται τα οικονομικά μεγέθη. Συγκεκριμένα, απεικονίζονται οι απόλυτοι αριθμοί σε επίπεδο μέσων όρων ανά εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής, η ποσοστιαία συμμετοχή στα αντίστοιχα συνολικά μεγέθη της οικονομίας και επιλεκτικά η ποσοστιαία συμμετοχή κλάδων στα αντίστοιχα συνολικά μεγέθη της περιφέρειας.

2 ΕΝΝΟΙΑ, ΔΟΜΗ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ, ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ

Έννοια. Ως περιφερειακοί λογαριασμοί νοούνται οι λογαριασμοί που καταρτίζονται σε επίπεδο περιφερειών κατ'αντιστοιχία των εθνικών λογαριασμών. Ειδικότερα, ως περιφερειακοί λογαριασμοί νοικοκυριών νοούνται οι λογαριασμοί που καταρτίζονται για τα νοικοκυριά-μόνιμους κατοίκους των περιφερειών, όχι όμως κατ'αντιστοιχία των εθνικών λογαριασμών, καθώς η έννοια "λογαριασμοί νοικοκυριών" σε εθνικό επίπεδο δεν υπάρχει. Οι συγκεκριμένοι λογαριασμοί είναι λογαριασμοί διανομής εισοδήματος, δεν περιλαμβάνουν δεδομένα παραγωγής και δημιουργίας εισοδήματος, όπως συμβαίνει σε επίπεδο εθνικών λογαριασμών, και από αυτή την άποψη εντάσσονται στη γενικότερη κατηγορία των διανεμητικών συναλλαγών.

Δομή. Ως προς τη δομή τους, οι περιφερειακοί λογαριασμοί νοικοκυριών χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία

* Οι απόψεις που εκφράζονται στην παρούσα μελέτη δεν απηχούν κατά ανάγκη τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος. Τυχόν λάθη και παραλείψεις βαρύνουν τη συγγραφέα. Η συγγραφέας ευχαριστεί πολύ τις κυρίες Heather Gibson και Χιόνα Μπαλφούσια για τις υποδείξεις τους.

1 Η μελέτη βασίζεται σε στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), του Υπουργείου Οικονομικών και της Υπηρεσίας Πολιτικής Αεροπορίας. Όλες οι τιμές σε ευρώ έχουν εκφραστεί σε σταθερές τιμές του έτους 2010.

εντάσσονται οι λογαριασμοί διανομής πρωτογενούς εισοδήματος, καθώς περιλαμβάνουν το διανεμόμενο εισόδημα που προέρχεται από την παραγωγική διαδικασία, τόσο με τη μορφή του κέρδους όσο και με τη μορφή των αμοιβών από εξαρτημένη εργασία, και την κατοχή περιουσιακών στοιχείων. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι λογαριασμοί δευτερογενούς διανομής εισοδήματος, δηλαδή του πρωτογενούς εισοδήματος που αναδιανέμεται μεταξύ νοικοκυριών, μεταξύ νοικοκυριών και κρατών, καθώς και μεταξύ νοικοκυριών και μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων που εξυπηρετούν νοικοκυριά (MKIEN). Κάθε κατηγορία διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες. Στην πρώτη υποκατηγορία εντάσσονται οι συναλλαγές που αυξάνουν την οικονομική αξία ενός τομέα και ονομάζονται “πόροι”, ενώ στη δεύτερη υποκατηγορία εντάσσονται οι συναλλαγές που μειώνουν την οικονομική αξία ενός τομέα και ονομάζονται “χρήσεις”.

Μεθοδολογία. Οι περιφερειακοί λογαριασμοί νοικοκυριών καταρτίζονται με τη μεθοδολογία του Ευρωπαϊκού Συστήματος Λογαριασμών (ΕΣΛ), που διέπεται από δύο βασικές αρχές: α) την αρχή της διπλής εγγραφής, βάσει της οποίας μια συναλλαγή πρέπει να καταγράφεται δύο φορές, μία ως “πόρος” και μία ως “χρήση”, και β) την αρχή βάσει της οποίας οι συναλλαγές καταγράφονται τη χρονική στιγμή κατά την οποία δημιουργείται, μετασχηματίζεται ή εξαλείφεται μια οικονομική απαίτηση ή υποχρέωση.

Υπάρχουν δύο τρόποι κατάρτισης των περιφερειακών λογαριασμών. Ο πρώτος συνίσταται στην κατασκευή ενός πλήρους συστήματος λογαριασμών που θα δείχνει τις διασυνδέσεις μεταξύ των περιφερειακών οικονομιών και της αλλοδαπής, ένα σύστημα λογαριασμών που θα είναι το αντίστοιχο των λογαριασμών της αλλοδαπής στους εθνικούς λογαριασμούς. Ο δεύτερος είναι η κατάρτιση των περιφερειακών λογαριασμών μέσω “περιφερειοποίησης”, δηλαδή με την κατανομή των συναλλαγών που εμφανίζονται στους εθνικούς λογαριασμούς στις διάφορες περιφέρειες, βάσει υποθέσεων. Εννοείται ότι, όσο πιο ολοκλη-

ρωμένα είναι τα στοιχεία που συλλέγονται απευθείας, τόσο μικρότερος είναι ο ρόλος των υποθέσεων. Βάσει του σχετικού Κανονισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ),² η έλλειψη επαρκώς ολοκληρωμένων, έγκαιρων και αξιόπιστων περιφερειακών πληροφοριών απαιτεί υποθέσεις κατά την κατάρτιση των περιφερειακών λογαριασμών και αυτό σημαίνει ότι ορισμένες διαφορές μεταξύ περιφερειών δεν αντικατοπτρίζονται κατ’ ανάγκην στους περιφερειακούς λογαριασμούς.

Θεωρητικά, ο πρώτος τρόπος είναι ο πλέον ενδεδειγμένος, όμως υπάρχουν εμπόδια στην υλοποίησή του. Η περιφέρεια έχει σαφή όρια από διοικητική άποψη, όχι όμως και από οικονομική, καθώς δεν πρόκειται για μια “κλειστή περιοχή” κατ’ αντιστοιχία με τον εθνικό χώρο. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η δημιουργία ενός περιφερειακού συστήματος λογαριασμών κατ’ αντιστοιχία με το σύστημα λογαριασμών σε εθνικό επίπεδο δεν είναι εφικτή, με συνέπεια να επιλέγεται αναγκαστικά ο δεύτερος τρόπος.

Δεδομένης της αναγκαστικής επιλογής του δεύτερου τρόπου κατάρτισης περιφερειακών λογαριασμών, υπάρχουν δύο μέθοδοι περιφερειοποίησης των συναλλαγών. Η πρώτη συνίσταται στη συλλογή στατιστικών στοιχείων με τη χρήση των οποίων μπορούν να αναλυθούν οι συναλλαγές σε περιφερειακό επίπεδο. Η δεύτερη συνίσταται στην κατασκευή ενός περιφερειακού δείκτη ανά συναλλαγή που χρησιμοποιείται ως κλείδα περιφερειακής ανάλυσης. Πλεονέκτημα της πρώτης μεθόδου είναι ότι χρησιμοποιεί στοιχεία που συνδέονται στενά με τις μεταβλητές που εξετάζονται σε επίπεδο περιφέρειας, ενώ μειονέκτημά της είναι ότι δεν είναι εξ αρχής βέβαιο ότι θα υπάρχει συνέπεια μεταξύ στατιστικών στοιχείων και αποτιμήσεων των λογαριασμών των νοικοκυριών. Πλεονέκτημα της δεύτερης μεθόδου είναι ότι εκ κατασκευής εξασφαλίζει συνέπεια μεταξύ εθνικών

2 Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 549/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για το ευρωπαϊκό σύστημα εθνικών και περιφερειακών λογαριασμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

και περιφερειακών στοιχείων, καθώς τα δεύτερα προκύπτουν από τα πρώτα με βάση μια κλείδα κατανομής. Μειονέκτημά της είναι το ότι οι αποτιμήσεις σε περιφερειακό επίπεδο δεν προκύπτουν πάντοτε από στοιχεία που συνδέονται στενά με τις μεταβλητές που εξετάζονται και με τα νοικοκυριά τα οποία αφορούν. Γενικά, ενδείκνυται η χρήση της πρώτης μεθόδου. Στην πράξη συνδυάζονται και οι δύο μέθοδοι περιφερειοποίησης.

Πηγές. Πρωτογενείς πηγές των στοιχείων είναι στατιστικές διανομές εισοδήματος, έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών, φορολογικές πηγές, έρευνες κατοικίας, περιφερειακές στατιστικές οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης, ιδιωτικά προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης, δημογραφικές πηγές και περιφερειακοί λογαριασμοί τοπικής αυτοδιοίκησης.

Σκοπός. Ο επίσημα διακηρυγμένος σκοπός της κατάρτισης των περιφερειακών λογαριασμών νοικοκυριών από την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ο προσδιορισμός του διαθέσιμου εισοδήματος και της καταναλωτικής δαπάνης ανά περιφέρεια και η διενέργεια διαπεριφερειακών συγκρίσεων σε αυτά τα επίπεδα.³ Δεδομένης ωστόσο της αναλυτικής πληροφόρησης που παρέχουν αυτοί οι λογαριασμοί, μπορούν να γίνουν διαπεριφερειακές συγκρίσεις και σε άλλα επίπεδα, όπως στο επίπεδο αμοιβών εξαρτημένης εργασίας, φοροδοτικής ικανότητας, κοινωνικών εισφορών κ.ά.

3 Ο ΒΑΘΜΟΣ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΑΝΑ ΚΛΑΔΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

3.1 Ο ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

Οι λογαριασμοί αναλύονται, όπως έχει ήδη επισημανθεί, με στόχο την παρακολούθηση της εξέλιξής τους ανά περιφέρεια. Οι περιφέρειες κατατάσσονται σε κατηγορίες με βάση το βαθμό εξειδίκευσης που παρουσιάζουν στους διάφορους κλάδους παραγωγής.

Ο βαθμός εξειδίκευσης διαπιστώνεται με τη χρήση του συντελεστή συμμετοχής⁴ στην ακα-

θάριστη προστιθέμενη αξία ανά κλάδο παραγωγής (σε σταθερές τιμές). Ο συντελεστής συμμετοχής επιτρέπει τις συγκρίσεις μεταξύ περιφερειών και δραστηριοτήτων με έμμεσο τρόπο, δηλαδή με αναφορά σε εθνικά μεγέθη και δίδεται από τη σχέση:

$$QL = \frac{Air/Ain}{Ar/An}$$

όπου A_{ir} = η δραστηριότητα του κλάδου i στην περιφέρεια r ,

A_r = η συνολική δραστηριότητα στην περιφέρεια r ,

A_{in} = η δραστηριότητα του κλάδου i στο σύνολο της χώρας και

A_n = η συνολική δραστηριότητα στο σύνολο της χώρας.

Η ερμηνεία του συντελεστή συμμετοχής είναι η εξής: Εάν $QL=1$, η δραστηριότητα στον κλάδο i είναι ανεπτυγμένη στην περιφέρεια r όσο και στο σύνολο της χώρας, εάν $QL>1$, η δραστηριότητα στον κλάδο i είναι περισσότερο ανεπτυγμένη στην περιφέρεια r από όσο είναι στο σύνολο της χώρας και εάν $QL<1$, η δραστηριότητα i είναι λιγότερο ανεπτυγμένη στην περιφέρεια r από όσο είναι στο σύνολο της χώρας.

Επισημαίνεται ότι ο συντελεστής συμμετοχής δύναται να εφαρμοστεί και για τη μέτρηση του βαθμού εξειδίκευσης των περιφερειών σε επίπεδο απασχόλησης, ακαθάριστων επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου, καθώς και άλλων οικονομικών μεγεθών.

Με βάση αυτόν το συντελεστή, οι περιφέρειες κατατάσσονται όπως παρακάτω σε πέντε από τους δέκα κλάδους παραγωγής, όπου η μεταποίηση συμπεριλαμβάνεται ως μέρος κλάδου. Σε παρένθεση παρατίθενται οι συντελεστές, μόνον εφόσον είναι μεγαλύτεροι της μονάδας, δηλαδή καταδεικνύουν εξειδίκευση.

³ Eurostat, Μέθοδοι περιφερειακών λογαριασμών, Λογαριασμοί νοικοκυριών.

⁴ Βλ. Παπαδασκαλόπουλος (2000) και McCann (2002).

3.2 ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 2000-2007

Γεωργία-Δασοκομία-Αλιεία: Θεσσαλία (2,46), Δυτική Ελλάδα (2,31), Πελοπόννησος (2,18), Στερεά Ελλάδα (2,12), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (2,03), Ήπειρος (1,94), Κρήτη (1,91), Βόρειο Αιγαίο (1,59), Δυτική Μακεδονία (1,56), Κεντρική Μακεδονία (1,45).

Δευτερογενής τομέας (πλην κατασκευών): Δυτική Μακεδονία (2,82), Στερεά Ελλάδα (2,38), Πελοπόννησος (1,46), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (1,14), Κεντρική Μακεδονία (1,12), Θεσσαλία (1,09).

Μεταποίηση (μέρος του δευτερογενούς τομέα): Στερεά Ελλάδα (2,90), Πελοπόννησος (1,44), Κεντρική Μακεδονία (1,29), Θεσσαλία (1,28), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (1,10).

Κατασκευές: Ήπειρος (1,52), Δυτική Ελλάδα (1,22), Κρήτη (1,16), Νότιο Αιγαίο (1,12), Δυτική Μακεδονία (1,12), Ιόνια Νησιά (1,05), Στερεά Ελλάδα (1,04), Θεσσαλία (1,03).

Εμπόριο, επισκευή οχημάτων, μεταφορές και αποθήκευση, υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσίες εστίασης: Νότιο Αιγαίο (1,92), Ιόνια Νησιά (1,91), Κρήτη (1,34), Βόρειο Αιγαίο (1,25), Κεντρική Μακεδονία (1,03).

Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες: Αττική (1,47).

3.3 ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 2008-2014

Γεωργία-Δασοκομία-Αλιεία: Θεσσαλία (2,71), Δυτική Ελλάδα (2,45), Πελοπόννησος (2,24), Στερεά Ελλάδα (2,16), Ήπειρος (2,06), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (1,94), Κρήτη (1,76), Δυτική Μακεδονία (1,67), Κεντρική Μακεδονία (1,49), Βόρειο Αιγαίο (1,37).

Δευτερογενής τομέας (πλην κατασκευών): Δυτική Μακεδονία (3,22), Στερεά Ελλάδα

(2,46), Πελοπόννησος (1,51), Θεσσαλία (1,20), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (1,18), Κεντρική Μακεδονία (1,14).

Μεταποίηση (μέρος του δευτερογενούς τομέα): Στερεά Ελλάδα (2,83), Πελοπόννησος (1,49), Θεσσαλία (1,43), Κεντρική Μακεδονία (1,32), Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (1,20).

Κατασκευές: Ήπειρος (1,75), Νότιο Αιγαίο (1,41), Δυτική Ελλάδα (1,40), Κρήτη (1,34), Ιόνια Νησιά (1,33), Πελοπόννησος (1,29), Βόρειο Αιγαίο (1,17), Στερεά Ελλάδα (1,15), Θεσσαλία (1,09), Δυτική Μακεδονία (1,08), Κεντρική Μακεδονία (1,02).

Εμπόριο, επισκευή οχημάτων, μεταφορές και αποθήκευση, υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσίες εστίασης: Νότιο Αιγαίο (1,96), Ιόνια Νησιά (1,83), Κρήτη (1,36), Βόρειο Αιγαίο (1,13), Κεντρική Μακεδονία (1,01).

Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες: Αττική (1,44).

Επισημαίνεται ότι η συσχέτιση των συντελεστών συμμετοχής με τους υπό εξέταση λογαριασμούς δεν δύναται να δώσει ακριβείς εκτιμήσεις, αλλά μόνο τις γενικές τάσεις που επικρατούν σε κάθε περιφέρεια, καθώς οι πρώτοι μετρούν τη βαρύτητα ενός συγκεκριμένου κλάδου στο σύνολο μιας περιφερειακής οικονομίας, ενώ οι δεύτεροι απλώς απεικονίζουν το ύψος των συναλλαγών μεταξύ νοικοκυριών, καθώς και μεταξύ νοικοκυριών και κρατικών φορέων ανά περιφέρεια, χωρίς να δίνουν στοιχεία κλαδικής διάρθρωσης στο επίπεδο των εισοδημάτων.

Επισημαίνεται επίσης ότι στις περιπτώσεις όπου μια περιφέρεια παρουσιάζει εξειδίκευση σε περισσότερους του ενός κλάδους, επιλέγεται ο κλάδος του οποίου ο συντελεστής συμμετοχής είναι μεγαλύτερος. Π.χ. η Περιφέρεια Θεσσαλίας παρουσιάζει εξειδίκευση σε τρεις κατηγορίες δραστηριοτήτων, αλλά σαφώς ο βασικός προσανατολισμός της είναι οι αγροτικές δραστηριότητες.

4 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ

4.1 ΠΟΡΟΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΥ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

4.1.1 Λειτουργικό πλεόνασμα - Μικτό εισόδημα

Στο λειτουργικό πλεόνασμα περιλαμβάνονται τα κέρδη των μη μετοχικών επιχειρήσεων, μετά την αφαίρεση των αμοιβών των απασχολούμενων, των φόρων επί της παραγωγής και την προσθήκη των επιδοτήσεων. Για τις μικρές, μη εταιρικές επιχειρήσεις αυτό το κέρδος ονομάζεται μικτό εισόδημα, διότι εμπεριέχει και στοιχεία άμισθης εργασίας για τον ιδιοκτήτη. Πρόκειται για το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα-μικτό εισόδημα, καθώς από αυτό έχει αφαιρεθεί η ανάλωση πάγιου κεφαλαίου.

Όπως παρατηρείται στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος,⁵ στον οποίο απεικονίζονται οι πόροι και οι χρήσεις του λογαριασμού πρωτογενούς κατανομής εισοδήματος για το χρονικό διάστημα 2000-2007 σε επίπεδο απόλυτων αριθμών (παρατίθενται οι μέσοι όροι του εξεταζόμενου διαστήματος), κατανομών (επίσης παρατίθενται οι μέσοι όροι του εξεταζόμενου διαστήματος), καθώς και μέσων ετήσιων ρυθμών μεταβολής ανά περιφέρεια, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ήταν θετικός σε όλες τις περιφέρειες με εξαίρεση εκείνη της Δυτ. Μακεδονίας. Σημαντικά υψηλότεροι ρυθμοί από εκείνον που αφορά το σύνολο της χώρας (2,9%) παρατηρούνται στις περιφέρειες που αποτελούν σημαντικούς τουριστικούς προορισμούς, δηλαδή στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου (6,1%), Κρήτης (5,3%) και Ιονίων Νήσων (4,6%). Δεδομένης της έλλειψης στοιχείων σε επίπεδο κλάδων, τα ποσοστά συγκρίνονται με το υψηλό μερίδιο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον κλάδο που εμπεριέχει υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσίες εστίασης (που όμως αφορά το σύνολο των επιχειρηματικών μονάδων και όχι μόνο τα νοικοκυριά), καθώς και με τις αεροπορικές αφίξεις κατά το ίδιο χρονικό διάστημα. Όπως παρατηρείται στο Διάγραμμα 1 και στον Πίνακα 2α, στον οποίο απεικονίζεται η ποσοστιαία συμμετοχή της ακαθάριστης προστιθέ-

μενης αξίας κατά κλάδο κάθε περιφέρειας στο σύνολο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της ίδιας περιφέρειας, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στον κλάδο που εμπεριέχει υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσίες εστίασης φθάνει το 49,1%, το 34,5% και το 48,8% αντίστοιχα του συνόλου της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου, Κρήτης και Ιονίων Νήσων, όταν σε επίπεδο συνόλου χώρας το ποσοστό φθάνει το 25,4%.⁶ Δεδομένου, επίσης, ότι οι υπηρεσίες που έχουν άμεση σχέση με τον τουρισμό είναι ενταγμένες σε έναν κλάδο που εμπεριέχει και δραστηριότητες που δεν αφορούν μόνο τον τουρισμό, δεν υπάρχει πλήρης εικόνα για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στις υπηρεσίες παροχής καταλύματος και στις υπηρεσίες εστίασης.

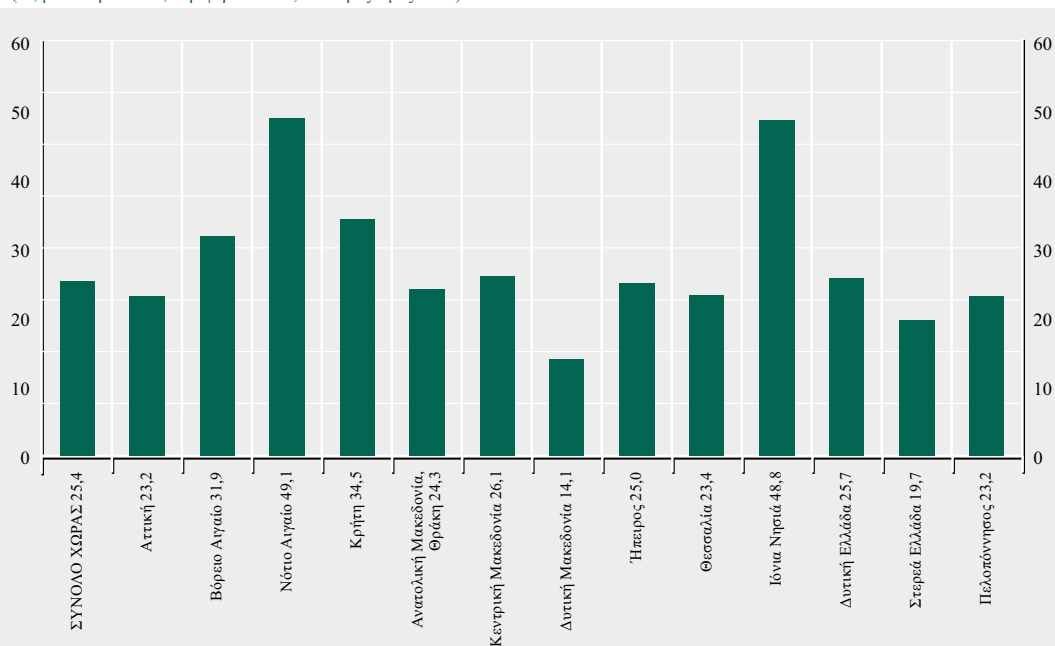
Καθαρότερη εικόνα για την πηγή των εισοδημάτων δίδεται από τις αεροπορικές αφίξεις εξωτερικού. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, στον οποίο απεικονίζονται οι αφίξεις εξωτερικού, ο πληθυσμός και οι λόγοι αφίξεων εξωτερικού προς πληθυσμό ανά περιφέρεια και για τα δύο εξεταζόμενα χρονικά διαστήματα, σε μέσα επίπεδα (απόλυτοι αριθμοί και κατανομές), καθώς και στον Πίνακα 9 όπου απεικονίζεται η κατά κεφαλήν δαπάνη για τα έτη 2004-2014, κατά το χρονικό διάστημα 2000-2007 οι αφίξεις από το εξωτερικό στους αερολιμένες της Περιφέρειας Ν. Αιγαίου ανήλθαν σε 2.274.337 σε επίπεδο μέσου όρου οκταετίας, όταν οι κάτοικοι της εν λόγω Περιφέρειας είναι μόλις 320.998 (επίσης σε επίπεδο μέσου όρου οκταετίας). Ο λόγος αφίξεων προς πληθυσμό είναι 7,1. Στις Περιφέρειες Κρήτης και Ιονίων Νήσων οι αντίστοιχοι λόγοι είναι 4,3 και 7,4, ενώ σε επίπεδο συνόλου χώρας ο αντίστοιχος λόγος είναι μόλις 1,1. Στο Διάγραμμα 2 απεικονίζεται η κατανομή των αφίξεων επιβατών εξωτερικού ανά περιφέρεια για τα έτη 2000-2007 (σε μέσα επίπεδα).

5 Όλοι ανεξαιρέτως οι πίνακες στους οποίους παραπέμπει η ανάλυση βρίσκονται στο Παράρτημα.

6 Πλήρης απεικόνιση της συμμετοχής όλων των κλάδων κάθε περιφέρειας στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της ίδιας περιφέρειας υπάρχει στον Πίνακα 2α και μέσων ετήσιων ρυθμών μεταβολής στον Πίνακα 2β.

Διάγραμμα 1 Συμμετοχή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας εμπορίου, επισκευής οχημάτων, μεταφορών και αποθήκευσης, υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης στο σύνολο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά περιφέρεια (2000-2007)

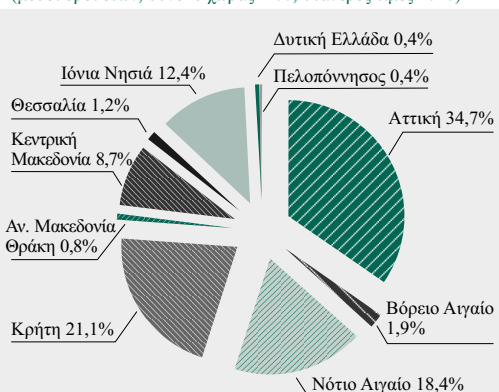
(%, μέσοι όροι ετών, περιφέρεια=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Διάγραμμα 2 Κατανομή αφίξεων επιβατών εξωτερικού στους αερολιμένες της χώρας κατά περιφέρεια (2000-2007)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Σημείωση: Οι περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου εμφανίζουν μηδενικές αφίξεις και δεν παρουσιάζονται στο διάγραμμα.

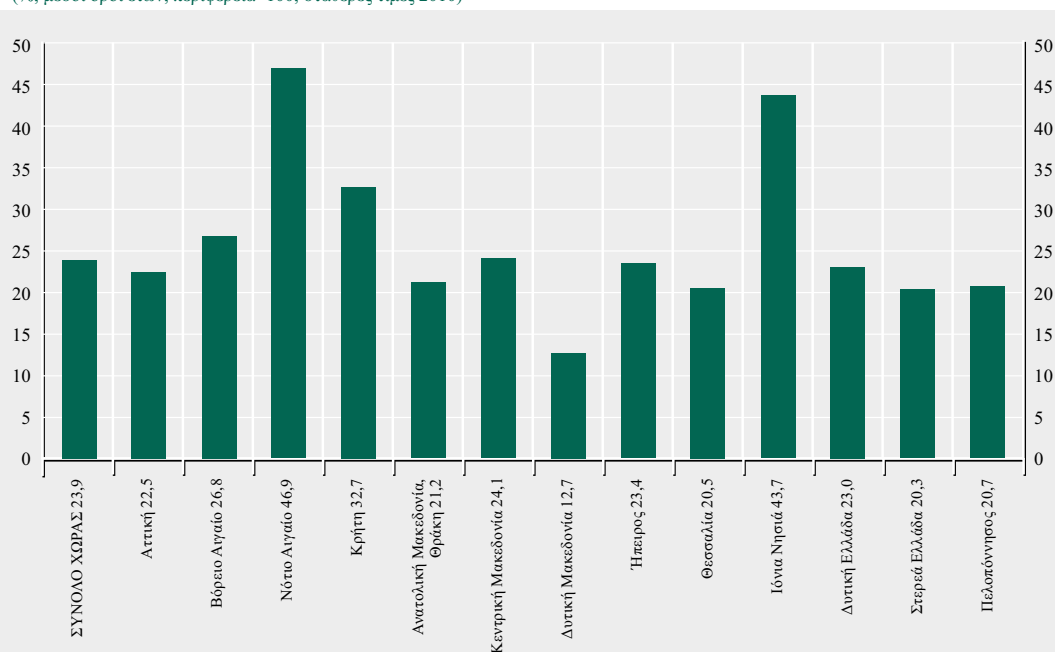
1) και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (7,0%). Η Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν βρίσκεται στις πρώτες θέσεις ειδικεύσεως σε κανένα τομέα, έχει όμως μια καλή θέση και στους τρεις τομείς της οικονομίας (πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή) και επιπροσθέτως είναι η πρώτη ελαιοπαραγωγός περιφέρεια της χώρας, η οποία είναι με τη σειρά της η τρίτη ελαιοπαραγωγός χώρα στον κόσμο. Κατά πάσα πιθανότητα ο εξαιρετικά υψηλός ρυθμός μεταβολής του μεγέθους αφορά περισσότερους του ενός κλάδους.

Κατά το διάστημα 2008-2014 παρατηρείται αισθητή μείωση του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος σε 11 από τις 13 περιφέρειες (βλ. Πίνακα 4, ο οποίος έχει καταρτιστεί ακριβώς όπως και ο Πίνακας 1 και αφορά το επόμενο εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, 2008-2014). Οι σημαντικότερες μειώσεις παρατηρούνται στις Περιφέρειες Δυτ. Ελλάδας (-11,4%), Θεσσαλίας (-10,2%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (-9,5%) και Ηπεί-

Όμως, ιδιαίτερα υψηλός (ο υψηλότερος όλων) ρυθμός μεταβολής παρατηρείται (βλ. Πίνακα

Διάγραμμα 3 Συμμετοχή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας εμπορίου, επισκευής οχημάτων, μεταφορών και αποθήκευσης, υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης στο σύνολο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά περιφέρεια (2008-2014)

(%, μέσοι όροι ετών, περιφέρεια=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

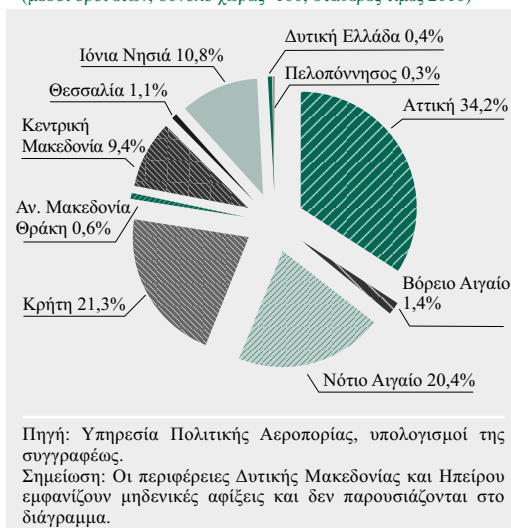
ρου (-8,9%), ενώ σχετικά χαμηλός αρνητικός ρυθμός μεταβολής (-4,9%) παρουσιάζεται στην Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας, δηλαδή στην περιφέρεια που και κατά το ίδιο διάστημα κατέχει τη σημαντικότερη θέση στο δευτερογενή τομέα. Σε επίπεδο συνόλου χώρας ο αρνητικός ρυθμός μεταβολής φθάνει το -7,6%. Σε μία ωστόσο περιφέρεια, εκείνη του Ν. Αιγαίου, παρουσιάζεται θετικός ρυθμός μεταβολής (1,5%), ενώ σε μια άλλη, εκείνη των Ιονίων Νήσων, αρνητικός αλλά χαμηλός ρυθμός μεταβολής (-1,5%). Σε επίπεδο συμμετοχής στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου που εμπεριέχει υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσίες εστίασης, το Νότιο Αιγαίο και τα Ιόνια Νησιά κατέχουν και κατά το διάστημα της κρίσης τις δύο καλύτερες θέσεις με 46,9% και 43,7% αντίστοιχα, όταν σε επίπεδο συνόλου χώρας το αντίστοιχο ποσοστό φθάνει το 23,9% (βλ. Διάγραμμα 3 και Πίνακα 2α). Από τα παραπάνω φαίνεται ότι τα κέρδη και τα εισοδή-

ματα παρουσίασαν αντοχή κατά το διάστημα της κρίσης σε περιφέρειες όπου έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα ο κλάδος που εμπεριέχει παροχή υπηρεσιών τουρισμού. Ωστόσο, σε μία περιφέρεια, την Περιφέρεια Κρήτης, με την τρίτη καλύτερη συμμετοχή του σχετικού κλάδου στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (32,7%), παρατηρείται αισθητά αρνητικός ρυθμός μεταβολής (-7,4%), πιθανόν λόγω συμψηφισμού της ανόδου ή της σταθερότητας των κερδών και των εισοδημάτων στον κλάδο που εμπεριέχει υπηρεσίες προς επισκέπτες με τη μείωση των μεγεθών σε άλλους κλάδους της οικονομίας.

Στο Διάγραμμα 4 απεικονίζονται οι αφίξεις επιβατών εξωτερικού στους αερολιμένες της χώρας κατά περιφέρεια το διάστημα 2008-2014. Παρατηρείται αύξηση έναντι του προηγούμενου εξεταζόμενου χρονικού διαστήματος στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου και αισθητά μικρότερη αύξηση στην Περιφέρεια Κρήτης,

Διάγραμμα 4 Κατανομή αφίξεων επιβατών εξωτερικού στους αερολιμένες της χώρας κατά περιφέρεια (2008-2014)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

ενώ στα Ιόνια Νησιά παρατηρείται μείωση (πλήρης απεικόνιση στον Πίνακα 3).

4.1.2 Αμοιβές απασχολουμένων, εισπραττόμενες

Πρόκειται για το εισόδημα που προέρχεται από εξαρτημένη εργασία και στο οποίο περιλαμβάνονται οι εργοδοτικές εισφορές σε χρήμα και σε είδος.

Όπως παρατηρείται στον Πίνακα 1, κατά τα έτη 2000-2007 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής αυξήθηκε σε 12 από τις 13 περιφέρειες της χώρας, για το σύνολο της οποίας ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης είναι 5,2%. Η σημαντικότερη αύξηση παρατηρείται στις περιφέρειες στις οποίες ανήκουν τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας, δηλαδή στις Περιφέρειες Αττικής και Κεντρ. Μακεδονίας, όπου οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης έφθασαν το 6,8% και το 7,3% αντίστοιχα, ενώ αρκετά υψηλός ρυθμός αύξησης παρατηρείται και στις Περιφέρειες Πελοποννήσου, 6,4%, Θεσσαλίας, 5,2%, Β. Αιγαίου, 5,1%, και Δυτ. Ελλάδας, 4,7%, περιφέρειες με σημαντική δραστηριότητα στον πρωτογενή τομέα.

Σε 6 περιφέρειες οι θετικοί ρυθμοί μεταβολής είναι χαμηλότεροι του ρυθμού μεταβολής που

αφορά το σύνολο της χώρας, αισθητά στις Περιφέρειες Κρήτης και Αν. Μακεδονίας-Θράκης, 3,1%, καθώς και Στερεάς Ελλάδας, 2,1%, ενώ στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων οι ρυθμοί μεταβολής είναι αρνητικοί (-1,4% και -1,0% αντίστοιχα).

Ο ιδιαίτερα χαμηλός ρυθμός μεταβολής των αμοιβών των απασχολουμένων στις περιφέρειες όπου έχει αναπτυχθεί ο κλάδος που εμπεριέχει παροχή υπηρεσιών τουρισμού έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τον ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό μεταβολής των κερδών και των εισοδημάτων στις ίδιες περιφέρειες.

Σε μία περιφέρεια, εκείνη της Δυτ. Μακεδονίας, ο ρυθμός ήταν αισθητά αρνητικός, -3,3%.

Δεδομένου ότι, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5α όπου απεικονίζονται οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής του αριθμού απασχολουμένων ανά κλάδο σε επίπεδο περιφερειών για το διάστημα 2000-2007, ο αριθμός των απασχολουμένων δεν αυξήθηκε σημαντικά, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης ήταν μόλις 1,5% σε επίπεδο συνόλου χώρας, ενώ στις περιφέρειες κινήθηκε από 0,6% έως και 2,5%. Οι διαφοροποιήσεις στους ρυθμούς μεταβολής των αμοιβών μεταξύ των περιφερειών μάλλον οφείλονται κυρίως στη διαφορά διαπραγματευτικής ισχύος μεταξύ των διαφόρων κλάδων εργαζομένων.

Παρατηρείται ότι αυτή η διαπραγματευτική ισχύς εμφανίζεται ιδιαίτερα χαμηλή στις περιφέρειες όπου έχει αναπτυχθεί ο τουρισμός, δηλαδή στις Περιφέρειες Ιονίων Νήσων και Ν. Αιγαίου, ενώ αντίθετα εμφανίζεται ιδιαίτερα υψηλή στις περιφέρειες όπου ανήκουν μεγάλα αστικά κέντρα και όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός εργαζομένων σε κλάδους με παράδοση στις συλλογικές κινητοποιήσεις για καλύτερες αποδοχές. Π.χ., όπως φαίνεται στον Πίνακα 5β στον οποίο απεικονίζεται η κατανομή των απασχολουμένων ανά κλάδο στο σύνολο των απασχολουμένων της χώρας στον ίδιο κλάδο, ο κλάδος των τραπεζοϋπαλλήλων και των υπαλλήλων ασφαλιστικών εταιριών, κλάδος με σημαντική συνδικα-

λιστική δύναμη, συγκεντρώνει στην Αττική το 60,7% του συνόλου των απασχολούμενων σ' αυτόν τον κλάδο κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, αλλά και υψηλόβαθμα στελέχη επιχειρήσεων με δυνατότητα διεκδίκησης υψηλότερων αμοιβών, λόγω ειδικών γνώσεων και ικανοτήτων (Περιφέρειες Αττικής και Κεντρ. Μακεδονίας). Πιθανόν να έχει σημασία και το γεγονός ότι το μέσο μέγεθος των επιχειρήσεων στα αστικά κέντρα είναι σημαντικά μεγαλύτερο, ενώ στην περιφέρεια της χώρας υπάρχει μεγαλύτερη συγκέντρωση πολύ μικρών επιχειρήσεων με συγκριτικά πιο περιορισμένη πρόσβαση στη ρευστότητα.

Σημαντική άνοδος των αμοιβών των απασχολούμενων παρατηρείται και στις περισσότερες περιφέρειες με σημαντική δραστηριότητα στον πρωτογενή τομέα (Πελοποννήσου, Θεσσαλίας, Β. Αιγαίου και Δυτικής Ελλάδας). Η αισθητή άνοδος των αμοιβών στις συγκεκριμένες περιφέρειες πιθανότατα δεν οφείλεται σε διεκδίκηση υψηλότερων αμοιβών από οργανωμένες συλλογικότητες εργατών γης, αλλά σε αύξηση των προσφερόμενων αμοιβών εκ μέρους των εργοδοτών, ώστε να προσελκυστούν εργαζόμενοι στην απασχόληση στον πρωτογενή τομέα. Όπως είναι γνωστό, κατά τα έτη 2000-2007 αναπτύχθηκε πολύ στην Ελλάδα η οικοδομή και, σύμφωνα με εκτιμήσεις της έρευνας εργατικού δυναμικού, εκείνο το χρονικό διάστημα οι μισοί και πλέον άνδρες μετανάστες απασχολήθηκαν στον κατασκευαστικό κλάδο, με αποτέλεσμα να υπάρχει έλλειψη εργατικών χεριών στον αγροτικό τομέα. Η ένταξη αυτής της κατηγορίας του ανδρικού εργατικού δυναμικού στον αστικό ιστό πιθανότατα επέφερε και την ένταξη των οικογενειών τους στα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα να μειωθεί και η προσφορά εργασίας των γυναικών στον πρωτογενή τομέα.

Η εικόνα διαφοροποιείται κατά το διάστημα 2008-2014, καθώς παρατηρείται (βλ. Πίνακα 4) σχετικά έντονος αρνητικός ρυθμός στην Περιφέρεια Αττικής (-7,5%, έναντι -7,1% για το σύνολο της χώρας), ενώ σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες αρνητικός ρυθμός που κυμαίνεται μεταξύ -6,1% (Ήπειρος) και

-7,1% (Δυτ. Μακεδονία), δηλαδή παρουσιάζεται παραπλήσιος μεταξύ των περιφερειών, προφανώς λόγω του ότι έχει υπολογιστεί βάσει των μεταβολών που επήλθαν σε εθνικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων για το εξεταζόμενο διάστημα σε αυτή την κατηγορία λογαριασμού.

Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι, όπως και κατά το προηγούμενο εξεταζόμενο διάστημα, ο υψηλός μέσος ετήσιος αρνητικός ρυθμός μεταβολής στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου (-6,9%) και Ιονίων Νήσων (-6,2%), δηλαδή στις δύο κατ' εξοχήν τουριστικές περιφέρειες της χώρας, δεν συμβαδίζει με το ρυθμό μεταβολής του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος στις ίδιες περιφέρειες (βλ. Πίνακα 4), ο οποίος στη μεν πρώτη ήταν θετικός (1,5%), στη δε δεύτερη ήταν αρνητικός (-1,4%) και αισθητά χαμηλότερος από εκείνον που αφορά τις αμοιβές απασχολούμενων. Η ασυμβατότητα αυτή παρατηρείται μόνο στις συγκεκριμένες δύο περιφέρειες, καθώς σε όλες τις υπόλοιπες οι αρνητικοί μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος βρίσκονται είτε στο ίδιο είτε σε χειρότερο επίπεδο σε σχέση με τις αμοιβές απασχολούμενων (με εξαίρεση την Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας, όπου ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής των αμοιβών ήταν -7,1%, ενώ του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος -4,9%). Ειδικότερα, στις κατ' εξοχήν αγροτικές περιφέρειες, τις Περιφέρειες Πελοποννήσου και Θεσσαλίας, οι ρυθμοί μείωσης του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος (-8,7% και -10,2%) αντιστοιχούν σε σημαντικά χαμηλότερους ρυθμούς μείωσης των αμοιβών (-6,7% και -6,6%).

Είναι προφανές ότι κατά το διάστημα της κρίσης μεταβλήθηκαν επί τα χείρω τόσο τα λειτουργικά πλεονάσματα-μικτά εισοδήματα των επιχειρήσεων όσο και οι αμοιβές των απασχολούμενων, ωστόσο η μεταβολή αυτή δεν ήταν συμμετρική αλλά άμεσα συνδεδεμένη με τη διαπραγματευτική ισχύ των εργαζομένων, καθώς είναι σαφές ότι στις δύο κατ'

εξοχήν τουριστικές περιοχές της χώρας έχει προκύψει σημαντική μείωση των αμοιβών, όταν το λειτουργικό πλεόνασμα-μικτό εισόδημα είτε έχει αυξηθεί είτε έχει μειωθεί λιγότερο από όσο στις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας (παρά την αισθητή πτώση της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, σε σταθερές τιμές, στις ίδιες περιοχές).

4.1.3 Εισόδημα περιουσίας, εισπραττόμενο

Στο εισπραττόμενο εισόδημα περιουσίας (βλ. Πίνακα 1) περιλαμβάνονται τόκοι από καταθέσεις, χρεόγραφα και εισπρακτέους λογαριασμούς, διανεμόμενο εισόδημα εταιριών, επανεπενδυόμενα έσοδα από άμεσες επενδύσεις εξωτερικού, εισόδημα περιουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους. Δεν περιλαμβάνεται το εισόδημα από ενοίκια ακινήτων (κατοικιών, γραφείων κ.λπ.), καθώς αυτό θεωρείται αμοιβή για υπηρεσίες και εντάσσεται στην ενδιάμεση ανάλωση ή στην καταναλωτική δαπάνη των ενοικιαστών.

Πρέπει να επισημανθεί ότι πρόκειται για ένα πολύ μικρό μέγεθος συγκρινόμενο με εκείνα που ήδη έχουν εξεταστεί, καθώς και ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία των Μη Χρηματοοικονομικών Λογαριασμών Θεσμικών Τομέων για τα Νοικοκυριά και τα ΜΚΙΕΝ που δημοσιεύει η ΕΛΣΤΑΤ (σε επίπεδο συνόλου χώρας και απεικονίζονται στον Πίνακα 6 σε επίπεδο μέσων όρων απόλυτων αριθμών και κατανομών, καθώς και σε επίπεδο μέσων ετήσιων ρυθμών μεταβολών και για τα δύο εξεταζόμενα χρονικά διαστήματα), την περίοδο 2000-2007 το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της κατηγορίας εισοδημάτων αφορά τόκους (61,5%) και διανεμόμενο εισόδημα εταιριών (34,6%). Ακολουθούν η γαιοπρόσοδος και τα έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους (2,8%), καθώς και το εισόδημα περιουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων (1,0%). Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής για το ίδιο διάστημα είναι: τόκοι -5,4%, διανεμόμενο εισόδημα εταιριών 5,1%, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους 2,4% και εισόδημα περι-

ουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων 78,9%. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το συνολικό εισπραττόμενο εισόδημα περιουσίας διαμορφώνεται σε -1,9%.

Κατά το διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 6), τα ποσοστά συμμετοχής ανά υποκατηγορία διαμορφώνονται ως εξής: τόκοι 67,5%, διανεμόμενο εισόδημα εταιριών 27,6%, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους 3,0% και εισόδημα περιουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων 1,9%. Οι αντίστοιχοι μέσοι ρυθμοί μεταβολής διαμορφώνονται σε -13,6%, -7,6%, -4,3% και -4,9%, ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το συνολικό εισπραττόμενο εισόδημα περιουσίας υποχωρεί σε -11,3%.

Δεδομένου ότι δεν διατίθενται τα στοιχεία με αυτή την ανάλυση και σε επίπεδο περιφερειών, μόνο γενικές παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν για την πορεία του συνολικού μεγέθους.

Παρατηρείται κάποιος “υδροκεφαλισμός” της Περιφέρειας Αττικής, η οποία κατά το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 1) συμμετέχει με 41,4% στο σύνολο της χώρας, “υδροκεφαλισμός” που γίνεται σημαντικά εντονότερος κατά το διάστημα 2008-2014, καθώς το ποσοστό αυξάνεται στο 49,9%. Τα αντίστοιχα ποσοστά συμμετοχής σε επίπεδο πληθυσμού είναι 36,0% και 35,8%. Αύξηση παρατηρείται και στην Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας, καθώς το ποσοστό συμμετοχής από 13,3% το διάστημα 2000-2007 ανεβαίνει στο 14,7% κατά το διάστημα 2008-2014, ωστόσο τα ποσοστά παραμένουν χαμηλότερα του αντίστοιχου πληθυσμού της και κατά τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα, και αυτό ισχύει και για τις υπόλοιπες περιφέρειες, στις οποίες επίσης παρατηρείται ότι τα ποσοστά συμμετοχής στο σύνολο της χώρας είναι χαμηλότερα του πληθυσμού που τους αναλογεί.

Σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής, κατά το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 1)

παρατηρείται σημαντική αύξηση, 5,2%, στην Περιφέρεια Αττικής, ενώ σε όλες ανεξαιρέτως τις υπόλοιπες περιφέρειες παρατηρείται μείωση. Ο υψηλότερος αρνητικός ρυθμός μεταβολής παρατηρείται στην Περιφέρεια Β. Αιγαίου, -18,0%, περιφέρεια με ειδικευση κυρίως στον πρωτογενή τομέα, και ακολουθεί η Περιφέρεια Ν. Αιγαίου, περιφέρεια που, όπως επισημαίνεται για πολλοστή φορά, είναι ο σημαντικότερος τουριστικός προορισμός της χώρας, με -14,2%. Ακολουθούν οι Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας, Ηπείρου, Ιονίων Νήσων και Στερεάς Ελλάδας με -11,6%, -11,3%, -10,7% και -9,2% αντίστοιχα, ενώ αρνητικές μεταβολές παρουσιάζουν σε μέσα επίπεδα οι Περιφέρειες Κρήτης και Θεσσαλίας με -6,8% και -6,3% αντίστοιχα. Οι χαμηλότερες μειώσεις παρατηρούνται στις Περιφέρειες Πελοποννήσου (-4,9%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (-2,9%) και Κεντρ. Μακεδονίας (-2,1%).

Το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα, την περίοδο της κρίσης (βλ. Πίνακα 4), η εικόνα είναι τελείως διαφορετική, καθώς ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής στην Περιφέρεια Αττικής έχει καταστεί έντονα αρνητικός, -12,7%. Πολύ υψηλή αρνητική μεταβολή παρατηρείται και στην Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας, -11,8%. Η υψηλότερη αρνητική μεταβολή παρατηρείται στην Περιφέρεια Θεσσαλίας, -17,0%, και ακολουθεί η Δυτική Ελλάδα, -13,0%. Στις υπόλοιπες περιφέρειες τα ποσοστά κυμαίνονται από -3,3% (Αν. Μακεδονία-Θράκη) έως -9,9% (Ιόνια Νησιά). Στα ενδιάμεσα βρίσκονται οι Περιφέρειες Β. Αιγαίου (-5,0%), Κρήτης (-5,4%), Πελοποννήσου (-5,5%), Δυτ. Μακεδονίας (-5,8%), Στερεάς Ελλάδας (-6,3%) και Ηπείρου (-6,3%).

Δεδομένου ότι, όπως έχει ήδη επισημανθεί, δεν είναι γνωστή η διάρθρωση αυτής της κατηγορίας εισοδημάτων ανά περιφέρεια, καθώς έχει σημασία αν π.χ. η σημαντική αρνητική μεταβολή στην Περιφέρεια Θεσσαλίας, την περίοδο της κρίσης, αφορά κυρίως εισόδημα από τόκους ή από γαιοπρόσοδο (λόγω της ειδικευσης στον πρωτογενή τομέα), η μόνη δυνατή γενική εκτίμηση είναι ότι κατά το διά-

στημα της κρίσης το εισπραττόμενο εισόδημα περιουσίας μειώθηκε αισθητά στις περιφέρειες με μεγάλα αστικά κέντρα (Αττική, Κεντρική Μακεδονία, Δυτική Ελλάδα) και λιγότερο στις υπόλοιπες περιφέρειες (με εξαίρεση την Περιφέρεια Θεσσαλίας).

4.2 ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

4.2.1 Εισόδημα περιουσίας, πληρωνόμενο

Στο πληρωνόμενο εισόδημα περιουσίας (βλ. Πίνακα 1) περιλαμβάνονται: τόκοι καταβαλλόμενοι, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους που καταβάλλονται από το μισθωτή στο γαιοκτήμονα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία των Μη Χρηματοοικονομικών Λογαριασμών Θεσμικών Τομέων για τα Νοικοκυριά και τα ΜΚΙΕΝ που δημοσιεύει η ΕΛΣΤΑΤ (σε επίπεδο συνόλου χώρας), κατά το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 6) το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της κατηγορίας εισοδημάτων αφορά τόκους (66,2%) και ακολουθούν η γαιοπρόσοδος και τα έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους (33,8%). Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής για το ίδιο χρονικό διάστημα είναι: τόκοι 9,8%, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους 2,5%, ενώ σε επίπεδο συνολικού πληρωνόμενου εισοδήματος περιουσίας η άνοδος φθάνει το 8,6%.

Κατά το διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 6), τα ποσοστά συμμετοχής ανά υποκατηγορία διαμορφώνονται ως εξής: τόκοι 84,0%, γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους 16,0%, ενώ οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής σημειώνουν πτώση σε -15,1% και -3,2% αντίστοιχα. Σε επίπεδο συνολικού πληρωνόμενου εισοδήματος περιουσίας ο αρνητικός μέσος ρυθμός φθάνει το -13,2%. Η υψηλότερη αρνητική μεταβολή παρατηρείται και σε αυτή την κατηγορία εισοδήματος στην Περιφέρεια Θεσσαλίας (-18,9%) και ακολουθεί η Δυτική Ελλάδα (-14,9%).

Παρατηρείται και σε αυτή την κατηγορία εισοδημάτων “υδροκεφαλισμός” της Περιφέ-

ρειας Αττικής, η οποία κατά το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 1) συμμετέχει με 47,4% στο σύνολο της χώρας, “υδροκεφαλισμός” που γίνεται εντονότερος κατά το διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 4), καθώς το ποσοστό αυξάνεται στο 50,1%. Αύξηση παρατηρείται και στην Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας, καθώς το ποσοστό συμμετοχής από 12,5% το διάστημα 2000-2007 αυξάνεται στο 14,6% κατά το διάστημα 2008-2014. Στις υπόλοιπες περιφέρειες παρατηρείται είτε ελαφρά αύξηση είτε ελαφρά μείωση του ποσοστού συμμετοχής.

Το γεγονός ότι ο μέσος όρος του μεγέθους κατά το διάστημα 2008-2014 είναι θεαματικά υψηλότερος από εκείνον που αφορά τα έτη 2000-2007 (ο μέσος όρος των ετών 2008-2014 αυξήθηκε κατά 86,2% έναντι του προηγούμενου εξεταζόμενου διαστήματος σε επίπεδο συνόλου του μεγέθους), ενώ παράλληλα ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το διάστημα της κρίσης είναι αισθητά αρνητικός, οφείλεται στο ότι το ύψος του μεγέθους κατά το έτος 2008 ήταν κατά πολύ μεγαλύτερο εκείνου που αφορά το έτος 2014, με αποτέλεσμα ο ρυθμός μεταβολής να προκύπτει έντονα αρνητικός. Η αύξηση του μέσου όρου οφείλεται (όπως προκύπτει και από τη διάρθρωση των επιμέρους συνιστωσών) στην αύξηση των τόκων, οι οποίοι σε μέσα επίπεδα κατά το διάστημα 2008-2014 αυξήθηκαν, έναντι του προηγούμενου χρονικού διαστήματος, κατά 138,8%, ενώ ως προς τη γαιοπρόσοδο και τα έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους προέκυψε μείωση κατά 13,9% (βλ. Πίνακα 6).

Από την εξέταση των ανά έτος στοιχείων των πληρωνόμενων τόκων⁷ προκύπτει μια εκτίναξη του μεγέθους το έτος 2005 από 21 σε 408 εκατ. ευρώ, εξέλιξη που συνεχίζεται και κατά τα έτη 2006, 2007 και 2008, με το μέγεθος να φθάνει τα 1.739, τα 3.783 και τα 4.409 εκατ. ευρώ αντίστοιχα. Το μέγεθος αρχίζει καθοδική πορεία το έτος 2009 (1.734 εκατ. ευρώ), αλλά εκτινάσσεται εκ νέου κατά τα έτη 2010 και 2011 (2.988 και 3.252 εκατ. ευρώ αντίστοιχα). Υποχωρεί και πάλι το έτος 2012 (2.459 εκατ. ευρώ) και η υποχώρηση συνεχίζεται κατά τα έτη 2013 και 2014 (2.097 και 1.653 εκατ. ευρώ αντίστοιχα).

Η εξέλιξη του μεγέθους συμβαδίζει με την ανοδική πορεία της αγοράς ακινήτων και της συνακόλουθης χορήγησης στεγαστικών δανείων κατά τα έτη 2005-2008 και πιθανολογείται ότι πρόκειται, κατά ένα μεγάλο μέρος, για τόκους επί στεγαστικών δανείων. Γεννάται το ερώτημα πού οφείλεται η εκ νέου εκτίναξη του μεγέθους κατά τα έτη 2010 και 2011. Το έτος 2010 ψηφίστηκε ο ν. 3869 (γνωστός ως “νόμος Κατσέλη”) με τον οποίο δόθηκε η δυνατότητα στα νοικοκυριά-δανειολήπτες να προχωρήσουν σε εξωδικαστικό συμβιβασμό με τα πιστωτικά ιδρύματα, γεγονός που, πιθανόν και πάλι, είχε ως αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός δανειοληπτών να προχωρήσει μαζικά σε αποπληρωμή δόσεων δανείων. Επίσης, φαίνεται να ακολουθεί στενά και τις διακυμάνσεις των δανειακών επιτοκίων κατά την ίδια περίοδο. Δεδομένου ότι πολλά δάνεια είναι κυμαινόμενου επιτοκίου, αυτός είναι ένας πιθανός καθοριστικός παράγοντας του υπό εξέταση μεγέθους.

Κατά τα άλλα ισχύει και εδώ η επισήμανση που έγινε και στην προηγούμενη κατηγορία εισοδημάτων, ότι δεν διατίθενται τα στοιχεία με αυτή την ανάλυση και σε επίπεδο περιφερειών, επομένως δεν υπάρχει η δυνατότητα εκτίμησης των αιτιών διαφοροποίησης του μεγέθους κατά τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα 2000-2007 και 2008-2014 ανά περιφέρεια.

4.2.2 Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων

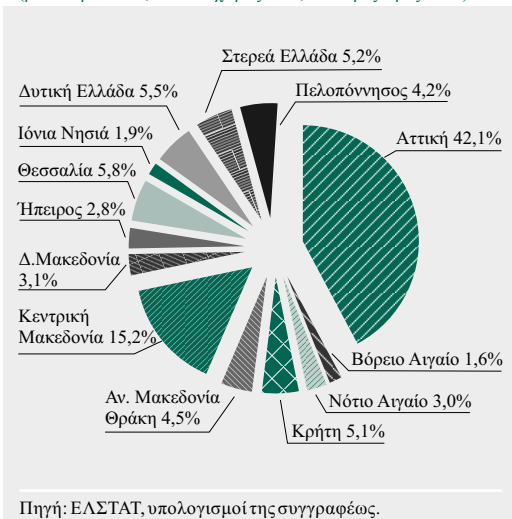
Το ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων αποτελεί το άθροισμα λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος, αμοιβών απασχολούμενων εισπραττόμενων και καθαρού εισοδήματος περιουσίας. Εντάσσεται στις χρήσεις του λογαριασμού κατανομής πρωτογενούς εισοδήματος ως εξισωτικό μέγεθος (rebalancing item).⁸

⁷ Αναλυτικά ανά έτος στοιχεία Ετήσιων Μη Χρηματοοικονομικών Λογαριασμών Θεσμικών Τομέων-Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEM95/->.

⁸ Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 549/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για το ευρωπαϊκό σύστημα εθνικών και περιφερειακών λογαριασμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Eurostat, Μέθοδοι περιφερειακών λογαριασμών, Λογαριασμοί νοικοκυριών.

Διάγραμμα 5 Κατανομή πρωτογενών εισοδημάτων ανά περιφέρεια (2000-2007)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

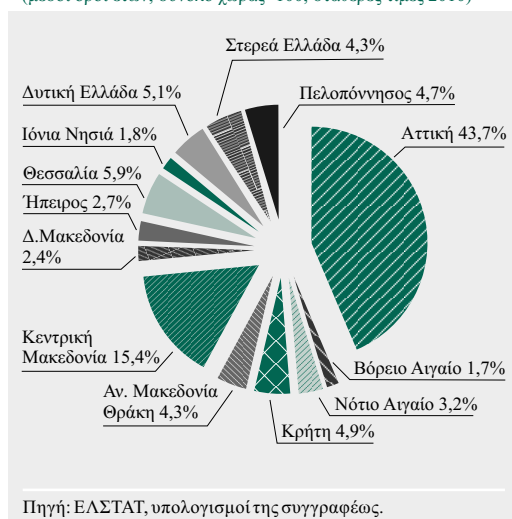

Σε επίπεδο συνόλου χώρας (βλ. Διάγραμμα 5 και Πίνακα 1) παρατηρείται μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 3,3% για το διάστημα 2000-2007. Σε επίπεδο περιφερειών, οι υψηλότεροι ρυθμοί παρατηρούνται στην Πελοπόννησο (5,3%), την Αττική (5,0%), την Κεντρ. Μακεδονία (3,8%) και τη Θεσσαλία (3,1%). Χαμηλότεροι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής παρατηρούνται στις Περιφέρειες Αν. Μακεδονίας-Θράκης, Κρήτης, Β. Αιγαίου και Δυτ. Ελλάδας (2,7%, 2,5%, 1,3% και 1,3% αντίστοιχα), ενώ οι πιο χαμηλοί ρυθμοί παρατηρούνται στις Περιφέρειες Ηπείρου και Ν. Αιγαίου (0,5% και 0,2% αντίστοιχα). Σε δύο περιφέρειες, Ιονίων Νήσων και Στερεάς Ελλάδας, τα ποσοστά εμφανίζονται οριακά αρνητικά (-0,1% και -0,5% αντίστοιχα).

Κατά το διάστημα 2008-2014 (βλ. Διάγραμμα 6 και Πίνακα 4) ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής σε επίπεδο συνόλου χώρας έχει καταστεί έντονα αρνητικός (-7,5%), ενώ επίσης αρνητικά έχουν καταστεί τα ποσοστά και σε όλες ανεξαιρέτως τις περιφέρειες. Οι υψηλότεροι μέσοι ετήσιοι αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής παρατηρούνται στις Περιφέρειες Δυτ. Ελλάδας (-9,2%), Θεσσαλίας (-9,0%) και Αττικής (-8,0%), ενώ κάπως χαμηλότεροι

Διάγραμμα 6 Κατανομή πρωτογενών εισοδημάτων ανά περιφέρεια (2008-2014)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

αλλά επίσης σαφώς αρνητικοί ρυθμοί εντοπίζονται στις Περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας και Πελοποννήσου (-7,5%), Αν. Μακεδονίας και Κεντρ. Μακεδονίας (-7,3%), Ηπείρου, Β. Αιγαίου και Δυτ. Μακεδονίας (-7,2%, -6,8% και -6,1% αντίστοιχα). Τα χαμηλότερα ποσοστά παρατηρούνται στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων (-2,1% και -3,9% αντίστοιχα), δηλαδή στις περιφέρειες με τη σημαντικότερη τουριστική κίνηση. Όπως έχει ήδη καταδειχθεί από την εξέταση των δύο πρώτων λογαριασμών, οι υψηλοί ρυθμοί ανόδου των κερδών και των εισοδημάτων των επιχειρήσεων (λειτουργικό πλεόνασμα-μικτό εισόδημα) αντισταθμίζουν τους χαμηλούς ρυθμούς ανόδου των αμοιβών των απασχολούμενων στις περιοχές στις οποίες ο τουρισμός έχει υψηλότερο μερίδιο στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και στις αφίξεις επισκεπτών.

4.3 ΠΟΡΟΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

4.3.1 Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων

Το ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων εντάσσεται στους πόρους του λογαριασμού δευτερογενούς διανομής του εισοδήματος ως εξισωτικό μέγεθος.

4.3.2 Κοινωνικές παροχές εκτός από κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, εισπραττόμενες

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται παροχές κοινωνικής ασφάλισης σε χρήμα (συνταξιοδοτικές και μη), λοιπές παροχές κοινωνικής ασφάλισης (συνταξιοδοτικές και μη) και παροχές κοινωνικής πρόνοιας σε χρήμα.

Επισημαίνεται και σ' αυτή την κατηγορία λογαριασμών ο "υδροκεφαλισμός" της Περιφέρειας Αττικής, η οποία κατά το διάστημα 2000-2007 με πληθυσμό που αναλογεί στο 36,0% του συνόλου χώρας⁹ έχει μερίδιο ύψους 48,1% των κοινωνικών παροχών (βλ. Πίνακα 7). Όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας συμμετέχουν με ποσοστά που είτε υπολείπονται είτε βρίσκονται περίπου στο ύψος των ποσοστών συμμετοχής στο συνολικό πληθυσμό της χώρας. Σε επίπεδο μέσου ρυθμού ετήσιας μεταβολής ωστόσο, η Αττική φαίνεται να υπολείπεται των άλλων περιφερειών, καθώς, με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 6,4% για το σύνολο χώρας, βρίσκεται στο 3,9% και είναι κυριολεκτικά ουραγός, αφού σε όλες ανεξαιρέτως τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας τα ποσοστά μεταβολής κυμαίνονται από 6,3% έως και 10,0%. Οι υψηλότερες μεταβολές παρατηρούνται στις Περιφέρειες Κεντρ. Μακεδονίας (10,0%), Ηπείρου (9,7%), Θεσσαλίας (9,5%) και Πελοποννήσου (9,2%). Ακολουθούν οι Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας (8,9%), Αν. Μακεδονίας (8,8%), Κρήτης (8,7%), Δυτ. Ελλάδας (8,4%), Ν. Αιγαίου (6,7%), Ιονίων Νήσων (6,6%), Β. Αιγαίου (6,4%) και Στερεάς Ελλάδας (6,3%).

Το υψηλό μερίδιο συμμετοχής της Περιφέρειας Αττικής, κυρίως κατά το διάστημα 2000-2007, προφανώς οφείλεται στο ότι υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση εργαζομένων ορισμένων κλάδων στην Αθήνα, όπως εργαζομένων στις επικοινωνίες και την ενημέρωση (63,6% του συνόλου των απασχολούμενων στον κλάδο), τραπεζοϋπαλλήλων και υπαλλήλων ασφαλιστικών εταιριών (60,7% του συνόλου), απασχολούμενων σε επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες (53,5% του συνόλου), υπαλλήλων επιχειρήσεων διαχείρισης ακίνη-

της περιουσίας (59,8% του συνόλου), δημοσίων υπαλλήλων (42,0% του συνόλου) κ.λπ. Πρόκειται για κλάδους εργαζομένων όπου κυριαρχεί η ασφαλιζόμενη εργασία, με συνέπεια το μερίδιο των κοινωνικών παροχών να είναι σχετικά υψηλό.

Ανάλογη εικόνα παρατηρείται και κατά την εξέταση του διαστήματος 2008-2014 (βλ. Πίνακα 8), καθώς, ενώ και εδώ εντοπίζεται σημαντικά υψηλότερο μερίδιο συμμετοχής σε σχέση με τον πληθυσμό (35,8% ο πληθυσμός και 41,1% το ποσοστό συμμετοχής στις παροχές), ο αρνητικός ρυθμός μεταβολής για την Αττική είναι εντονότερος εκείνου που αφορά το σύνολο χώρας (-4,2%, έναντι -3,3%) και προφανώς οφείλεται στη συρρίκνωση των κοινωνικών παροχών κατά το διάστημα της κρίσης. Ο αμέσως επόμενος αρνητικός ρυθμός μεταβολής αφορά την Περιφέρεια Ν. Αιγαίου (-4,0%), ενώ στις υπόλοιπες περιφέρειες τα ποσοστά του αρνητικού ρυθμού μεταβολής κυμαίνονται από -3,0% έως και -1,2%.

4.3.3 Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, εισπραττόμενες

Στην εν λόγω κατηγορία περιλαμβάνονται απαιτήσεις από ασφαλίσεις κατά ζημιών, τρέχουσες μεταβιβάσεις μεταξύ νοικοκυριών (εμβάσματα από μετανάστες ή εργαζομένους που έχουν εγκατασταθεί μόνιμα σε άλλες περιφέρειες ή στο εξωτερικό προς μέλη των οικογενειών τους που ζουν στην περιφέρεια ή τη χώρα προέλευσης), μεταβιβάσεις από νοικοκυριά προς φοιτητές-μέλη της οικογένειας που έχουν δικό τους νοικοκυριό, επιδόματα από το δημόσιο, περιμ. αποταμιεύσεων, χορηγίες από εταιρίες, πληρωμές από λαχεία και τυχερά παιχνίδια.

Κατά το διάστημα 2000-2007 παρατηρείται αρνητικός μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το σύνολο της χώρας (-3,3%). Οι υψηλότεροι θετικοί ρυθμοί μεταβολής εντοπίζονται στις Περιφέρειες Αν. Μακεδονίας-Θράκης (6,1%), Θεσσαλίας (4,5%) και Ηπείρου (3,9%), ενώ αρκετά χαμηλότεροι ρυθμοί μετα-

9 Στοιχεία πληθυσμού βλ. στον Πίνακα 3.

βολής παρατηρούνται στις Περιφέρειες Κεντρ. Μακεδονίας (2,3%), Πελοποννήσου (0,3%) και Δυτ. Ελλάδος (0,2%). Αισθητά αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής παρατηρούνται στις Περιφέρειες Αττικής (-8,4%, ο υψηλότερος όλων), Ιονίων Νήσων (-4,8%), Β. Αιγαίου (-4,4%) και Ν. Αιγαίου (-3,3%). Χαμηλότερος αρνητικός ρυθμός μεταβολής παρατηρείται στις Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας και Στερεάς Ελλάδας (-1,9% και -1,3% αντίστοιχα), ενώ στην Περιφέρεια Κρήτης ο ρυθμός είναι οριακά αρνητικός (-0,2%).

Σύμφωνα με τα στοιχεία των Μη Χρηματοοικονομικών Λογαριασμών Θεσμικών Τομέων για τα Νοικοκυριά και τα ΜΚΙΕΝ που δημοσιεύει η ΕΛΣΤΑΤ (βλ. Πίνακα 6), κατά το διάστημα 2000-2007 αυτή η κατηγορία λογαριασμών αφορά κατά 17,9% απαιτήσεις από ασφάλιστρα (εκτός των ασφαλειών ζωής) και κατά το υπόλοιπο 82,1% λοιπές μεταβιβάσεις, μη αλλού καταγραφόμενες, στις οποίες περιλαμβάνονται πολλές κατηγορίες μεταβιβάσεων, με συνέπεια να μην είναι εύκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων. Πιθανόν ο πολύ υψηλός θετικός ρυθμός μεταβολής στην Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας-Θράκης οφείλεται σε αύξηση των μεταναστευτικών εμβασμάτων των Ελλήνων Μουσουλμάνων που εργάζονται στο εξωτερικό¹⁰ προς τις οικογένειές τους. Πιθανόν, επίσης, ο υψηλός θετικός ρυθμός μεταβολής στην Περιφέρεια Θεσσαλίας οφείλεται σε αύξηση των αποζημιώσεων προς αγρότες για ζημιές επί της αγροτικής παραγωγής ή σε επιστροφές ΦΠΑ προς τους αγρότες.

Κατά το διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 6) παρατηρείται έντονα αρνητικός ρυθμός μεταβολής, τόσο σε επίπεδο συνόλου χώρας (-8,1%) όσο και σε όλες ανεξαιρέτως τις περιφέρειες που κυμαίνεται από -8,4% έως και -7,5%.

Δεδομένης της μεγάλης εγγύτητας των αρνητικών μεταβολών μεταξύ των περιφερειών, δεν μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα, πέραν της γενικής εκτίμησης ότι η μεγάλη μείωση των άλλων τρεχουσών μεταβιβάσεων οφείλεται στην κρίση.

4.4 ΧΡΗΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

4.4.1 Τρέχοντες φόροι στο εισόδημα-πλούτο, πληρωνόμενοι

Οι τρέχοντες φόροι εισοδήματος, περιουσίας, κερδών κεφαλαίου κ.λπ. καλύπτουν όλες τις υποχρεωτικές, μονομερείς πληρωμές, σε μετρητά ή σε είδος, που επιβάλλονται περιοδικά από τη γενική κυβέρνηση και από την αλλοδαπή στο εισόδημα και την περιουσία των θεσμικών μονάδων, καθώς και ορισμένους περιοδικούς φόρους που δεν αποτιμώνται ούτε με βάση το εισόδημα ούτε με βάση την περιουσία. Δεν περιλαμβάνονται φόροι κληρονομιών, δωρεών, επί της παραγωγής, καθώς και περιστασιακές εισφορές επί κεφαλαίου και περιουσίας.

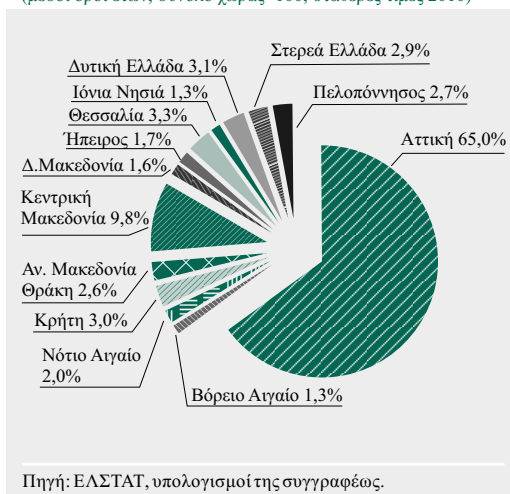
Παρατηρείται έντονος “υδροκεφαλισμός” στην Περιφέρεια Αττικής (βλ. Διάγραμμα 7 και Πίνακα 7) κατά το διάστημα 2000-2007, καθώς συμμετέχει κατά 65,0% στο σύνολο χώρας, όταν ο πληθυσμός της (επισημαίνεται για πολλοστή φορά) φθάνει το 36,0% του συνόλου χώρας. Οι λόγοι είναι προφανείς, καθώς η Αττική συγκεντρώνει τις έδρες μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων και μεγάλο αριθμό υψηλά αμειβόμενων στελεχών επιχειρήσεων και υπαλλήλων που ως ασφαλιζόμενοι εργαζόμενοι συμμετέχουν με υψηλά ποσοστά στο σύνολο του φορολογητέου εισοδήματος και ακινήτων. Πιο συγκεκριμένα και με βάση τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων (ΓΓΠΣ) του Υπουργείου Οικονομικών για τα δηλωθέντα εισοδήματα των οικονομικών ετών 2004 έως και 2007,¹¹ η Περιφέρεια Αττικής συγκέντρωσε σε επίπεδο μέσου όρου το 39,0% του συνόλου των φορολογουμένων (βλ. Διάγραμμα 8) και το 46,7% του συνόλου των δηλωθέντων εισοδημάτων (βλ. Πίνακες 10α-10β). Η συμμετοχή της Περι-

¹⁰ Όπως φαίνεται από τα στοιχεία δηλωθέντων εισοδημάτων του Υπουργείου Οικονομικών για τα έτη 2004-2007 (απεικονίζονται στους Πίνακες 10α-10β σε επίπεδο μέσου όρου απόλυτων αριθμών, κατανομών και μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής), η Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας-Θράκης παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό εισοδημάτων από την αλλοδαπή σε σχέση με τον πληθυσμό της.

¹¹ Τα στοιχεία για τα έτη 2000-2003 δεν είναι διαθέσιμα με ανάλυση κατά περιφέρειες.

Διάγραμμα 7 Κατανομή τρεχόντων φόρων στο εισόδημα-πλούτο πληρωνόμενων ανά περιφέρεια (2000-2007)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

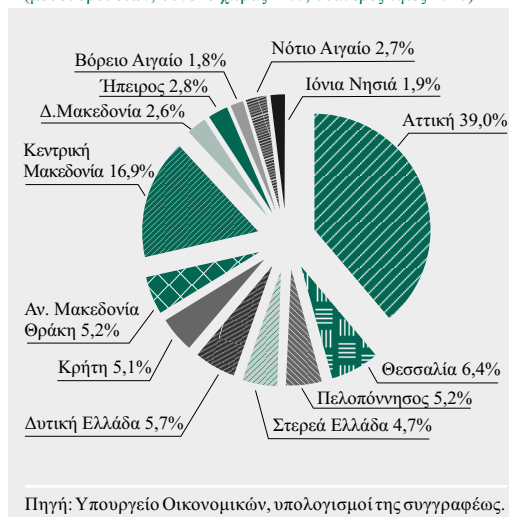

φέρειας Αττικής στο σύνολο χώρας κατά κατηγορία εισοδήματος είναι η ακόλουθη: 51,4% στο συνολικό εισόδημα της χώρας από οικοδομές, 47,6% στο εισόδημα από κινητές αξίες, 42,2% στο εισόδημα από εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, 5,2% στο συνολικό εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις, 47,5% στο εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, 54,0% στο εισόδημα από ελευθέρια επαγγέλματα και 27,3% στο σύνολο εισοδήματος στην αλλοδαπή. Επίσης, με βάση τα στοιχεία του ίδιου φορέα για το ίδιο διάστημα (βλ. Διάγραμμα 9 και Πίνακες 11α-11γ), ο συνολικός φόρος για την Περιφέρεια Αττικής, ως προς το σύνολο χώρας, ήταν 58,2% και με ανάλυση κατά κατηγορίες φορολογουμένων είχε ως εξής (με κριτήριο την κύρια πηγή εισοδήματός τους, καθώς οι φορολογούμενοι μπορούν να έχουν εισοδήματα από διάφορες πηγές, αλλά ο φόρος υπολογίζεται επί του συνόλου): 70,7% ο φόρος εισοδημάτων στο σύνολο χώρας, 50,0% εμπορών-βιομηχάνων-βιοτεχνών-επαγγελματιών, 28,6% γεωργών-κτηνοτρόφων-αλιέων-εκμεταλλευτών δασών, 60,9% μισθωτών, 61,6% ελεύθερων επαγγελματιών και 58,7% συνταξιούχων.

Σε ό,τι αφορά όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας, με βάση τα στοιχεία λογαριασμών

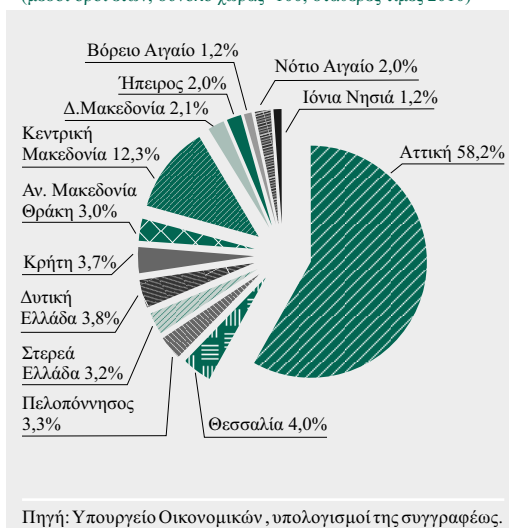
Διάγραμμα 8 Κατανομή συνόλου φορολογουμένων ανά περιφέρεια (2004-2007)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Διάγραμμα 9 Κατανομή συνολικού καταλογισθέντος φόρου ανά περιφέρεια (2004-2007)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

νοικοκυριών ανά περιφέρεια της ΕΛΣΤΑΤ που αναλύονται στην ανά χείρας εργασία (βλ. Πίνακα 7), παρατηρείται αισθητή αναντιστοιχία πληθυσμού και καταβαλλόμενων φόρων, καθώς οι λόγοι τρεχόντων φόρων πληρωνόμενων προς πληθυσμό (βλ. Πίνακα 12 στον οποίο απεικονίζονται τα ποσοστά συμμετοχής ανά περιφέρεια σε επίπεδο τρεχό-

ντων φόρων στο εισόδημα-πλούτο πληρωνόμενων, κοινωνικών εισφορών πληρωνόμενων και άλλων τρεχουσών μεταβιβάσεων πληρωνόμενων και τα ποσοστά συμμετοχής του πληθυσμού ανά περιφέρεια και η μεταξύ τους σχέση, δηλαδή ο λόγος του κάθε μεγέθους προς τον πληθυσμό και για τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα) είναι κατά πολύ κάτω της μονάδας και έχουν ως εξής: Αττική 1,81, Β. Αιγαίο 0,72, Ν. Αιγαίο 0,68, Κρήτη 0,56, Αν. Μακεδονία-Θράκη 0,47, Κεντρ. Μακεδονία 0,57, Δυτ. Μακεδονία 0,61, Ήπειρος 0,54, Θεσσαλία 0,49, Ιόνια Νησιά 0,68, Δυτ. Ελλάδα 0,48, Στερεά Ελλάδα 0,57 και Πελοπόννησος 0,50. Παρατηρείται ότι οι λόγοι στις Περιφέρειες Β. Αιγαίου, Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων είναι οι υψηλότεροι, ενώ οι χαμηλότεροι παρατηρούνται στις Περιφέρειες Αν. Μακεδονίας-Θράκης, Δυτ. Ελλάδας, Θεσσαλίας και Πελοποννήσου. Διακρίνεται μια γενική τάση μεγαλύτερης φοροδοτικής ικανότητας στις τουριστικές περιφέρειες σε αντίθεση με τις αγροτικές που, λόγω των φοροαπαλλασσόμενων επιδοτήσεων, υπολείπονται. Επισημαίνονται οι ιδιαίτερα χαμηλοί λόγοι στις Περιφέρειες Κεντρ. Μακεδονίας και Δυτ. Ελλάδας, καθώς στις δύο αυτές περιφέρειες εμπεριέχονται τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας μετά την Αθήνα.

Η εξέταση του μεγέθους σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής για το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 7) καταδεικνύει μια αισθητή αρνητική μεταβολή στην Περιφέρεια Αττικής (-2,3%, έναντι 1,1% για το σύνολο χώρας) και μια οριακή αρνητική μεταβολή στην Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (-0,5%). Σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες ο ρυθμός μεταβολής είναι θετικός και παρουσιάζει έντονες διαφοροποιήσεις από περιφέρεια σε περιφέρεια, καθώς κυμαίνεται από 0,1% έως και 12,1%.

Τα υψηλότερα ποσοστά εντοπίζονται στις Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας (12,1%), Κεντρ. Μακεδονίας (10,6%), Δυτ. Ελλάδας (9,7%), Πελοποννήσου (9,6%) και Κρήτης (9,2%). Ακολουθούν με χαμηλότερους ρυθμούς μεταβολής οι Περιφέρειες Θεσσαλίας

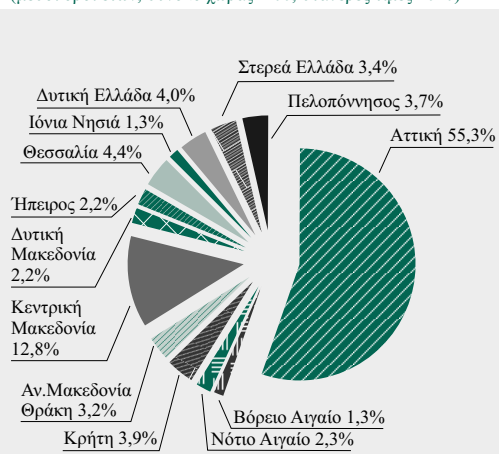
(8,6%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (7,8%), Ηπείρου (7,8%) και Στερεάς Ελλάδας (5,1%). Πολύ χαμηλότερος ρυθμός μεταβολής παρατηρείται στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου (1,6%) και οριακός στην Περιφέρεια Β. Αιγαίου (0,1%). Οι σχετικά υψηλοί ρυθμοί μεταβολής στην πλειοψηφία των αγροτικών περιφερειών (Αν. Μακεδονίας-Θράκης, Κεντρ. Μακεδονίας, Δυτ. Ελλάδας, Πελοποννήσου, Θεσσαλίας, Ηπείρου και Κρήτης) μπορούν να εξηγηθούν από τη μείωση των επιδοτήσεων λόγω των αλλαγών στην Κοινή Αγροτική Πολιτική κατά τα έτη 2000-2007 (μειώθηκαν κατά πολύ οι επιδοτήσεις επί της παραγόμενης ποσότητας και δίδονται πλέον, κυρίως, με τη μορφή εισοδήματος), με συνέπεια την αύξηση των φορολογικών υποχρεώσεων των φορολογούμενων αγροτών, καθώς η μείωση των επιδοτήσεων επί των ποσοτήτων επέφερε μείωση των επιδοτήσεων γενικά. Ο σχετικά χαμηλός θετικός ρυθμός μεταβολής στη σημαντικότερη τουριστική περιφέρεια της χώρας (Ν. Αιγαίου) και ο οριακά αρνητικός ρυθμός στην αμέσως επόμενη σημαντική τουριστική περιφέρεια της χώρας (Ιονίων Νήσων) μάλλον εξηγούνται από τους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της δαπάνης ανά ταξίδι κατοίκων εξωτερικού που παρατηρήθηκαν κατά το διάστημα 2004-2007,¹² καθώς η μέση δαπάνη ανά ταξίδι μη κατοίκων μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό -4,8% (βλ. Πίνακα 9), ενώ οι αφίξεις εξωτερικού στα αεροδρόμια των Περιφερειών Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων αυξήθηκαν και μειώθηκαν οριακά, 0,5% στα πρώτα και -0,5% στα δεύτερα, με συνέπεια σχετικά χαμηλές αυξήσεις στα έσοδα και επομένως και στις φορολογικές υποχρεώσεις των επιχειρηματιών του τουρισμού.

Κατά το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα 2008-2014, ο “υδροκεφαλισμός” της Περιφέρειας Αττικής εμφανίζεται κάπως χαμηλότερος, καθώς με μέσο όρο συμμετοχής στον πληθυσμό της χώρας 35,8% η συμμετοχή στους τρέχοντες φόρους φθάνει στο 55,3% και ο λόγος τρεχόντων φόρων πληρωνόμενων προς πλη-

¹² Στοιχεία από τα Στατιστικά Δελτία Οικονομικής Συγκυρίας της Τράπεζας της Ελλάδος Δεκεμβρίου 2007, 2008, 2009, 2012 και 2015. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τα έτη 2000-2003.

Διάγραμμα 10 Κατανομή τρεχόντων φόρων στο εισόδημα-πλούτο πληρωνόμενων ανά περιφέρεια (2008-2014)

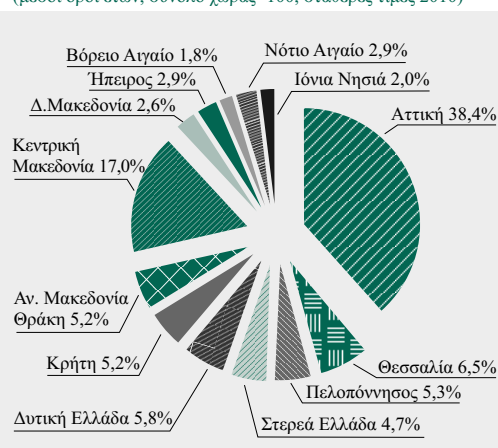
(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Διάγραμμα 11 Κατανομή συνόλου φορολογουμένων ανα περιφέρεια (2008-2010)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

θυσμό μειώνεται στο 1,60 (βλ. Διάγραμμα 10 και Πίνακα 8). Με βάση και πάλι τα στοιχεία της ΓΓΠΣ του Υπουργείου Οικονομικών για τα δηλωθέντα εισοδήματα των οικονομικών ετών 2008-2010,¹³ η Περιφέρεια Αττικής συγκέντρωσε σε επίπεδο μέσου όρου το 38,4% του συνόλου των φορολογουμένων και το 45,9% του συνόλου των δηλωθέντων εισοδημάτων (βλ. Διάγραμμα 11 και Πίνακες 13α-13β). Η συμμετοχή της Περιφέρειας Αττικής στο σύνολο χώρας κατά κατηγορία εισοδήματος είναι η ακόλουθη: 51,5% στο συνολικό εισόδημα της χώρας από οικοδομές, 43,0% στο εισόδημα από κινητές αξίες, 40,1% στο εισόδημα από εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, 5,0% στο συνολικό εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις, 46,6% στο εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, 52,9% στο συνολικό εισόδημα από ελευθέρια επαγγέλματα και 26,9% στο σύνολο εισοδήματος στην αλλοδαπή. Επίσης, με βάση τα στοιχεία του ίδιου φορέα για το ίδιο χρονικό διάστημα, ο συνολικός φόρος για την Περιφέρεια Αττικής ως προς το σύνολο χώρας ήταν 56,7% και με ανάλυση κατά κατηγορίες φορολογουμένων είχε ως εξής: 69,9% ο φόρος εισοδηματιών, 47,6% εμπόρων-βιομηχάνων-βιοτεχνών-επαγγελματιών, 25,9% γεωργών-κτηνοτρόφων-

αλιέων-εκμεταλλευτών δασών, 60,6% μισθωτών, 59,8% ελεύθερων επαγγελματιών και 55,2% συνταξιούχων (βλ. Διάγραμμα 12 και Πίνακες 14α-14γ).

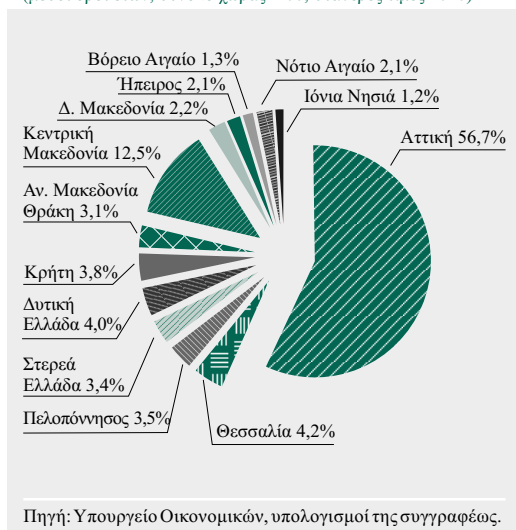
Στις υπόλοιπες περιφέρειες, όπως και κατά το διάστημα 2000-2007, οι λόγοι τρεχόντων φόρων πληρωνόμενων προς πληθυσμό (βλ. Πίνακα 12) εμφανίζονται και πάλι χαμηλοί (κάτω της μονάδας), ωστόσο βρίσκονται σε κάπως υψηλότερο επίπεδο από εκείνο του προηγούμενου εξεταζόμενου διαστήματος, γεγονός το οποίο μάλλον οφείλεται στην εσωτερική μετανάστευση από την Αθήνα στην περιφέρεια (γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του πληθυσμού).

Η εξέταση του μεγέθους σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής για το διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 8) καταδεικνύει μια σχετικά μεγάλη μείωση στην Περιφέρεια Αττικής (-4,2%, έναντι -3,3% για το σύνολο της

¹³ Τα στοιχεία αυτά δεν προσφέρουν δυνατότητα διασταύρωσης για όλο το εξεταζόμενο διάστημα, καθώς η ανάλυση κατά κατηγορία εισοδήματος και κατά περιφέρεια σταματά στο 2010 (από το 2011 και μετά ανακοινώνονται μόνο ο αριθμός των δηλώσεων, το ύψος του φορολογούμενου εισοδήματος και ο φόρος). Επιπροσθέτως, πρόκειται για δηλωθέντα εισοδήματα. Παρατίθενται γιατί καταδεικνύουν τον "υδροκεφαλισμό" της Αττικής.

Διάγραμμα 12 Κατανομή συνολικού καταλογισθέντος φόρου ανα περιφέρεια (2008-2010)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

χώρας), η οποία επιβεβαιώνει την εσωτερική μετανάστευση από την Αθήνα στην περιφέρεια. Ακολουθούν οι Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας (-4,1%), Δυτ. Ελλάδας (-3,3%) και Στερεάς Ελλάδας (-2,7%). Στις υπόλοιπες περιφέρειες ο μέσος (παντού αρνητικός) ρυθμός μεταβολής κυμαίνεται μεταξύ -0,4% (Ιόνια Νησιά) και -2,3% (Ήπειρος) και στα ενδιάμεσα βρίσκονται οι Περιφέρειες Ν. Αιγαίου (-1,0%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (-1,6%), Β. Αιγαίου (-1,7%), Κρήτης και Πελοποννήσου (-1,8%), Θεσσαλίας (-2,0%) και Κεντρ. Μακεδονίας (-2,1%). Καταδεικνύεται για μια ακόμη φορά η σχετική αντοχή της φοροδοτικής ικανότητας πρωτίστως στις τουριστικές περιοχές και δευτερευόντως στις αγροτικές περιφέρειες, γεγονός που συμβαδίζει με την αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα τα χρόνια της κρίσης.

4.4.2 Κοινωνικές εισφορές, πληρωνόμενες

Οι κοινωνικές εισφορές, πληρωνόμενες, αποτελούνται από πραγματικές (συνταξιοδοτικές και μη) κοινωνικές εισφορές εργοδοτών, εργαζομένων και αυτοαπασχολούμενων (καταβάλλονται απευθείας στους φορείς κοινωνικής ασφάλισης), τεκμαρτές (συνταξιοδο-

τικές και μη) κοινωνικές εισφορές εργοδοτών (καταβάλλονται απευθείας στους εργαζομένους και στους πρώην εργαζομένους) και συμπληρώματα (συνταξιοδοτικά και μη) κοινωνικών εισφορών νοικοκυριών (περιλαμβάνονται στο εισόδημα περιουσίας που καταβάλλεται από τα συνταξιοδοτικά ταμεία στα νοικοκυριά στο λογαριασμό διανομής πρωτογενούς εισοδήματος, αλλά, δεδομένου ότι στην πράξη το εν λόγω εισόδημα παρακρατείται, αντιμετωπίζεται στο λογαριασμό δευτερογενούς διανομής εισοδήματος ως επιστρεφόμενο από τα νοικοκυριά στα συνταξιοδοτικά ταμεία).

Κατά το διάστημα 2000-2007 (βλ. Πίνακα 7) παρατηρείται ελαφρώς αυξημένη συμμετοχή, σε σχέση με τον πληθυσμό, στις Περιφέρειες Αττικής και Κεντρ. Μακεδονίας (λόγοι κοινωνικών εισφορών πληρωνόμενων προς πληθυσμό 1,04 και 1,10 αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 12) και αισθητά αυξημένη συμμετοχή στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Δυτ. Μακεδονίας (λόγοι 1,28, 1,57 και 1,24 αντίστοιχα). Σε όλες τις άλλες περιφέρειες οι λόγοι είναι κάτω της μονάδας και οι χαμηλότεροι εντοπίζονται στις Περιφέρειες Πελοποννήσου (0,73) και Θεσσαλίας (0,80).

Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής (βλ. Πίνακα 7) είναι αρκετά υψηλοί σε όλες τις περιφέρειες, αλλά ο υψηλότερος παρατηρείται στην Περιφέρεια Αττικής (11,6%, έναντι 5,1% για το σύνολο χώρας) και ο αμέσως υψηλότερος στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (7,2%). Ακολουθούν οι Περιφέρειες Θεσσαλίας (4,7%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (4,5%), Κρήτης (3,9%) και Β. Αιγαίου (3,6%). Σε μία περιφέρεια (Στερεά Ελλάδα) παρατηρείται μηδενικός ρυθμός, ενώ σε δύο περιφέρειες, Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων, ο ρυθμός είναι αρνητικός (-1,2% και -1,6% αντίστοιχα).

Καταδεικνύεται μια αρνητική εξέλιξη του μεγέθους στις τουριστικές περιοχές, ενώ αντίθετα στις αγροτικές περιοχές οι ρυθμοί είναι αισθητά υψηλοί. Επισημαίνεται, όπως και στην κατηγορία των εισπραττόμενων αμοιβών απασχολούμενων, ότι οι αρνητικοί ρυθμοί

μεταβολής στις κοινωνικές εισφορές των τουριστικών περιοχών δεν συμβαδίζουν με τους ρυθμούς μεταβολής του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος στις ίδιες περιοχές (αντιθέτως, παρατηρείται σχετική εγγύτητα με τους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής στις αμοιβές απασχολούμενων). Η υστέρηση των κοινωνικών εισφορών μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί από το ότι μεγάλος αριθμός τουριστικών επιχειρήσεων είναι οικογενειακού χαρακτήρα, με συνέπεια τα συμβοηθούμενα και μη αμειβόμενα μέλη να μην καταγράφονται ως απασχολούμενοι. Αντιθέτως, στις αγροτικές περιοχές παρατηρείται μια θετική συσχέτιση λειτουργικού πλεονάσματος, αμοιβών απασχολούμενων και κοινωνικών εισφορών, ιδιαίτερα στις Περιφέρειες Πελοποννήσου και Θεσσαλίας, για τους λόγους που έχουν ήδη επισημανθεί στην ανάλυση σχετικά με την κατηγορία των αμοιβών απασχολούμενων.

Επισημαίνεται ακόμη η σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ του ρυθμού μεταβολής του μεγέθους (11,6%) και των ρυθμών μεταβολής λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος (3,2%) και αμοιβών απασχολούμενων (6,8%) στην Περιφέρεια Αττικής. Πιθανότατα ο αισθητά υψηλός ρυθμός των πληρωνόμενων εισφορών οφείλεται σε αύξηση της προαιρετικής ασφάλισης (αυτασφάλισης), δηλαδή του δικαιώματος που έχει δοθεί σε ασφαλισμένους που έχουν κάνει διακοπή της δραστηριότητάς τους ή δεν απασχολούνται πλέον με σχέση εξαρτημένης εργασίας να συνεχίσουν να είναι ασφαλισμένοι και να πληρώνουν εισφορές χωρίς να έχουν εισόδημα και χωρίς να αμειβονται ως μισθωτοί, ή/και της ιδιωτικής ασφάλισης.

Κατά το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα, 2008-2014 (βλ. Πίνακα 8), παρατηρείται μεγάλη μείωση του λόγου κοινωνικών εισφορών πληρωνόμενων προς πληθυσμό (βλ. Πίνακα 12) στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου¹⁴ (από 1,28 σε 1,00), Κρήτης (από 0,95 σε 0,87) και Ιονίων Νήσων (από 1,57 σε 0,91). Αισθητή μείωση παρατηρείται και στις Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας (από 1,24 σε 0,89), Κεντρ.

Μακεδονίας (από 1,10 σε 0,92) και Ηπείρου (από 0,92 σε 0,84), ενώ χαμηλότερη παρατηρείται στις Περιφέρειες Β. Αιγαίου (από 0,99 σε 0,92), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (από 0,82 σε 0,80) και Δυτ. Ελλάδας (από 0,85 σε 0,80). Σε τρεις περιφέρειες, Αττικής, Θεσσαλίας και Πελοποννήσου, ο λόγος παρουσιάζει αύξηση (από 1,04 σε 1,24, από 0,80 σε 0,85 και από 0,73 σε 0,87 αντίστοιχα).

Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής (βλ. Πίνακα 8) είναι σε όλες ανεξαιρέτως τις περιφέρειες αρνητικοί και σε 12 από τις 13 περιφέρειες κυμαίνονται από -2,5% (Δυτ. Μακεδονία) έως -6,9% (Ιόνια Νησιά). Σε μία περιφέρεια, εκείνη του Ν. Αιγαίου, ο αρνητικός ρυθμός έφθασε το -11,3%. Δεδομένου ότι στην ίδια περιφέρεια ο ρυθμός μεταβολής λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, είναι 1,5% (ο μοναδικός θετικός ρυθμός μεταβολής στη χώρα κατά τα χρόνια της κρίσης), ενώ ο ρυθμός μεταβολής των αμοιβών απασχολούμενων είναι -6,9% και του αριθμού των απασχολούμενων -2,0%, είναι φανερό ότι η μείωση των κοινωνικών εισφορών συνδέεται με μεγάλης έκτασης ανασφάλιση εξαρτημένη εργασία και ανασφάλιση αυτοαπασχόληση στη συγκεκριμένη περιφέρεια. Στις υπόλοιπες περιφέρειες παρατηρείται ότι ο ρυθμός μείωσης των κοινωνικών εισφορών είναι χαμηλότερος τόσο από το ρυθμό μείωσης του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος όσο και από το ρυθμό μείωσης των αμοιβών απασχολούμενων (προφανώς, όπως φαίνεται να συμβαίνει και κατά το προηγούμενο εξεταζόμενο διάστημα, λόγω προαιρετικής ασφάλισης ή/και ιδιωτικής ασφάλισης), με εξαίρεση τα Ιόνια Νησιά, όπου σε ρυθμό μείωσης κοινωνικών εισφορών -6,9% αντιστοιχεί μείωση ρυθμού αμοιβών απασχολούμενων -6,2% και ρυθμός μεταβολής του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος -1,4%.

¹⁴ Ειδικά για την Περιφέρεια Ν. Αιγαίου δεν έχει ληφθεί υπόψη το ποσό που αναφέρεται στο σχετικό πίνακα της ΕΛΣΤΑΤ και αφορά το έτος 2014, καθώς εμφανίζει ιδιαίτερα μεγάλη απόκλιση από το αντίστοιχο του προηγούμενου έτους και κατά πάσα πιθανότητα θα αναθεωρηθεί σημαντικά. Αντ' αυτού χρησιμοποιείται το αντίστοιχο μέγεθος του 2013.

4.4.3 Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, πληρωνόμενες

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται καθαρά ασφάλιστρα κατά ζημιών, εμβάσματα από μετανάστες ή εργαζομένους που έχουν εγκατασταθεί μόνιμα σε μια περιφέρεια προς μέλη των οικογενειών τους που ζουν σε άλλες περιφέρειες ή στο εξωτερικό, μεταβιβάσεις από νοικοκυριά σε μέλη της οικογένειας με δικό τους νοικοκυριό, τακτικές συνδρομές σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, πολιτικούς, πολιτιστικούς κ.ά. οργανισμούς που εντάσσονται στον τομέα των ΜΚΙΕΝ, καθώς και επιστροφές από νοικοκυριά για δαπάνες που έγιναν για λογαριασμό τους από οργανισμούς κοινωνικής πρόνοιας.

Το διάστημα 2000-2007 παρατηρείται και σε αυτή την κατηγορία αισθητά υψηλή συμμετοχή της Περιφέρειας Αττικής στο σύνολο χώρας (55,7%, λόγος μεταβιβάσεων προς πληθυσμό 1,55, βλ. Πίνακες 7 και 12). Αντιθέτως, στις υπόλοιπες περιφέρειες η συμμετοχή στο εξεταζόμενο μέγεθος υπολείπεται αισθητά του πληθυσμού, με εξαίρεση τις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων (λόγος τρεχουσών μεταβιβάσεων πληρωνόμενων προς πληθυσμό, 1,01 και 1,13 αντίστοιχα). Σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής (βλ. Πίνακα 7) παρατηρούνται υψηλοί ρυθμοί στις Περιφέρειες Πελοποννήσου (12,4%), Ν. Αιγαίου (12,1%), Κρήτης (11,5%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (10,9%), Στερεάς Ελλάδας (10,7%) και Θεσσαλίας (9,8%). Σε ένα μεσαίο επίπεδο κινήθηκε η Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (5,3%) και σε σημαντικά χαμηλότερο η Περιφέρεια Β. Αιγαίου (2,2%). Σε μία περιφέρεια, της Δυτ. Μακεδονίας, ο ρυθμός είναι αισθητά αρνητικός (-6,0%), ενώ σε δύο άλλες, Αττικής και Ηπείρου, ο ρυθμός εμφανίζεται οριακά αρνητικός (-0,2%). Σε επίπεδο χώρας ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ήταν 3,2%.

Το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακες 8 και 12) παρατηρείται μικρή μείωση του λόγου άλλων τρεχουσών μεταβιβάσεων πληρωνόμενων προς πληθυσμό στην Αττική (1,40), ενώ στο Νότιο Αιγαίο και στα Ιόνια Νησιά οι λόγοι έχουν ενισχυθεί (1,34

και 1,20 αντίστοιχα). Κατά πολύ ενισχυμένοι παρουσιάζονται οι λόγοι και στις Περιφέρειες Πελοποννήσου (από 0,78 σε 1,15) και Στερεάς Ελλάδας (από 0,74 σε 1,05), ενώ στην Περιφέρεια Θεσσαλίας ο κάτω της μονάδας λόγος έχει βελτιωθεί από 0,53 σε 0,60. Στις υπόλοιπες περιφέρειες οι λόγοι μεταβιβάσεων προς πληθυσμό παρουσιάζουν σχετική σταθερότητα. Σε επίπεδο μέσων ετήσιων ρυθμών μεταβολής (βλ. Πίνακα 8) οι (παντού) αρνητικές μεταβολές κυμαίνονται από -3,4% (Ν. Αιγαίο) έως -6,1% (Δυτ. Μακεδονία).

Σύμφωνα με τα στοιχεία των Μη Χρηματοοικονομικών Λογαριασμών Θεσμικών Τομέων για τα Νοικοκυριά και τα ΜΚΙΕΝ της ΕΛΣΤΑΤ (όπως έχει ήδη επισημανθεί, δημοσιεύονται σε επίπεδο συνόλου χώρας, δεν αναλύονται σε επίπεδο περιφέρειας και απεικονίζονται στον Πίνακα 6), κατά το διάστημα 2000-2007 το χαμηλότερο ποσοστό των λοιπών πληρωνόμενων μεταβιβάσεων αφορά ασφάλιστρα για ασφάλειες εκτός ασφαλειών ζωής (33,8%) και το υπόλοιπο (66,2%) αφορά τις εκτός ασφαλιστρών μεταβιβάσεις. Οι αντίστοιχοι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής είναι 3,8% και 3,0% αντίστοιχα. Κατά το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 6), η διάρθρωση έχει μεταβληθεί σημαντικά, καθώς τα ασφάλιστρα έχουν συρρικνωθεί σε 22,2% και οι λοιπές μεταβιβάσεις έχουν αυξηθεί σε 77,8%, ενώ οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής είναι -4,5% και -5,1% αντίστοιχα. Το γεγονός ότι τα ασφάλιστρα σε επίπεδο ποσοστού έχουν συρρικνωθεί και ταυτόχρονα ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής είναι χαμηλότερος από εκείνον για τις λοιπές πληρωνόμενες μεταβιβάσεις οφείλεται στο ότι το ύψος των μεταβιβάσεων σε απόλυτο αριθμό ήταν αρκετά μεγάλο το έτος 2008, με αποτέλεσμα ο αρνητικός ρυθμός μεταβολής να εμφανίζεται αισθητά υψηλότερος εκείνου για τα ασφάλιστρα, ενώ σε μέσα επίπεδα οι λοιπές μεταβιβάσεις αυξήθηκαν.

Ως γενική παρατήρηση δύναται να επισημανθεί ότι τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά μεταβολής στις Περιφέρειες Πελοποννήσου, Θεσσαλίας, Ν. Αιγαίου και Στερεάς Ελλάδας κατά

το διάστημα 2000-2007 καταδεικνύουν καλή πορεία του μεγέθους στις περιφέρειες που κατέχουν την πρώτη θέση (από άποψη βαθμού ειδίκευσης) στον τουριστικό, τον αγροτικό και το μεταποιητικό τομέα της οικονομίας αντίστοιχα, ενώ η βελτίωση των λόγων του μεγέθους προς τον πληθυσμό κατά το διάστημα 2008-2014 στις ίδιες περιφέρειες καταδεικνύουν σχετική αντοχή στα χρόνια της κρίσης.

4.4.4 Διαθέσιμο εισόδημα

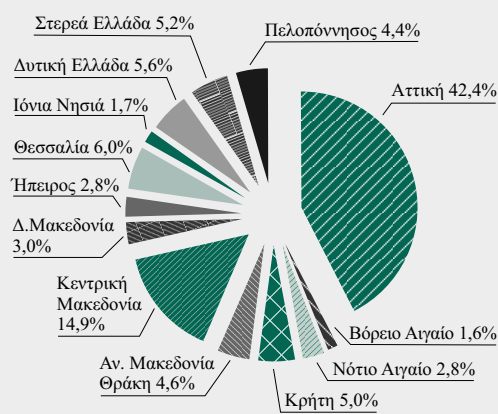
Πρόκειται για το ακαθάριστο ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων, στο οποίο προστίθενται οι κοινωνικές παροχές (εκτός από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος) και οι καθαρές λοιπές τρέχουσες μεταβιβάσεις (πόροι μείον χρεώσεις) και από το οποίο αφαιρούνται οι τρέχοντες φόροι. Εντάσσεται στο λογαριασμό διανομής δευτερογενούς εισοδήματος ως εξισωτικό μέγεθος (βλ. Διαγράμματα 13-14, Πίνακες 7, 8 καθώς και τον Πίνακα 15, στον οποίο απεικονίζονται τα ποσοστά συμμετοχής ανά περιφέρεια σε επίπεδο διαθέσιμων εισοδημάτων και τελικής καταναλωτικής δαπάνης, καθώς και τα ποσοστά συμμετοχής του πληθυσμού ανά περιφέρεια και η μεταξύ τους σχέση, δηλαδή ο λόγος του κάθε μεγέθους προς τον πληθυσμό και για τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα, ενώ παράλληλα απεικονίζεται και η σχέση τελικής καταναλωτικής δαπάνης προς το διαθέσιμο εισόδημα).

Κατά το διάστημα 2000-2007, αισθητά υψηλοί ρυθμοί αύξησης παρατηρούνται στην Περιφέρεια Αττικής (βλ. Πίνακα 7) (4,3%, έναντι 3,5% για το σύνολο χώρας), καθώς και στις Περιφέρειες Κεντρ. Μακεδονίας (5,4%), Πελοποννήσου (5,3%) και Θεσσαλίας (3,8%). Ακολουθούν οι Περιφέρειες Αν. Μακεδονίας-Θράκης, Κρήτης και Δυτ. Ελλάδας (3,5%, 2,7% και 2,4% αντίστοιχα) και οι Περιφέρειες Β. Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Ν. Αιγαίου (1,8%, 1,2% και 1,1% αντίστοιχα). Στην τελευταία θέση βρίσκεται η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας (0,3%).

Οι υψηλότεροι ρυθμοί μεταβολής καταγράφονται στις δύο περιφέρειες που εμπεριέχουν τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της

Διάγραμμα 13 Κατανομή διαθέσιμου εισοδήματος ανά περιφέρεια (2000-2007)

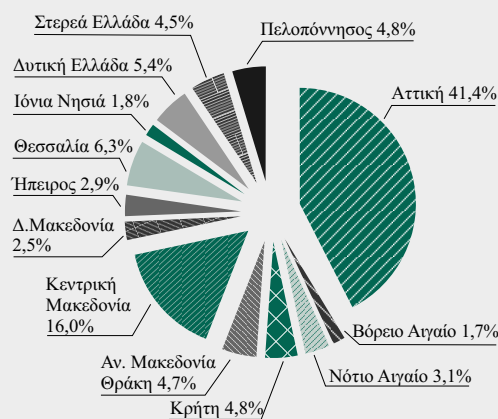
(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Διάγραμμα 14 Κατανομή διαθέσιμου εισοδήματος ανά περιφέρεια (2008-2014)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

χώρας, καθώς και στις περιφέρειες με ειδίκευση στον πρωτογενή τομέα. Ακολουθούν, με χαμηλότερους ρυθμούς, εκείνες με ειδίκευση στον κλάδο που εμπεριέχει παροχή τουριστικών υπηρεσιών.

Κατά το επόμενο εξεταζόμενο διάστημα 2008-2014 (βλ. Πίνακα 8) παρατηρείται αρνητικός ρυθμός μεταβολής σε 12 από τις 13 περιφέ-

ρειες της χώρας, ο οποίος κυμαίνεται από -3,3% (Ιόνια Νησιά) έως και -8,7% (Θεσσαλία και Δυτική Ελλάδα). Στα ενδιάμεσα βρίσκονται οι Περιφέρειες Αττικής (-8,3%), Στερεάς Ελλάδας (-7,3%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (-6,9%), Κεντρ. Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Πελοποννήσου (-6,8%) και ακολουθούν οι Περιφέρειες Β. Αιγαίου, Δυτ. Μακεδονίας και Κρήτης (-6,3%, -6,2% και -6,1% αντίστοιχα). Στο σύνολο χώρας ο αρνητικός ρυθμός φθάνει το -7,3%. Η μοναδική περιφέρεια όπου παρατηρείται θετικός ρυθμός μεταβολής είναι το Ν. Αιγαίο (1,0%).

Αν και στο διάστημα 2000-2007 παρατηρούνται γενικώς θετικοί ρυθμοί εξέλιξης του μεγέθους σε όλες τις περιφέρειες (με σαφές προβάδισμα σε εκείνες με ειδικεύση στον πρωτογενή τομέα), στο διάστημα της κρίσης (2008-2014) (βλ. Διάγραμμα 14 και Πίνακες 8 και 12) μία και μοναδική περιφέρεια, η πρώτη σε ειδικεύση στον τουρισμό, διαφοροποιείται και παρουσιάζει έναν όχι ευκαταφρόνητο μέσο θετικό ρυθμό μεταβολής.

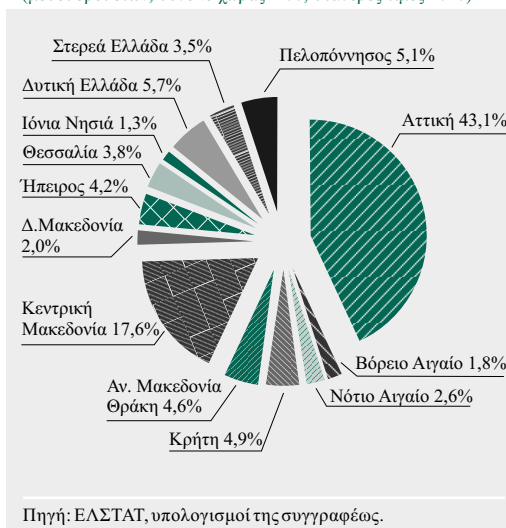
4.4.5 Τελική καταναλωτική δαπάνη¹⁵

Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τη δαπάνη για αγαθά και υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται από τα νοικοκυριά για την ικανοποίηση ατομικών και συλλογικών αναγκών. Δεν περιλαμβάνονται τα ακόλουθα: κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, στοιχεία που αντιμετωπίζονται ως ενδιάμεση ανάλωση (όπως δαπάνες νοικοκυριών που κατέχουν επιχειρήσεις μη εταιρικής μορφής για επιχειρηματικούς λόγους) ή ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου (όπως αγορά κατοικιών, δαπάνη για τιμαλφή), αγορά γης, φόροι, συνδρομές και εισφορές σε ΜΚΙΕΝ, εθελοντικές μεταβιβάσεις σε χρήμα ή σε είδος.

Η τελική καταναλωτική δαπάνη αποτελεί τη μία εκ των δύο συνιστωσών του λογαριασμού χρήσης του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών (η άλλη συνιστώσα είναι η αποταμίευση, η οποία καταγράφεται στο λογαριασμό χρήσης του διαθέσιμου εισοδήματος ως εξισωτικό μέγεθος, δηλαδή ως μέγεθος που προκύπτει από τη διαφορά μεταξύ διαθέσιμου

Διάγραμμα 15 Κατανομή τελικής καταναλωτικής δαπάνης ανά περιφέρεια (2008-2014)

(μέσοι όροι ετών, σύνολο χώρας=100, σταθερές τιμές 2010)

εισοδήματος και κατανάλωσης), συνεπώς δεν αποτελεί μέρος των λογαριασμών κατανομής και αναδιανομής του εισοδήματος και εξετάζεται αυτοτελώς. Πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ουσιαστικά αδύνατον να καταμετρηθεί η τελική καταναλωτική δαπάνη που προέρχεται από το διαθέσιμο εισόδημα μιας ορισμένης περιόδου. Επίσης πρέπει να επισημανθεί ότι είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί η τελική καταναλωτική δαπάνη που αφορά τα νοικοκυριά-μόνιμους κατοίκους μιας περιφέρειας και αυτό θα διαφανεί στη συνέχεια.

Παρατηρείται (βλ. Διάγραμμα 15 και Πίνακες 8 και 12) ένα σχετικά υψηλό μερίδιο στις Περιφέρειες Ηπείρου, Αττικής, Κεντρ. Μακεδονίας και Β. Αιγαίου (λόγοι τελικής καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό 1,37, 1,20, 1,02 και 1,01 αντίστοιχα). Σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες οι λόγοι είναι κάτω της μονάδας.

Σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής (βλ. Πίνακα 8) παρατηρείται μείωση σε 12 από τις 13 περιφέρειες της χώρας, ιδιαίτερα έντονη στην Περιφέρεια Ηπείρου (-17,6%),

¹⁵ Διατίθενται στοιχεία μόνο για το διάστημα 2008-2014.

πολύ χαμηλότερη αλλά αρκετά αισθητή στις Περιφέρειες Β. Αιγαίου (-10,8%), Πελοποννήσου (-9,3%), Στερεάς Ελλάδας (-8,2%) και Κεντρ. Μακεδονίας (-7,8%) και ακολουθούν οι Περιφέρειες Αττικής (-5,5%), Αν. Μακεδονίας-Θράκης (-4,8%), Ν. Αιγαίου (-4,2%), Ιονίων Νήσων (-3,5%), Δυτ. Μακεδονίας (-3,4%), Δυτ. Ελλάδας (-2,4%) και Κρήτης (-2,0%). Σε μία και μοναδική περιφέρεια, τη Θεσσαλία, παρατηρείται θετικός ρυθμός μεταβολής ιδιαίτερα υψηλός (4,1%). Η μείωση σε επίπεδο χώρας έφθασε το -5,9%.

Επισημαίνεται το υψηλό μερίδιο συμμετοχής των δύο περιφερειών που εμπεριέχουν τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας (Αττική και Κεντρ. Μακεδονία) κατά το διάστημα της κρίσης. Επισημαίνεται επίσης, για πολλοστή φορά, η σχετικά χαμηλή (κάτω του μέσου όρου χώρας) μείωση στις περιφέρειες που ειδικεύονται στον κλάδο που εμπεριέχει παροχή υπηρεσιών προς τουρίστες (καθώς, όπως έχει ήδη επισημανθεί, συμψηφίζονται οι χαμηλές αμοιβές των απασχολούμενων με το υψηλό λειτουργικό πλεόνασμα-μικτό εισόδημα, με συνέπεια η μείωση της καταναλωτικής δαπάνης να είναι χαμηλότερη σ' αυτές τις περιφέρειες). Σε ό,τι αφορά τις περιφέρειες που ειδικεύονται στον πρωτογενή τομέα, παρατηρείται ανομοιογένεια στην εξέλιξη του μεγέθους, καθώς η θετική πορεία της πλέον ειδικευόμενης περιφέρειας στις αγροτικές δραστηριότητες (Θεσσαλία) δεν παρουσιάζεται στις υπόλοιπες περιφέρειες με ειδίκευση στις ίδιες δραστηριότητες, αντιθέτως η αρνητική πορεία είναι ιδιαίτερα αισθητή σε αυτές.

Επισημαίνεται επίσης το πολύ υψηλό μερίδιο συμμετοχής στην Περιφέρεια Ηπείρου, το οποίο όμως συμβαδίζει με έναν πολύ υψηλό αρνητικό μέσο ρυθμό μεταβολής του μεγέθους κατά το ίδιο διάστημα. Ο συνδυασμός των δύο καταδεικνύει ότι ο αισθητά υψηλός λόγος καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό υπήρξε συγκυριακό φαινόμενο, οφειλόμενο στο ότι η Ήπειρος υπήρξε επί σειρά ετών πύλη εισόδου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού από την Αλβανία, το οποίο κατανάλωνε χωρίς να είναι καταγεγραμμένο

στον πληθυσμό της περιφέρειας. Σήμερα, λόγω της κρίσης, η κατάσταση έχει αντιστραφεί και πολλοί μετανάστες έχουν επιστρέψει στην πατρίδα τους, η οποία βρίσκεται σε διαδικασία ανάπτυξης. Η μεγάλη κάμψη της καταναλωτικής δαπάνης στην εν λόγω περιφέρεια εμφανίζεται το έτος 2012 (-47,6%, όταν σε επίπεδο συνόλου χώρας η μείωση ήταν -9,2%), δηλαδή το έτος κατά το οποίο τα σημάδια της κρίσης είχαν καταστεί ιδιαίτερα εμφανή.

5 ΣΥΝΟΨΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στόχος της παρούσας μελέτης είναι οι διαπεριφερειακές συγκρίσεις στο επίπεδο του διαθέσιμου εισοδήματος και της καταναλωτικής δαπάνης, αλλά και σε επίπεδο αμοιβών εξαρτημένης εργασίας, φοροδοτικής ικανότητας, κοινωνικών εισφορών και άλλων μεγεθών, στο βαθμό που παρέχεται η σχετική πληροφόρηση.

Οι λογαριασμοί που αναλύθηκαν έχουν καταρτιστεί με τη μέθοδο της περιφερειοποίησης (βάση εκκίνησης το εθνικό μέγεθος και ανάλυσή του σε περιφερειακό επίπεδο με κλειδα κατανομής) και σε συνδυασμό με συλλογή στοιχείων που συγκεντρώνονται με τη χρήση τόσο της μεθόδου “από πάνω προς τα κάτω” όσο και της μεθόδου “από κάτω προς τα πάνω”.

Παρατηρείται αισθητή αύξηση κατά το διάστημα 2000-2007 και αντοχή κατά το διάστημα 2008-2014 του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος στις περιφέρειες όπου έχει αναπτυχθεί ο τουρισμός χωρίς να έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας, δηλαδή στις Περιφέρειες Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων. Ταυτόχρονα παρατηρείται χαμηλός ρυθμός αύξησης των αμοιβών των απασχολούμενων στις ίδιες περιφέρειες κατά το διάστημα 2000-2007, ενώ κατά το διάστημα 2008-2014 ο ρυθμός καθίσταται έντονα αρνητικός και δεν ακολουθεί την αντοχή των επιχειρηματικών εισοδημάτων.

Παρατηρείται επίσης αισθητή αύξηση κατά το διάστημα 2000-2007, αλλά όχι και αντοχή κατά το διάστημα 2008-2014, του λειτουργικού πλεονάσματος-μικτού εισοδήματος στις περιφέρειες με ειδικεύση στον πρωτογενή τομέα, δηλαδή στις Περιφέρειες Θεσσαλίας, Δυτ. Ελλάδας, Πελοποννήσου, Αν. Μακεδονίας-Θράκης, Κρήτης, Β. Αιγαίου και Κεντρ. Μακεδονίας. Έτσι, παρατηρείται ότι στο διάστημα της κρίσης σε όλες τις περιφέρειες με ειδικεύση στον πρωτογενή τομέα το επιχειρηματικό εισόδημα μειώθηκε, παρά την αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα, προφανώς λόγω της αλλαγής του τρόπου υπολογισμού των επιδοτήσεων, οι οποίες αποσυνδέθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από το επίπεδο παραγωγής και μετατράπηκαν σε εισοδηματική ενίσχυση των παραγωγών. Παρατηρείται όμως, σε αντίθεση με τις περιφέρειες όπου έχει αναπτυχθεί ο τουρισμός, ότι οι αμοιβές των απασχολούμενων έχουν μειωθεί λιγότερο, λόγω της χαμηλής προσφοράς εργατικών χεριών στον πρωτογενή τομέα.

Η φοροδοτική ικανότητα στις διάφορες περιφέρειες εμφανίζεται να είναι αισθητά υψηλή στην Περιφέρεια Αττικής και κατά τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα (το μερίδιο μειώνεται σημαντικά κατά το διάστημα της κρίσης, εξακολουθεί όμως να είναι πολύ υψηλό), λόγω της συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων και υψηλά αμειβόμενων στελεχών στη συγκεκριμένη περιφέρεια. Σχετικά υψηλή φοροδοτική ικανότητα εμφανίζεται και στις δύο σημαντικότερες τουριστικές περιφέρειες, Ν. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων (ωστόσο, κατά πολύ υπολειπόμενη από εκείνη της Περιφέρειας Αττικής), επίσης και κατά τα δύο εξεταζόμενα διαστήματα.

Στις ίδιες περιφέρειες όπου εντοπίζεται υψηλή φοροδοτική ικανότητα εντοπίζεται και αισθητή συμβολή σε επίπεδο κοινωνικών εισφορών κατά το διάστημα 2000-2007. Ωστόσο, η συμβολή αυτή κατά το διάστημα της κρίσης διατηρείται (και μάλιστα ενισχύεται) μόνο στην Περιφέρεια Αττικής. Στις τουριστικές περιφέρειες ο λόγος κοι-

νωνικών εισφορών προς πληθυσμό μειώνεται σημαντικά. Ιδιαίτερα στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής είναι αισθητά υψηλός (-11,3%, όταν σε επίπεδο συνόλου χώρας είναι -5,2%), παρά το ότι η μείωση των αμοιβών των απασχολούμενων είναι χαμηλότερη εκείνης που παρατηρείται σε επίπεδο συνόλου χώρας. Η μείωση των κοινωνικών εισφορών που δεν συμβαδίζει με μείωση των αμοιβών των απασχολούμενων καταδεικνύει αύξηση της μη ασφαλιζόμενης εργασίας και προφανώς αυτό έχει συμβεί κατά τα χρόνια της κρίσης στις περιφέρειες της χώρας όπου έχει αναπτυχθεί ο τουρισμός (θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η μείωση των κοινωνικών εισφορών ίσως αφορά και την αυτοαπασχόληση, όμως αυτό δεν μπορεί να διαπιστωθεί στους υπό εξέταση λογαριασμούς).

Σε επίπεδο διαθέσιμου εισοδήματος κατά το διάστημα 2000-2007 σαφές προβάδισμα έχει η Περιφέρεια Αττικής (λόγος διαθέσιμου εισοδήματος προς πληθυσμό 1,18) και ακολουθούν οι Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας και Στερεάς Ελλάδας, δηλαδή εκείνες που έχουν την πρώτη θέση σε βαθμό ειδικεύσης στο δευτερογενή τομέα η πρώτη και στον κλάδο της μεταποίησης η δεύτερη (λόγοι διαθέσιμου εισοδήματος προς πληθυσμό 1,14 και 1,03 αντίστοιχα). Στην αμέσως επόμενη θέση βρίσκεται η Περιφέρεια Ν. Αιγαίου (0,96), δηλαδή η περιφέρεια που κατέχει την πρώτη θέση σε βαθμό ειδικεύσης στον κλάδο που εμπεριέχει παροχή τουριστικών υπηρεσιών. Κατά το διάστημα 2008-2014 η κατάσταση διατηρείται σχεδόν στα ίδια επίπεδα για την Περιφέρεια Αττικής (ο λόγος εισοδήματος προς πληθυσμό μειώνεται ελαφρώς σε 1,16), ενώ ο λόγος αυτός είναι αισθητά μειωμένος στις Περιφέρειες Δυτ. Μακεδονίας και Στερεάς Ελλάδας (0,97 και 0,88 αντίστοιχα). Στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου βελτιώνεται σε 1,03), ενώ βελτίωση παρουσιάζεται και στην Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (0,97). Στις περιφέρειες με ειδικεύση στον πρωτογενή τομέα οι λόγοι διαθέσιμου εισοδήματος προς πληθυσμό, κατά το διάστημα της κρίσης, είτε έχουν βελτιωθεί είτε

έχουν παραμείνει στα επίπεδα του διαστήματος 2000-2007.¹⁶

Τέλος, σε επίπεδο καταναλωτικής δαπάνης (διατίθενται στοιχεία μόνο για το διάστημα 2008-2014) οι υψηλότεροι λόγοι καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό παρατηρούνται στις Περιφέρειες Ηπείρου (1,37), Αττικής (1,20) και Κεντρ. Μακεδονίας (1,02). Ακολουθούν το Βόρειο Αιγαίο (1,01), η Πελοπόννησος (0,95) και η Δυτική Ελλάδα (0,91). Επισημαίνεται ότι σε όλες τις περιφέρειες με ειδίκευση στον πρωτογενή τομέα ο λόγος καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό είναι κάτω της μονάδας, όμως αυτό προφανώς οφείλεται στο ότι ένα μεγάλο μέρος των καταναλωτικών αναγκών ικανοποιείται όχι μέσω της αγοράς, αλλά με προϊόντα που παράγουν οι ίδιοι οι καταναλωτές, κυρίως στο διατροφικό τομέα. Ο υψηλός λόγος των δύο περιφερειών που εμπεριέχουν τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) προφανώς οφείλεται στο ότι οι καταναλωτές των μεγάλων αστικών κέντρων υποχρεούνται να αγοράζουν τα πάντα σε ό,τι αφορά το διατροφικό τομέα. Επιπροσθέτως, τα μεγάλα αστικά κέντρα συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό φοιτητών, υπαλλήλων, εσωτερικών μεταναστών που ζουν και καταναλώνουν εκεί, αλλά είναι καταγεγραμμένοι στο πληθυσμιακό δυναμικό του τόπου όπου γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, με αποτέλεσμα η καταναλωτική δαπάνη να εμφανίζεται διογκωμένη σε σχέση με τον πληθυσμό που έχει υπολογιστεί. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει για την Περιφέρεια Ηπείρου, όπου παρατηρείται ο υψηλότερος λόγος δαπάνης προς πληθυσμό. Κατά πάσα πιθανότητα αυτό οφείλεται στο ότι η Περιφέρεια Ηπείρου υπήρξε επί σειρά ετών πύλη εισόδου μεταναστών από την Αλβανία, οι οποίοι διέμεναν στη χώρα, κατα-

νάλωναν, αλλά δεν καταγράφονταν στο πληθυσμιακό δυναμικό της συγκεκριμένης περιφέρειας, είτε γιατί παρέμεναν στην εν λόγω περιφέρεια και εργάζονταν χωρίς να είναι εγγεγραμμένοι πουθενά είτε γιατί παρέμεναν για μικρό χρονικό διάστημα μέχρι να κατορθώσουν να μεταβούν σε άλλες περιφέρειες της χώρας. Η διαρκής εισοδος ατόμων στην περιοχή, έστω και αν η παραμονή τους εκεί διαρκούσε μόνο δύο ή τρεις ημέρες, ήταν φυσικό να συσσωρεύσει μεγάλη συνολική καταναλωτική δαπάνη. Επισημαίνεται ότι η Ήπειρος, τόσο κατά το διάστημα 2000-2007 όσο και κατά την περίοδο της κρίσης 2008-2014, κατείχε την πρώτη θέση σε βαθμό ειδίκευσης στον τομέα των κατασκευών στον οποίο απασχολήθηκαν κατά πολύ οι μετανάστες από την Αλβανία, οι οποίοι συνεισέφεραν σημαντικά στην καταναλωτική δαπάνη της περιφέρειας, είτε ως διερχόμενοι είτε ως εργαζόμενοι στον τομέα των κατασκευών. Πιθανότατα ο σχετικά υψηλός λόγος καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό στην Περιφέρεια Β. Αιγαίου οφείλεται επίσης στο ότι και η εν λόγω περιφέρεια υπήρξε για πολλά χρόνια πύλη εισόδου μεταναστών, διά της θαλάσσιας οδού (σε πολύ χαμηλότερο βαθμό από ό,τι η Περιφέρεια Ηπείρου).

16 Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι μελέτες των: α) Παπαπέτρου και Μάνου (2016), που αξιοποιούν στατιστικά στοιχεία από τη βάση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και διαπιστώνουν ότι από τις αρχές του 2008 μέχρι και τις αρχές του 2016 ο καθαρός χρηματοοικονομικός πλούτος των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 37,5%, καθώς και ότι μεταξύ α' τριμήνου του 2010 και α' τριμήνου του 2016 το διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε κατά 32,8%, ενώ η πραγματική καταναλωτική δαπάνη μειώθηκε κατά 24,7%, και β) Χαράλαμπάκη (2017), που αξιοποιεί τα στοιχεία δύο δειγματοληπτικών ερευνών για την οικονομική κατάσταση και την κατανάλωση των νοικοκυριών, οι οποίες διεξήχθησαν το 2009 και το 2014 στο πλαίσιο του Ευρωσυστήματος, και διαπιστώνει ότι η διάμεση αξία του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών κατά τη διάρκεια της κρίσης μειώθηκε κατά 40%, το διάμεσο εισόδημα των νοικοκυριών κατά 26% και το διάμεσο ύψος της συνολικής ετήσιας κατανάλωσης τροφίμων κατά 27%.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Eurostat (1996), “Regional accounts methods, Household accounts”, Statistical Office of the European Communities, Office for Official Publications, Luxembourg.
- Eurostat (2013α), “Manual on regional accounts methods”, Eurostat Manuals and Guidelines, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Eurostat (2013β), “European system of accounts”, Eurostat Manuals and Guidelines, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Isard, W. (1962), *Methods of Regional Analysis, An introduction to Regional Science*, The Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, U.S.A.
- Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 549/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για το ευρωπαϊκό σύστημα εθνικών και περιφερειακών λογαριασμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 174/1.
- McCann, P. (2002), *Αστική και Περιφερειακή Οικονομική*, Εκδόσεις Κριτική.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α. (2000), *Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαπέτρου, Ε. και Κ. Μάνου (2016), “Η οικονομική συμπεριφορά των νοικοκυριών στην Ελλάδα: πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές”, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 44.
- Χαραλαμπίκης, Ε. (2017), “Πόσο έχει επηρεάσει η κρίση την οικονομική κατάσταση των ελληνικών νοικοκυριών; Μια συγκριτική ανάλυση των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS”, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 45.

ΠΗΓΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), Περιφερειακοί λογαριασμοί, Περιφερειακοί λογαριασμοί νοικοκυριών, 2000-2014.

Υπουργείο Οικονομικών, Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων, Δημόσια δεδομένα, Στατιστικά δελτία φορολογικών δεδομένων για τα έτη 2004 έως και 2010.

Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας, Αερολιμένες, Στατιστικά στοιχεία κατ’ αερολιμένα για τα έτη 2000 έως και 2014.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Ι Λογαριασμοί νοικοκυριών κατά περιφέρεια (2000-2007)

(%)

	Λογαριασμός κατανομής πρωτογενούς εισοδήματος				
	Πόροι			Χρήσεις	
	Λειτουργικό πλεόνασμα - Μικτό εισόδημα	Αμοιβές απασχ/μένων εισπραττόμενες	Εισόδημα περιουσίας εισπραττόμενο	Εισόδημα περιουσίας πληρωνόμενο	Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων
<i>Μέσοι όροι</i>					
	<i>Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας στο σύνολο χώρας</i>				
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100
Αττική	40,3	44,0	41,4	47,4	42,1
Βόρειο Αιγαίο	1,6	1,5	2,5	2,0	1,6
Νότιο Αιγαίο	3,0	2,8	3,7	2,6	3,0
Κρήτη	5,2	4,8	6,0	4,7	5,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,4	4,6	4,4	5,3	4,5
Κεντρική Μακεδονία	16,1	14,8	13,3	12,5	15,2
Δυτική Μακεδονία	2,8	3,4	2,8	2,5	3,1
Ήπειρος	2,9	2,6	3,2	2,3	2,8
Θεσσαλία	6,0	5,6	5,6	5,2	5,8
Ιόνια Νησιά	1,8	1,8	2,4	1,9	1,9
Δυτική Ελλάδα	6,0	5,1	5,4	4,8	5,5
Στερεά Ελλάδα	5,4	5,0	4,8	4,5	5,2
Πελοπόννησος	4,4	4,0	4,4	4,4	4,2
<i>Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής</i>					
Σύνολο χώρας	2,9	5,2	-1,8	8,9	3,3
Αττική	3,2	6,8	5,2	14,0	5,0
Βόρειο Αιγαίο	4,0	5,1	-18,0	-8,7	1,3
Νότιο Αιγαίο	6,1	-1,4	-14,2	-1,8	0,2
Κρήτη	5,3	3,1	-6,8	9,9	2,5
Αν. Μακεδονία-Θράκη	3,9	3,1	-2,9	4,4	2,7
Κεντρική Μακεδονία	2,3	7,3	-2,1	11,4	3,8
Δυτική Μακεδονία	-3,5	-3,3	-11,6	-2,0	-4,4
Ήπειρος	0,4	4,2	-11,3	3,7	0,5
Θεσσαλία	3,5	5,2	-6,3	4,2	3,1
Ιόνια Νησιά	4,6	-1,0	-10,7	0,4	-0,1
Δυτική Ελλάδα	0,6	4,7	-8,1	3,9	1,3
Στερεά Ελλάδα	-1,0	2,1	-9,2	-1,0	-0,5
Πελοπόννησος	7,0	6,4	-4,9	3,9	5,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Σημείωση: Τα στοιχεία για όλα τα έτη είναι προσωρινά.

Πίνακας 2α Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία		Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης				Κατασκευές	
			Σύνολο		Μεταποίηση			
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
Ποσοστιαία συμμετοχή κλάδων στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)								
Σύνολο χώρας	3,7	3,5	14,0	11,8	10,2	8,5	6,0	3,9
Αττική	0,3	0,4	11,2	9,1	8,4	6,9	5,4	3,1
Βόρειο Αιγαίο	5,9	4,7	6,2	5,5	3,7	3,1	6,0	4,5
Νότιο Αιγαίο	2,3	2,6	7,2	5,8	2,8	2,3	6,8	5,5
Κρήτη	7,2	6,1	8,2	7,9	4,9	5,0	7,1	5,2
Αν. Μακεδονία-Θράκη	7,6	6,7	16,1	13,9	11,2	10,3	5,9	3,8
Κεντρική Μακεδονία	5,4	5,2	15,8	13,5	13,1	11,3	5,8	3,9
Δυτική Μακεδονία	5,9	5,9	39,8	38,7	4,0	4,5	6,7	4,2
Ήπειρος	7,3	7,1	10,8	9,7	6,8	7,0	9,2	6,7
Θεσσαλία	9,3	9,4	15,5	14,2	13,2	12,2	6,3	4,2
Ιόνια Νησιά	3,5	3,4	4,2	4,0	2,6	2,2	6,3	5,1
Δυτική Ελλάδα	8,8	8,5	12,9	10,4	10,1	8,0	7,4	5,4
Στερεά Ελλάδα	8,0	7,6	33,9	29,3	29,9	24,4	6,3	4,5
Πελοπόννησος	8,2	7,8	20,7	17,9	14,8	12,7	6,0	5,0
	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης		Ενημέρωση και επικοινωνία		Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες		Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
Ποσοστιαία συμμετοχή κλάδων στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)								
Σύνολο χώρας	25,4	23,9	3,6	3,7	4,1	4,7	12,0	17,1
Αττική	23,2	22,5	5,6	5,5	6,0	6,7	15,2	20,7
Βόρειο Αιγαίο	31,9	26,8	2,2	2,0	2,6	2,8	11,4	15,5
Νότιο Αιγαίο	49,1	46,9	1,3	1,2	1,9	2,1	8,6	13,0
Κρήτη	34,5	32,7	1,8	2,1	2,7	3,1	8,8	13,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	24,3	21,2	1,8	1,7	2,5	2,7	7,4	11,5
Κεντρική Μακεδονία	26,1	24,1	2,0	2,4	3,0	3,4	9,1	13,7
Δυτική Μακεδονία	14,1	12,7	1,2	1,2	1,9	2,2	6,6	9,4
Ήπειρος	25,0	23,4	1,6	1,6	2,4	2,8	10,2	15,3
Θεσσαλία	23,4	20,5	1,4	1,3	2,2	2,5	9,3	13,7
Ιόνια Νησιά	48,8	43,7	1,3	1,3	1,8	2,4	9,9	15,7
Δυτική Ελλάδα	25,7	23,0	2,3	2,9	2,5	2,8	10,6	15,5
Στερεά Ελλάδα	19,7	20,3	1,2	1,3	1,6	2,0	7,6	12,4
Πελοπόννησος	23,2	20,7	2,0	1,9	2,3	2,5	11,6	17,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 2α Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο

(συνέχεια)

(%)

	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες		Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα		Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστ/τες παροχής υπηρεσιών, δραστ/τες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστ/τες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστ/τες ετερόδικων οργανισμών και φορέων		Συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία	
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
<i>Ποσοστιαία συμμετοχή κλάδων στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)</i>								
Σύνολο χώρας	5,9	5,5	20,9	21,8	4,4	4,2	100	100
Αττική	8,4	7,9	20,2	20,0	4,5	4,1	100	100
Βόρειο Αιγαίο	3,3	3,1	27,5	32,1	3,0	2,9	100	100
Νότιο Αιγαίο	2,8	2,4	16,6	17,1	3,5	3,5	100	100
Κρήτη	4,4	4,0	21,2	21,1	4,1	4,6	100	100
Αν. Μακεδονία-Θράκη	3,7	2,6	26,7	32,3	4,0	3,5	100	100
Κεντρική Μακεδονία	4,9	4,1	22,8	25,0	5,1	4,8	100	100
Δυτική Μακεδονία	2,7	2,8	17,3	19,6	3,7	3,1	100	100
Ήπειρος	3,2	2,8	26,2	27,0	4,0	3,6	100	100
Θεσσαλία	3,6	2,5	24,6	27,3	4,5	4,5	100	100
Ιόνια Νησιά	3,2	3,2	16,9	16,0	4,0	5,0	100	100
Δυτική Ελλάδα	3,0	2,7	22,3	24,1	4,5	4,8	100	100
Στερεά Ελλάδα	2,3	2,1	16,2	17,4	3,0	3,1	100	100
Πελοπόννησος	3,1	2,6	18,7	19,8	4,1	4,6	100	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 2β Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία		Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης				Κατασκευές	
			Σύνολο		Μεταποίηση			
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής								
Σύνολο χώρας	-3,7	2,4	3,0	-5,8	2,8	-6,0	6,2	-11,8
Αττική	0,1	1,6	3,8	-7,1	3,4	-5,8	6,5	-12,5
Βόρειο Αιγαίο	-5,9	2,9	6,5	-2,7	6,9	-4,6	8,0	-6,1
Νότιο Αιγαίο	-0,4	0,9	1,8	-3,6	4,3	-8,2	2,8	-4,5
Κρήτη	-2,5	-0,8	3,1	-2,3	3,2	-3,1	7,7	-14,2
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-4,3	2,5	2,3	-6,3	3,0	-6,0	1,7	-10,2
Κεντρική Μακεδονία	-3,5	1,8	1,8	-6,8	1,8	-6,0	9,9	-14,4
Δυτική Μακεδονία	-2,8	4,1	3,1	2,8	4,7	-3,1	1,6	-12,0
Ήπειρος	-4,7	5,0	3,8	-4,8	4,7	-2,3	5,1	-7,1
Θεσσαλία	-5,9	4,0	6,5	-6,4	7,1	-6,1	7,5	-10,5
Ιόνια Νησιά	-2,7	2,9	6,5	-6,5	6,3	-6,8	7,9	-12,5
Δυτική Ελλάδα	-3,2	2,6	7,9	-7,7	8,7	-8,4	4,9	-13,5
Στερεά Ελλάδα	-6,2	2,9	-0,8	-5,9	-0,8	-7,1	3,4	-12,7
Πελοπόννησος	-1,7	2,4	1,9	-5,1	1,1	-6,0	3,2	-7,5
	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης		Ενημέρωση και επικοινωνία		Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες		Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής								
Σύνολο χώρας	4,1	-7,3	8,1	-30,3	-7,1	-8,5	3,3	2,2
Αττική	4,5	-6,2	7,9	-24,6	-6,9	-8,5	3,3	2,0
Βόρειο Αιγαίο	5,0	-11,1	8,9	-37,2	-7,8	-8,7	3,2	2,3
Νότιο Αιγαίο	4,1	-6,6	7,8	-47,3	-8,4	-9,4	3,6	2,9
Κρήτη	3,7	-6,1	10,3	-40,8	-7,5	-8,5	3,5	2,4
Αν. Μακεδονία-Θράκη	3,7	-8,7	7,5	-36,5	-7,2	-8,3	2,9	3,0
Κεντρική Μακεδονία	3,6	-8,2	8,3	-36,7	-6,7	-7,7	3,8	2,3
Δυτική Μακεδονία	2,9	-10,0	7,7	-34,9	-7,2	-8,1	3,1	2,0
Ήπειρος	4,0	-7,7	7,2	-38,6	-6,6	-7,4	3,3	2,3
Θεσσαλία	3,8	-10,0	7,4	-38,2	-8,1	-8,1	3,1	2,1
Ιόνια Νησιά	4,5	-8,5	7,4	-45,4	-9,4	-10,6	3,6	2,6
Δυτική Ελλάδα	3,8	-9,1	10,0	-35,1	-8,1	-10,0	3,2	2,3
Στερεά Ελλάδα	4,2	-8,9	7,8	-38,6	-8,2	-9,1	3,4	2,4
Πελοπόννησος	3,8	-7,7	8,0	-35,3	-7,9	-8,8	3,5	2,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 2β Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο

(συνέχεια)

(%)

	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες		Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα		Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστ/τες παροχής υπηρεσιών, δραστ/τες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστ/τες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστ/τες ετερόδικων οργανισμών και φορέων		Συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία	
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
<i>Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής</i>								
Σύνολο χώρας	6,4	-10,5	3,7	-3,4	4,4	-5,3	3,8	-4,6
Αττική	7,6	-10,6	3,3	-3,4	6,2	-7,4	4,7	-4,5
Βόρειο Αιγαίο	4,1	-1,9	7,3	-2,7	-2,8	0,3	4,6	-4,7
Νότιο Αιγαίο	3,4	-7,4	4,9	-5,1	6,5	-5,1	3,4	-4,6
Κρήτη	6,3	-9,2	4,6	-5,5	4,4	0,3	3,6	-4,5
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,5	-15,7	3,9	-2,4	1,8	-3,8	2,6	-4,7
Κεντρική Μακεδονία	3,9	-10,7	4,5	-3,6	2,4	-3,4	3,5	-5,1
Δυτική Μακεδονία	3,6	-8,6	4,5	-2,9	2,5	-9,4	2,7	-1,2
Ήπειρος	2,8	-11,0	0,2	-2,3	0,2	-3,1	2,2	-3,9
Θεσσαλία	3,1	-14,6	3,6	-1,1	1,0	-4,7	3,1	-4,5
Ιόνια Νησιά	5,2	-8,0	1,3	-5,0	-0,1	-4,3	3,3	-5,8
Δυτική Ελλάδα	3,4	-6,3	4,1	-2,4	4,8	-0,1	3,7	-4,8
Στερεά Ελλάδα	2,7	-11,2	3,1	-4,5	3,7	-6,9	1,0	-5,0
Πελοπόννησος	3,3	-14,2	3,4	-3,8	4,0	-2,1	2,7	-4,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 3 Αερολιμένες - Αφίξεις επιβατών

	Εσωτερικού-Εξωτερικού		Εξωτερικού		Πληθυσμός*		Αφίξεις εξωτερικού προς πληθυσμό	
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014
<i>Μέσοι όροι (σε άτομα)</i>								
Σύνολο χώρας	17.929.904	19.583.043	12.359.603	13.725.165	10.959.175	11.059.313	1,1	1,2
Αττική	6.827.729	7.361.783	4.291.641	4.699.256	3.942.204	3.960.924	1,1	1,2
Βόρειο Αιγαίο	630.984	611.231	233.020	196.960	199.078	199.693	1,2	1,0
Νότιο Αιγαίο	3.058.068	3.676.153	2.274.337	2.805.543	320.998	333.173	7,1	8,4
Κρήτη	3.265.660	3.637.631	2.604.024	2.916.825	598.929	624.580	4,3	4,7
Αν. Μακεδονία-Θράκη	303.343	248.746	103.139	79.217	596.057	609.446	0,2	0,1
Κεντρική Μακεδονία	1.813.195	2.068.171	1.080.889	1.296.125	1.876.014	1.915.114	0,6	0,7
Δυτική Μακεδονία	5.101	3.349	46	1	287.573	284.258	0,0	0,0
Ήπειρος	70.445	49.551	401	194	342.630	344.522	0,0	0,0
Θεσσαλία	159.112	162.210	149.056	146.602	743.023	744.182	0,2	0,2
Ιόνια Νησιά	1.700.508	1.651.367	1.529.422	1.482.666	207.151	208.372	7,4	7,1
Δυτική Ελλάδα	46.568	54.460	46.258	54.007	699.767	688.280	0,1	0,1
Στερεά Ελλάδα	-	-			557.313	559.313	0,0	0,0
Πελοπόννησος	49.191	58.392	47.371	47.769	588.439	587.457	0,1	0,1
<i>Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας στο σύνολο χώρας (%)</i>								
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100		
Αττική	38,1	37,6	34,7	34,2	36,0	35,8		
Βόρειο Αιγαίο	3,5	3,1	1,9	1,4	1,8	1,8		
Νότιο Αιγαίο	17,1	18,8	18,4	20,4	2,9	3,0		
Κρήτη	18,2	18,6	21,1	21,3	5,5	5,6		
Αν. Μακεδονία-Θράκη	1,7	1,3	0,8	0,6	5,4	5,5		
Κεντρική Μακεδονία	10,1	10,6	8,7	9,4	17,1	17,3		
Δυτική Μακεδονία	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	2,6		
Ήπειρος	0,4	0,3	0,0	0,0	3,1	3,1		
Θεσσαλία	0,9	0,8	1,2	1,1	6,8	6,7		
Ιόνια Νησιά	9,5	8,4	12,4	10,8	1,9	1,9		
Δυτική Ελλάδα	0,3	0,3	0,4	0,4	6,4	6,2		
Στερεά Ελλάδα	-	-	-	-	-	-		
Πελοπόννησος	0,3	0,3	0,4	0,3	5,4	5,3		

Πηγή: Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας, υπολογισμοί της συγγραφέως.

* Πηγή στοιχείων πληθυσμού: ΕΛΣΤΑΤ (υπολογιζόμενος πληθυσμός την 1η Ιανουαρίου κάθε έτους).

Πίνακας 4 Λογαριασμοί νοικοκυριών κατά περιφέρεια (2008-2014)

(%)

	Λογαριασμός κατανομής πρωτογενούς εισοδήματος				
	Πόροι			Χρήσεις	
	Λειτουργικό πλεόνασμα - Μικτό εισόδημα	Αμοιβές απασχ/μένων εισπραττόμενες	Εισόδημα περιουσίας εισπραττόμενο	Εισόδημα περιουσίας πληρωνόμενο	Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων
<i>Μέσοι όροι</i>					
	<i>Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας στο σύνολο χώρας</i>				
Σύνολο χώρας	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Αττική	39,7	45,9	49,9	50,1	43,7
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,6	1,3	1,3	1,7
Νότιο Αιγαίο	4,6	2,3	2,3	2,3	3,2
Κρήτη	5,2	4,7	4,2	4,2	4,9
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,3	4,4	3,7	3,7	4,3
Κεντρική Μακεδονία	16,0	15,0	14,7	14,6	15,4
Δυτική Μακεδονία	2,3	2,5	1,8	1,8	2,4
Ήπειρος	2,8	2,7	2,2	2,2	2,7
Θεσσαλία	5,9	5,8	6,1	6,1	5,9
Ιόνια Νησιά	2,3	1,5	1,5	1,5	1,8
Δυτική Ελλάδα	5,2	5,0	4,8	4,8	5,1
Στερεά Ελλάδα	4,5	4,2	3,5	3,5	4,3
Πελοπόννησος	5,2	4,3	4,0	4,0	4,7
<i>Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής</i>					
Σύνολο χώρας	-7,6	-7,1	-11,3	-13,3	-7,5
Αττική	-7,9	-7,5	-12,7	-14,6	-8,0
Βόρειο Αιγαίο	-7,7	-6,4	-5,0	-7,1	-6,8
Νότιο Αιγαίο	1,5	-6,9	-8,3	-10,3	-2,1
Κρήτη	-7,4	-6,3	-5,4	-7,6	-6,7
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-9,5	-6,2	-3,3	-5,5	-7,3
Κεντρική Μακεδονία	-7,4	-6,8	-11,8	-13,8	-7,3
Δυτική Μακεδονία	-4,9	-7,1	-5,8	-7,9	-6,1
Ήπειρος	-8,9	-6,1	-6,3	-8,4	-7,2
Θεσσαλία	-10,2	-6,6	-17,0	-18,9	-9,0
Ιόνια Νησιά	-1,4	-6,2	-9,9	-11,9	-3,9
Δυτική Ελλάδα	-11,4	-7,0	-13,0	-14,9	-9,2
Στερεά Ελλάδα	-8,2	-7,2	-6,3	-8,4	-7,5
Πελοπόννησος	-8,7	-6,7	-5,5	-7,6	-7,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Σημείωση: Τα στοιχεία για όλα τα έτη είναι προσωρινά.

Πίνακας 5α Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2000-2007)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λιμμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διακινητικές δραστηριότητες	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρακίνη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδωτων οργ/αντισμών και φορέων	Σύνολο απασχόλησης
Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής											
Σύνολο χώρας	-3,7	0,4	4,0	1,6	3,1	0,5	11,1	5,1	3,0	3,7	1,5
Αττική	-10,9	0,5	4,4	1,1	5,3	0,7	11,0	4,8	1,9	4,8	2,0
Βόρειο Αιγαίο	-0,3	0,1	5,9	1,6	4,7	3,3	11,0	0,9	5,9	1,4	2,5
Νότιο Αιγαίο	-0,1	1,0	1,0	2,7	-1,5	2,6	11,4	7,2	3,3	1,2	2,4
Κρήτη	-5,5	2,4	5,5	0,8	0,9	-0,8	11,3	10,8	3,4	3,3	0,8
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-3,6	-0,1	-0,1	1,0	4,6	3,5	10,6	7,0	4,4	6,1	0,6
Κεντρική Μακεδονία	-4,9	-0,2	7,5	2,1	-1,7	-1,0	11,6	5,0	4,0	1,7	1,5
Δυτική Μακεδονία	-0,7	-0,4	-0,2	0,6	3,6	3,8	10,8	1,6	3,4	0,1	0,7
Ήπειρος	-0,3	0,9	3,1	1,7	-1,6	1,1	11,0	0,0	1,5	0,7	1,2
Θεσσαλία	-3,0	1,7	5,3	2,5	0,1	-2,9	10,9	4,9	5,1	2,4	1,7
Ιόνια Νησιά	-6,2	-0,9	6,3	4,2	4,0	2,2	11,4	-0,2	-1,1	3,9	1,0
Δυτική Ελλάδα	-5,8	0,9	2,9	3,2	-1,1	-0,3	11,0	7,7	3,5	2,5	0,8
Στερεά Ελλάδα	-1,2	0,4	1,5	1,5	-1,7	2,6	11,2	5,9	3,7	7,2	1,4
Πελοπόννησος	-1,3	1,0	1,3	1,3	-2,0	0,7	11,3	5,3	2,5	1,7	0,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 5β Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2000-2007)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φραγμού αερίου, ατμού και νερού, επεξεργασία λιγνίτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξηγήσεως	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής κατάλυμα-τος και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, δικητικές	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες, δραστηριότητες, δραστηριότητες νοικοκυριών ως διαμορφωμένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ιδία χρήση, δραστηριότητες ετερόδοκων οργάνων και φορέων	Σύνολο απασχόλησης
Σύνολο χώρες	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	2,5	39,0	37,2	40,9	63,6	60,7	59,8	53,5	42,0	53,4	38,1
Βόρειο Αιγαίο	2,1	0,9	1,6	1,7	1,0	1,2	1,3	1,0	1,9	1,0	1,6
Νότιο Αιγαίο	1,3	2,0	4,2	4,3	1,8	1,9	2,3	2,4	2,3	2,1	2,9
Κρήτη	10,7	3,8	6,4	6,6	2,9	4,0	3,5	4,2	5,1	4,0	6,0
Αν. Μακεδονία-Θράκη	11,8	5,3	4,4	4,0	2,2	2,8	2,4	3,2	5,3	3,2	5,3
Κεντρική Μακεδονία	17,5	20,9	13,7	16,3	14,3	11,4	10,4	16,4	15,9	15,5	16,5
Δυτική Μακεδονία	3,1	3,7	3,0	1,6	0,5	1,2	1,3	1,5	2,4	1,3	2,3
Ήπειρος	4,4	2,4	3,9	2,5	1,4	1,7	1,9	2,0	3,5	1,9	2,9
Θεσσαλία	12,8	6,0	6,0	5,5	2,7	3,9	4,0	4,6	6,7	4,8	6,6
Ιόνια Νησιά	2,8	0,8	2,2	2,6	0,8	1,0	1,5	1,7	1,4	1,4	2,0
Δυτική Ελλάδα	11,4	4,0	6,6	5,5	3,6	3,5	4,2	3,8	5,5	4,6	5,9
Στερεά Ελλάδα	6,6	7,2	5,8	4,4	2,3	3,2	3,1	2,5	3,7	3,0	4,7
Πελοπόννησος	13,0	3,9	4,9	4,1	2,7	3,5	4,1	3,1	4,2	3,8	5,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 5γ Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2008-2014)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λιπών, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλών, μεταφορών, μεταφορών και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διαχειρίσιμες και υποστηρικτικές δραστηριότητες	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδιδων οργ/αντισμών και φορέων	Σύνολο απασχόλησης
Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής											
Σύνολο χώρας	-1,3	-5,8	-11,2	-3,1	-0,6	-4,5	-2,0	-0,8	-2,1	-1,5	-3,2
Αττική	-2,3	-6,4	-12,6	-3,3	-0,1	-4,8	-2,1	-0,6	-1,6	-2,6	-3,4
Βόρειο Αιγαίο	-2,1	-5,2	-9,0	0,1	0,9	-4,9	-1,9	2,1	-3,0	5,3	-1,8
Νότιο Αιγαίο	2,7	-2,6	-6,6	-3,1	0,3	-2,1	-1,3	2,2	0,1	-1,2	-2,0
Κρήτη	-1,5	-3,9	-8,9	-2,6	-0,9	-5,3	-1,8	-2,6	-3,1	2,2	-2,9
Αν. Μακεδονία-Θράκη	0,2	-7,0	-10,0	-2,9	-1,1	-5,2	-1,3	-1,6	-0,9	-1,8	-2,4
Κεντρική Μακεδονία	-1,0	-7,6	-14,0	-3,4	-2,8	-2,9	-1,9	-1,7	-2,5	-1,4	-3,8
Δυτική Μακεδονία	-3,0	-3,6	-8,7	-2,8	-0,3	-3,7	-2,2	3,9	-2,7	-0,8	-3,1
Ήπειρος	-1,9	-5,4	-9,3	-1,5	-4,5	-5,8	-1,9	2,2	-2,9	-5,6	-3,0
Θεσσαλία	-0,3	-4,8	-8,5	-4,0	-0,8	-4,9	-2,1	0,2	-3,2	-2,0	-3,1
Ιόνια Νησιά	-3,2	-2,7	-7,7	-3,8	-1,4	-4,0	-1,6	1,3	1,1	-1,3	-2,8
Δυτική Ελλάδα	-1,2	-4,5	-13,2	-3,3	1,9	-3,9	-1,9	-5,0	-4,0	0,4	-3,6
Στερεά Ελλάδα	-1,3	-3,0	-12,8	-2,3	-5,3	-4,3	-1,8	-0,6	-3,5	1,4	-3,0
Πελοπόννησος	-3,4	-5,0	-6,4	-1,5	-1,0	-3,8	-1,7	0,2	-0,9	3,8	-2,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 56 Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2008-2014)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φραγμού αερίου, ατμού και νερού, επεξεργασία λιμμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής κατάλυμα-τος και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Λογιστική, διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, δικητικές	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες, δραστηριότητες νοικοκυριών ως διαμορφωμένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ιδία χρήση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Σύνολο απασχόλησης
Σύνολο χώρες	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	3,0	39,5	34,5	40,0	70,0	60,4	59,1	53,0	41,4	52,3	38,5
Βόρειο Αιγαίο	1,7	1,0	1,9	1,7	1,1	1,3	1,3	1,2	2,1	1,0	1,6
Νότιο Αιγαίο	2,0	2,2	4,8	4,6	1,4	1,7	2,4	2,4	2,7	2,2	3,2
Κρήτη	9,4	4,3	7,2	6,7	2,7	3,9	3,6	4,9	5,0	4,1	6,0
Αν. Μακεδονία-Θράκη	11,6	4,5	4,5	3,9	2,4	3,0	2,6	3,3	5,7	2,9	5,1
Κεντρική Μακεδονία	17,2	18,5	13,9	16,4	11,3	12,5	10,7	16,3	15,5	15,0	16,1
Δυτική Μακεδονία	3,3	3,9	2,6	1,8	0,5	1,1	1,2	1,3	2,3	1,6	2,2
Ήπειρος	4,7	2,5	4,0	2,7	0,8	1,6	1,9	2,0	3,2	1,9	2,9
Θεσσαλία	12,5	6,5	6,2	5,6	2,5	3,5	3,9	4,6	7,1	4,7	6,6
Ιόνια Νησιά	2,8	0,9	2,7	2,7	0,8	1,1	1,6	1,7	1,5	1,7	2,0
Δυτική Ελλάδα	10,7	4,2	6,6	5,5	2,8	3,5	4,2	3,7	5,7	4,9	5,8
Στερεά Ελλάδα	7,7	7,9	5,7	4,2	1,8	3,3	3,2	2,7	3,8	3,4	4,8
Πελοπόννησος	13,4	4,0	5,5	4,3	2,1	3,2	4,2	2,9	4,1	4,4	5,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας και κλάδων στο σύνολο χώρας

Πίνακας 5ε Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2000-2007)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λιπών, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διαχειρίσιμες και υποστηρικτικές δραστηριότητες	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την ανθρωπινή υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδωτων οργ/αντισμών και φορέων	Σύνολο απασχόλησης
Ποσοστιαία συμμετοχή κλάδων στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)											
Σύνολο χώρας	13,1	11,8	7,5	31,3	1,9	2,4	0,1	6,4	19,6	6,0	100
Αττική	0,9	12,1	7,3	33,6	3,1	3,8	0,2	9,0	21,6	8,4	100
Βόρειο Αιγαίο	16,9	7,0	7,6	33,9	1,2	1,8	0,1	4,0	23,8	3,8	100
Νότιο Αιγαίο	6,0	8,1	10,8	46,9	1,2	1,5	0,1	5,3	15,9	4,3	100
Κρήτη	23,1	7,5	7,8	34,0	0,9	1,5	0,1	4,5	16,5	4,0	100
Αν. Μακεδονία-Θράκη	29,3	11,8	6,2	23,5	0,8	1,3	0,1	3,8	19,6	3,6	100
Κεντρική Μακεδονία	13,8	14,9	6,2	30,9	1,6	1,6	0,1	6,4	18,9	5,6	100
Δυτική Μακεδονία	17,8	19,5	9,9	22,3	0,4	1,2	0,1	4,3	21,0	3,6	100
Ήπειρος	19,5	9,6	10,1	26,5	0,9	1,4	0,1	4,4	23,7	3,8	100
Θεσσαλία	25,3	10,7	6,8	26,1	0,8	1,4	0,1	4,5	20,0	4,4	100
Ιόνια Νησιά	18,5	4,9	8,5	41,4	0,8	1,2	0,1	5,7	14,5	4,4	100
Δυτική Ελλάδα	25,2	7,9	8,3	29,2	1,1	1,4	0,1	4,1	18,1	4,6	100
Στερεά Ελλάδα	18,3	17,9	9,2	29,3	0,9	1,6	0,1	3,4	15,5	3,8	100
Πελοπόννησος	32,7	9,0	7,0	24,7	1,0	1,6	0,1	3,8	15,9	4,4	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 5ος Απασχόληση κατά περιφέρεια και κλάδο (2008-2014)

(%)

	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φραγμού αερίου, ατμού και νερού, επεξεργασία λιμμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλών, μεταφορές και αποθήκευση, δημοτική, δημόσια και υγειονομική δραστηριότητα, υγιεινή και καθαριότητα, υπηρεσίες και υγιεινότητα, υπηρεσίες και υγιεινότητα	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, δικητικές	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετιζόμενες με την υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες, δραστηριότητες νοικοκυριών ως διαμορφωμένες δραστηριότητες νοικοκυριών, μη διαμορφωμένες δραστηριότητες νοικοκυριών, δραστηριότητες παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών για ιδία χρήση, δραστηριότητες ετερόδοκων οργανισμών και φορέων	Σύνολο απασχόλησης
Ποσοστά συμμετοχή κλάδων στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)											
Σύνολο χώρες	11,6	10,5	6,2	31,7	2,0	2,2	0,2	7,6	21,1	6,9	100
Αττική	0,9	10,8	5,5	32,9	3,6	3,5	0,3	10,4	22,7	9,4	100
Βόρειο Αιγαίο	12,4	6,2	7,1	33,7	1,4	1,8	0,2	5,5	27,5	4,1	100
Νότιο Αιγαίο	7,2	7,3	9,3	45,5	0,8	1,2	0,2	5,8	17,8	4,9	100
Κρήνη	18,2	7,6	7,5	35,6	0,9	1,5	0,1	6,2	17,7	4,8	100
Αν. Μακεδονία-Θράκη	26,3	9,3	5,5	24,3	0,9	1,3	0,1	4,9	23,5	3,9	100
Κεντρική Μακεδονία	12,4	12,1	5,4	32,3	1,4	1,7	0,1	7,7	20,4	6,5	100
Δυτική Μακεδονία	17,1	18,3	7,0	25,2	0,4	1,1	0,1	4,3	21,5	4,9	100
Ήπειρος	18,7	8,9	8,4	28,9	0,5	1,2	0,1	5,2	23,5	4,6	100
Θεσσαλία	22,1	10,4	5,8	26,7	0,7	1,2	0,1	5,3	22,7	5,0	100
Ιόνια Νησιά	16,2	4,5	8,2	41,7	0,8	1,2	0,2	6,4	15,1	5,7	100
Δυτική Ελλάδα	21,3	7,7	7,0	30,1	0,9	1,4	0,2	4,8	20,8	5,8	100
Στερεά Ελλάδα	18,7	17,4	7,3	28,1	0,7	1,6	0,1	4,3	16,7	5,0	100
Πελοπόννησος	29,8	8,1	6,6	26,4	0,8	1,4	0,2	4,2	16,6	5,9	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 6 Ετήσιοι μη χρηματοοικονομικοί λογαριασμοί θεσμικών τομέων – Νοικοκυριά και ΜΚΙΕΝ (2000-2014)

Πόροι	Κατανομή*		Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%)		Μεταβολή μεταξύ των δύο περιόδων (%)
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	
Παραγωγή	100	100	3,0	-6,6	-16,7
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	100	100	5,2	-7,1	-3,1
Επιδότησεις	100	100	29,6	-2,1	146,8
Άλλες επιδοτήσεις παραγωγής	100	100	29,6	-2,1	146,8
Εισόδημα περιουσίας	100	100	-1,9	-11,3	-16,7
Τόκοι	61,5	67,5	-5,4	-13,6	-8,6
Διανεμόμενο εισόδημα εταιριών	34,6	27,6	5,1	-7,6	-33,7
Επανεπενδύσιμα έσοδα από άμεσες επενδύσεις εξωτερικού	0,0	0,0	-	-	-
Εισόδημα περιουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων	1,0	1,9	78,9	-4,9	61,1
Γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους	2,8	3,0	2,4	-4,3	-12,4
Κοινωνικές εισφορές και παροχές	100	100	5,8	-4,9	15,3
Κοινωνικές εισφορές	0,0	0,0	-	-	-
Κοινωνικές παροχές εκτός από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος	54,7	60,0	6,4	-3,3	26,3
Κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος	45,3	40,0	5,1	-7,2	2,0
Λοιπές τρέχουσες μεταβιβάσεις	100	100	-3,3	-8,0	-30,8
Απαιτήσεις από ασφάλειες εκτός των ασφαλειών ζωής	15,9	17,9	3,8	-4,4	-22,5
Διάφορες τρέχουσες μεταβιβάσεις, μη αλλού καταγραφόμενες	84,1	82,1	-4,5	-8,7	-32,4
Μεταβιβάσεις κεφαλαίου	100	100	-43,6	-0,6	21,1
Επιχορηγήσεις επενδύσεων και λοιπές μεταβιβάσεις κεφαλαίου	100	100	-43,6	-0,6	21,1
Χρήσεις	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	Μεταβολή μεταξύ των δύο περιόδων (%)
Ενδιάμεση ανάλωση	100	100	2,9	-6,5	-21,6
Τελική καταναλωτική δαπάνη	100	100	3,5	-5,6	-2,1
Ατομική καταναλωτική δαπάνη	100	100	3,5	-5,6	-2,1
Πραγματική τελική κατανάλωση	100	100	3,8	-6,1	-1,9
Πραγματική ατομική κατανάλωση	100	100	3,8	-6,1	-1,9
Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	100	100	6,3	-25,3	-48,4
Ακαθάριστος σχηματισμός πάγιου κεφαλαίου	96,2	103,3	5,5	-24,1	-44,6
Μεταβολή αποθεμάτων	2,9	-4,0	-206,0	**	-169,9
Απόκτηση μείον διάθεση τιμαλφών	0,8	0,7	22,4	-29,4	-57,3
Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	100	100	6,3	-6,1	2,8
Φόροι στην παραγωγή και στις εισαγωγές	100	100	-0,3	7,4	78,4
Άλλοι φόροι στην παραγωγή	100	100	-0,3	7,4	78,4
Εισόδημα περιουσίας	100	100	8,6	-13,2	86,2
Τόκοι	66,2	84,0	9,8	-15,1	138,8
Επανεπενδύσιμα έσοδα από άμεσες επενδύσεις εξωτερικού	0	0	-	-	-

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

* Κατανομή ανά πρωτοβάθμιο λογαριασμό.

** Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής δεν μπορεί να υπολογιστεί, καθώς ο ένας εκ των δύο συγκρινόμενων αριθμών είναι αρνητικός.

Πίνακας 6 Ετήσιοι μη χρηματοοικονομικοί λογαριασμοί θεσμικών τομέων – Νοικοκυριά και ΜΚΙΕΝ (2000-2014)

(συνέχεια)

Χρήσεις	Κατανομή*		Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%)		Μεταβολή μεταξύ των δύο περιόδων (%)
	2000-2007	2008-2014	2000-2007	2008-2014	
Εισόδημα περιουσίας που διανέμεται στους κατόχους ασφαλιστηρίων συμβολαίων	0	0	-	-	-
Γαιοπρόσοδος και έσοδα από περιουσιακά στοιχεία υπεδάφους	33,8	16,0	2,5	-3,2	-13,9
Τρέχοντες φόροι εισοδήματος, πλούτου κ.λπ.	100,0	100,0	1,1	-3,3	-1,2
Κοινωνικές εισφορές και παροχές	100	100	4,5	-4,3	2,0
Κοινωνικές εισφορές	87,9	86,4	5,1	-5,2	0,3
Κοινωνικές παροχές εκτός από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος	0	0	-	-	-
Κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος	12,1	13,6	0,2	2,0	14,0
Λοιπές τρέχουσες μεταβιβάσεις	100	100	3,2	-4,9	17,9
Καθαρά ασφάλιστρα για ασφάλειες εκτός των ασφαλειών ζωής	33,8	22,2	3,8	-4,5	-22,5
Διάφορες τρέχουσες μεταβιβάσεις, μη αλλού καταγραφόμενες	66,2	77,8	3,0	-5,1	38,5
Μεταβιβάσεις κεφαλαίου	100	100	-8,1	-23,2	-31,9
Φόροι κεφαλαίου	100	100	-8,1	-23,2	-31,9
Επιχορηγήσεις επενδύσεων και λοιπές μεταβιβάσεις κεφαλαίου	0	0	-	-	-
Ανάληψη πάγιου κεφαλαίου	100	100	6,8	-1,8	5,9
Αγορές μείον πωλήσεις μη χρηματοπιστωτικών μη παραχθέντων περιουσιακών στοιχείων	100	100	4,6	-32,7	-31,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

* Κατανομή ανά πρωτοβάθμιο λογαριασμό.

Πίνακας 7 Λογαριασμοί νοικοκυριών κατά περιφέρεια (2000-2007)

(%)

	Λογαριασμός δευτερογενούς διανομής του εισοδήματος							
	Πόροι			Χρήσεις				Τελική καταναλωτική δαπάνη*
	Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων	Κοινωνικές παροχές εκτός από κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, εισπραττόμενες	Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, εισπραττόμενες	Τρέχοντες φόροι στο εισόδημα, πλούτο, πληρωνόμενοι	Κοινωνικές εισφορές, πληρωνόμενες	Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, πληρωνόμενες	Διαθέσιμο εισόδημα	
Μέσοι όροι-Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας στο σύνολο χώρας								
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	42,1	48,1	43,3	65,0	37,3	55,7	42,4	42,4
Βόρειο Αιγαίο	1,6	1,6	1,9	1,3	1,8	1,4	1,6	1,6
Νότιο Αιγαίο	3,0	2,3	3,0	2,0	3,7	3,0	2,8	2,8
Κρήτη	5,1	4,1	5,1	3,0	5,2	4,5	5,0	5,0
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,5	4,3	4,2	2,6	4,4	2,2	4,6	4,6
Κεντρική Μακεδονία	15,2	14,9	14,6	9,8	18,8	11,3	14,9	14,9
Δυτική Μακεδονία	3,1	2,2	2,5	1,6	3,3	1,7	3,0	3,0
Ήπειρος	2,8	2,3	2,5	1,7	2,9	2,0	2,8	2,8
Θεσσαλία	5,8	5,3	5,4	3,3	5,4	3,6	6,0	6,0
Ιόνια Νησιά	1,9	1,8	2,0	1,3	3,0	2,1	1,7	1,7
Δυτική Ελλάδα	5,5	4,8	5,8	3,1	5,4	4,6	5,6	5,6
Στερεά Ελλάδα	5,2	4,4	4,8	2,9	4,9	3,8	5,2	5,2
Πελοπόννησος	4,2	3,9	4,8	2,7	3,9	4,2	4,4	4,4
Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής								
Σύνολο χώρας	3,3	6,4	-3,3	1,1	5,1	3,2	3,5	3,5
Αττική	5,0	3,9	-8,4	-2,3	11,6	-0,2	4,3	4,3
Βόρειο Αιγαίο	1,3	6,4	-4,4	0,1	3,6	2,2	1,8	1,8
Νότιο Αιγαίο	0,2	6,7	-3,3	1,6	-1,2	12,1	1,1	1,1
Κρήτη	2,5	8,7	-0,2	9,2	3,9	11,5	2,7	2,7
Αν. Μακεδονία-Θράκη	2,7	8,8	6,1	7,8	4,5	10,9	3,5	3,5
Κεντρική Μακεδονία	3,8	10,0	2,3	10,6	0,8	10,4	5,4	5,4
Δυτική Μακεδονία	-4,4	8,9	-1,9	12,1	-4,6	-6,0	-2,8	-2,8
Ήπειρος	0,5	9,7	3,9	7,8	0,1	-0,2	2,0	2,0
Θεσσαλία	3,1	9,5	4,5	8,6	4,7	9,8	3,8	3,8
Ιόνια Νησιά	-0,1	6,6	-4,8	-0,5	-1,6	5,3	1,2	1,2
Δυτική Ελλάδα	1,3	8,4	0,2	9,7	0,8	1,2	2,4	2,4
Στερεά Ελλάδα	-0,5	6,3	-1,3	5,1	0,0	10,7	0,3	0,3
Πελοπόννησος	5,3	9,2	0,3	9,6	7,2	12,4	5,3	5,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Σημείωση: Τα στοιχεία για όλα τα έτη είναι προσωρινά.

* Δεν υπάρχουν στοιχεία για τα έτη 2000-2007.

Πίνακας 8 Λογαριασμοί νοικοκυριών κατά περιφέρεια (2008-2014)

(%)

	Λογαριασμός δευτερογενούς διανομής του εισοδήματος							
	Πόροι			Χρήσεις				Τελική καταναλωτική δαπάνη*
	Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων	Κοινωνικές παροχές εκτός από κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, εισπραττόμενες	Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, εισπραττόμενες	Τρέχοντες φόροι στο εισόδημα-πλούτο, πληρωνόμενοι	Κοινωνικές εισφορές, πληρωνόμενες	Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, πληρωνόμενες	Διαθέσιμο εισόδημα	
Μέσοι όροι-Ποσοστιαία συμμετοχή περιφέρειας στο σύνολο χώρας								
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	43,7	41,1	35,9	55,3	44,4	50,0	41,4	43,1
Βόρειο Αιγαίο	1,7	1,8	1,8	1,3	1,7	1,3	1,7	1,8
Νότιο Αιγαίο	3,2	2,1	3,0	2,3	3,0	4,0	3,1	2,6
Κρήτη	4,9	4,5	5,6	3,9	4,9	6,2	4,8	4,9
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,3	5,0	5,5	3,2	4,4	2,3	4,7	4,6
Κεντρική Μακεδονία	15,4	16,5	17,3	12,8	15,9	11,6	16,0	17,6
Δυτική Μακεδονία	2,4	2,6	2,6	2,2	2,3	1,0	2,5	2,0
Ήπειρος	2,7	3,0	3,1	2,2	2,6	1,8	2,9	4,2
Θεσσαλία	5,9	6,7	6,7	4,4	5,7	4,0	6,3	3,8
Ιόνια Νησιά	1,8	1,6	1,9	1,3	1,7	2,3	1,8	1,3
Δυτική Ελλάδα	5,1	5,6	6,2	4,0	5,0	3,9	5,4	5,7
Στερεά Ελλάδα	4,3	4,6	5,0	3,4	4,2	5,3	4,5	3,5
Πελοπόννησος	4,7	4,9	5,3	3,7	4,6	6,1	4,8	5,1
Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής								
Σύνολο χώρας	-7,5	-3,3	-8,1	-3,3	-5,2	-4,9	-7,3	-5,9
Αττική	-8,0	-4,2	-8,4	-4,2	-4,5	-5,2	-8,3	-5,5
Βόρειο Αιγαίο	-6,8	-2,5	-7,9	-1,7	-5,0	-5,2	-6,3	-10,8
Νότιο Αιγαίο	-2,1	-4,0	-7,7	-1,0	-11,3	-3,4	1,0	-4,2
Κρήτη	-6,7	-1,2	-7,5	-1,8	-5,1	-3,8	-6,1	-2,0
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-7,3	-2,5	-7,8	-1,6	-4,1	-5,4	-6,9	-4,8
Κεντρική Μακεδονία	-7,3	-3,0	-7,9	-2,1	-6,1	-5,5	-6,8	-7,8
Δυτική Μακεδονία	-6,1	-3,0	-8,4	-4,1	-2,5	-6,1	-6,2	-3,4
Ήπειρος	-7,2	-1,6	-8,1	-2,3	-3,1	-4,8	-6,8	-17,6
Θεσσαλία	-9,0	-2,9	-8,0	-2,0	-4,1	-5,1	-8,7	4,1
Ιόνια Νησιά	-3,9	-2,6	-7,9	-0,4	-6,9	-3,9	-3,3	-3,5
Δυτική Ελλάδα	-9,2	-2,8	-8,3	-3,3	-4,4	-4,8	-8,7	-2,4
Στερεά Ελλάδα	-7,5	-2,9	-7,8	-2,7	-4,1	-4,4	-7,3	-8,2
Πελοπόννησος	-7,5	-2,5	-7,9	-1,8	-6,2	-4,1	-6,8	-9,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Σημείωση: Τα στοιχεία για όλα τα έτη είναι προσωρινά.

* Ειδικά για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου έχει υπολογιστεί το διάστημα 2008-2013, καθώς ο αριθμός που αφορά το 2014 μάλλον δεν είναι σωστός.

Πίνακας 9 Δαπάνη κατά ταξίδι μη κατοίκων Ελλάδος για τα έτη 2004-2014 σε σύνολο χώρας

(δαπάνη σε ευρώ, σταθερές τιμές 2010)

Έτη	Δαπάνη	Μεταβολές έναντι του προηγούμενου έτους (%)
2004	895,8	-
2005	874,0	-2,4
2006	847,2	-3,1
2007	772,9	-8,8
2008	773,7	0,1
2009	730,2	-5,6
2010	640,4	-12,3
2011	618,9	-3,4
2012	587,5	-5,1
2013	581,4	-1,0
2014	538,1	-7,5
Μέσοι όροι		Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής (%)
2004-2007	847,5	-4,8
2008-2014	638,6	-5,9

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας, Δεκέμβριος 2007, 2008, 2009, 2012 και 2015, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 10α Αριθμός φορολογουμένων και δηλωθέν εισόδημα κατά πηγή προέλευσης (2004-2007)

(%)

Ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο χώρας									
	Αριθμός φορολ/μένων	Σύνολο εισοδημάτων	Οικοδομές	Κινητές αξίες	Εμπορικές βιομηχανικές επιχειρήσεις	Γεωργικές επιχειρήσεις	Μισθωτές υπηρεσίες	Ελευθέρια επαγγέλματα	Εισόδημα στην αλλοδαπή
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	39,0	46,7	51,4	47,6	42,2	5,2	47,5	54,0	27,3
Θεσσαλία	6,4	5,6	4,5	5,1	5,6	12,5	5,5	5,1	3,4
Πελοπόννησος	5,2	4,2	4,0	1,7	4,9	10,6	4,1	3,1	1,8
Στερεά Ελλάδα	4,7	4,2	2,9	4,9	4,3	9,5	4,3	3,2	1,1
Δυτική Ελλάδα	5,7	4,9	4,1	4,4	5,0	11,1	4,9	4,2	1,7
Κρήτη	5,1	4,7	4,5	4,9	5,1	8,8	4,5	5,3	2,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	5,2	4,3	3,5	5,7	4,3	9,4	4,2	3,4	19,9
Κεντρική Μακεδονία	16,9	15,1	14,8	20,1	15,8	20,2	14,9	13,5	31,1
Δυτική Μακεδονία	2,6	2,3	1,8	1,2	2,2	3,0	2,4	1,6	3,8
Ήπειρος	2,8	2,5	2,0	2,0	2,6	2,9	2,5	2,3	5,0
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,6	1,8	0,7	1,6	2,4	1,6	1,1	0,7
Νότιο Αιγαίο	2,7	2,5	2,9	1,2	4,1	2,7	2,2	1,9	1,4
Ιόνια Νησιά	1,9	1,6	1,7	0,5	2,3	1,6	1,5	1,4	0,8
Ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)									
Σύνολο χώρας	100	100	8,9	0,0	10,1	2,0	74,2	4,4	0,3
Αττική	100	100	9,8	0,0	9,1	0,2	75,5	5,1	0,2
Θεσσαλία	100	100	7,3	0,0	10,2	4,5	73,7	4,0	0,2
Πελοπόννησος	100	100	8,3	0,0	11,6	5,1	71,5	3,3	0,2
Στερεά Ελλάδα	100	100	6,1	0,0	10,3	4,5	75,6	3,3	0,1
Δυτική Ελλάδα	100	100	7,4	0,0	10,3	4,6	73,9	3,7	0,1
Κρήτη	100	100	8,6	0,0	11,1	3,8	71,2	5,1	0,2
Αν. Μακεδονία-Θράκη	100	100	7,2	0,0	10,0	4,4	73,2	3,5	1,6
Κεντρική Μακεδονία	100	100	8,8	0,0	10,6	2,7	73,3	4,0	0,7
Δυτική Μακεδονία	100	100	7,1	0,0	9,7	2,7	77,0	3,0	0,6
Ήπειρος	100	100	7,0	0,0	10,7	2,3	75,1	4,1	0,7
Βόρειο Αιγαίο	100	100	10,2	0,0	10,4	3,1	73,2	3,0	0,1
Νότιο Αιγαίο	100	100	10,5	0,0	16,9	2,2	66,8	3,3	0,2
Ιόνια Νησιά	100	100	9,8	0,0	14,8	2,1	69,2	3,9	0,2

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 10β Αριθμός φορολογούμενων και δηλωθέν εισόδημα κατά πηγή προέλευσης (2004-2007)

(%)

Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής									
	Αριθμός φορολ/μένων	Σύνολο εισοδημάτων	Οικοδομές	Κινητές αξίες	Εμπορικές βιομηχανικές επιχειρήσεις	Γεωργικές επιχειρήσεις	Μισθωτές υπηρεσίες	Ελευθέρια επαγγέλματα	Εισόδημα στην αλλοδαπή
Σύνολο χώρας	2,0	4,4	3,2	4,4	3,2	3,1	3,2	-0,9	4,9
Αττική	1,1	3,6	3,1	-0,2	0,6	-1,2	4,1	3,2	8,2
Θεσσαλία	2,1	4,9	2,2	15,0	4,0	-3,7	5,8	5,5	4,9
Πελοπόννησος	3,6	6,5	4,5	-28,4	8,8	1,4	6,8	5,5	1,4
Στερεά Ελλάδα	2,5	5,1	3,6	-28,9	4,6	-1,1	5,8	2,7	5,1
Δυτική Ελλάδα	2,5	5,1	3,5	-19,5	4,7	0,3	5,6	4,9	9,2
Κρήτη	3,0	6,1	4,5	-12,2	6,3	1,6	6,4	7,5	7,3
Αν. Μακεδονία-Θράκη	2,2	4,4	1,9	-23,8	4,2	-1,5	5,0	6,1	2,4
Κεντρική Μακεδονία	2,2	4,7	2,6	65,4	3,6	-2,2	5,3	5,1	2,0
Δυτική Μακεδονία	2,1	5,0	1,2	29,9	4,2	-2,4	5,8	2,1	5,1
Ήπειρος	3,4	5,5	3,2	19,9	4,6	0,3	6,0	5,1	4,8
Βόρειο Αιγαίο	3,1	5,6	4,0	55,3	8,3	-1,8	6,0	2,1	2,8
Νότιο Αιγαίο	3,0	5,9	5,1	-0,1	7,6	0,6	5,7	7,2	10,0
Ιόνια Νησιά	2,8	5,8	5,3	70,5	6,8	2,8	5,7	5,1	11,6

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 11α Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2004-2007)

(%)

Ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο χώρας														
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δισόν		Μισθοδοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες		Συνταξιούχοι	
	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος
Αττική	39,0	58,2	41,3	70,7	35,2	50,0	8,6	28,6	46,0	60,9	46,1	61,6	37,2	58,7
Θεσσαλία	6,4	4,0	5,5	2,4	6,2	4,6	10,4	6,9	5,3	3,9	6,2	3,7	7,3	4,2
Πελοπόννησος	5,2	3,3	4,7	1,8	5,3	4,1	11,5	9,2	4,1	2,9	3,3	2,4	5,4	3,4
Στερεά Ελλάδα	4,7	3,2	3,1	1,3	4,7	3,7	8,2	10,2	4,3	3,1	3,8	2,2	5,1	3,2
Δυτική Ελλάδα	5,7	3,8	4,4	2,0	5,6	4,2	10,2	6,2	5,0	3,6	4,7	3,7	6,2	4,1
Κρήτη	5,1	3,7	3,4	1,7	5,7	4,4	10,2	10,9	4,8	3,1	5,9	3,6	4,3	3,5
Αν. Μακεδονία-Θράκη	5,2	3,0	5,6	1,8	4,9	3,8	8,4	4,1	4,3	3,0	4,3	3,0	5,7	2,6
Κεντρική Μακεδονία	16,9	12,3	19,2	12,4	17,7	13,8	17,1	10,1	15,8	11,7	15,9	12,3	17,2	12,4
Δυτική Μακεδονία	2,6	2,1	3,1	1,1	2,8	2,0	3,1	3,2	2,1	2,6	2,3	1,5	2,8	1,9
Ήπειρος	2,8	2,0	2,7	1,1	3,1	2,3	3,9	2,7	2,3	1,8	2,9	2,3	3,0	2,0
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,2	1,8	0,8	1,9	1,4	3,6	4,3	1,3	1,0	1,3	0,9	2,0	1,4
Νότιο Αιγαίο	2,7	2,0	3,0	1,9	4,1	3,9	2,5	2,2	2,9	1,5	1,9	1,6	2,1	1,6
Ιόνια Νησιά	1,9	1,2	2,2	1,1	2,8	1,9	2,3	1,6	1,7	0,9	1,4	1,0	1,8	1,2
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας Ι Ιβ Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2004-2007)

(%)

Ποσοστά συμμετοχή στο σύνολο περιφέρειας περιφέρεια = 100)													
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δασών		Μισθοτοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες		Συνταξιοϋχοι
	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	
Αττική	100	100	11,4	8,8	19,2	1,6	1,7	42,7	45,3	7,2	21,6	25,7	18,4
Θεσσαλία	100	100	9,2	4,2	25,4	12,0	6,0	30,0	41,7	5,9	18,8	30,7	18,8
Πελοπόννησος	100	100	9,9	4,0	28,1	16,6	9,9	28,7	39,2	3,9	14,7	28,1	19,0
Στερεά Ελλάδα	100	100	7,1	2,9	26,1	13,1	11,2	33,0	42,4	5,0	14,1	29,3	18,3
Δυτική Ελλάδα	100	100	8,3	3,9	24,9	13,4	5,8	31,5	40,6	5,1	20,2	29,4	19,6
Κρήτη	100	100	7,2	3,3	27,1	14,9	10,4	34,2	36,5	7,1	20,1	22,7	17,6
Αν. Μακεδονία-Θράκη	100	100	11,7	4,3	27,7	12,1	4,7	29,9	42,5	5,0	20,2	29,5	15,6
Κεντρική Μακεδονία	100	100	12,3	7,3	25,0	7,6	2,9	33,8	41,1	5,8	20,4	27,4	18,4
Δυτική Μακεδονία	100	100	12,9	3,6	21,0	8,9	5,4	30,1	54,1	5,4	14,6	29,3	16,1
Ήπειρος	100	100	10,6	4,0	25,6	10,3	4,8	30,4	38,5	6,4	23,9	28,5	18,2
Βόρειο Αιγαίο	100	100	10,8	4,5	25,2	15,0	12,5	27,0	36,0	4,4	15,8	29,4	20,9
Νότιο Αιγαίο	100	100	12,0	6,8	42,6	6,8	3,8	37,9	32,2	4,1	15,7	20,4	14,0
Ιόνια Νησιά	100	100	12,5	6,8	36,2	8,8	4,8	31,4	31,7	4,5	17,7	25,0	17,9

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 11γ Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2004-2007)

(%)

	Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής											
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δισόν		Μισθοδοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες	
	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./ων	Συνολικός φόρος
Αττική	1,1	9,0	1,7	4,6	0,0	1,2	2,8	13,6	0,5	9,8	3,0	7,7
Θεσσαλία	2,1	13,0	3,4	6,7	1,7	5,2	-2,6	14,6	2,4	14,6	2,2	10,5
Πελοπόννησος	3,6	14,4	7,2	11,7	2,4	11,5	1,3	16,5	3,2	12,6	1,2	12,5
Στερεά Ελλάδα	2,5	12,9	5,7	9,5	1,9	6,8	-1,0	14,0	2,9	12,4	-0,6	12,0
Δυτική Ελλάδα	2,5	12,8	5,1	7,8	1,4	6,0	0,3	17,6	2,6	12,4	0,4	12,6
Κρήτη	3,0	13,4	5,7	7,7	2,6	7,6	1,1	16,0	3,0	13,5	2,5	12,9
Αν. Μακεδονία-Θράκη	2,2	11,7	4,5	7,0	1,6	5,3	-2,3	14,4	0,9	11,2	6,0	12,2
Κεντρική Μακεδονία	2,2	11,6	3,4	5,7	1,1	4,5	-2,7	14,4	1,8	12,3	3,5	11,6
Δυτική Μακεδονία	2,1	12,3	2,7	2,0	-0,1	6,2	-1,3	19,2	2,6	12,2	1,8	10,3
Ήπειρος	3,4	13,1	4,0	3,3	1,6	5,6	3,3	20,8	2,5	13,3	3,8	12,7
Βόρειο Αιγαίο	3,1	13,8	9,9	8,8	2,7	11,3	0,4	15,0	2,6	12,3	0,6	8,6
Νότιο Αιγαίο	3,0	11,4	6,2	6,1	3,5	7,3	0,0	16,1	1,6	10,7	6,2	14,8
Ιόνια Νησιά	2,8	12,0	6,8	10,2	3,8	6,6	0,5	14,0	1,9	11,6	2,3	12,6
Σύνολο χώρας	2,0	10,5	3,3	5,2	1,2	3,7	-0,4	15,1	1,4	10,9	2,8	9,3

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 12 Λόγοι τρεχόντων φόρων στο εισόδημα-πλούτο, κοινωνικών εισφορών και άλλων τρεχουσών μεταβιβάσεων, πληρωνόμενων, προς πληθυσμό

	2000-2007			2008-2014		
Τρέχοντες φόροι στο εισόδημα-πλούτο, πληρωνόμενοι/πληθυσμός						
Σύνολο χώρας	100	100	1,00	100	100	1,00
Αττική	65,0	36,0	1,81	55,3	35,8	1,54
Βόρειο Αιγαίο	1,3	1,8	0,72	1,3	1,8	0,74
Νότιο Αιγαίο	2,0	2,9	0,68	2,3	3,0	0,75
Κρήτη	3,0	5,5	0,56	3,9	5,6	0,70
Αν. Μακεδονία-Θράκη	2,6	5,4	0,47	3,2	5,5	0,58
Κεντρική Μακεδονία	9,8	17,1	0,57	12,8	17,3	0,74
Δυτική Μακεδονία	1,6	2,6	0,61	2,2	2,6	0,85
Ήπειρος	1,7	3,1	0,54	2,2	3,1	0,69
Θεσσαλία	3,3	6,8	0,49	4,4	6,7	0,65
Ιόνια Νησιά	1,3	1,9	0,68	1,3	1,9	0,69
Δυτική Ελλάδα	3,1	6,4	0,48	4,0	6,2	0,65
Στερεά Ελλάδα	2,9	5,1	0,57	3,4	5,1	0,68
Πελοπόννησος	2,7	5,4	0,50	3,7	5,3	0,69
Κοινωνικές εισφορές, πληρωνόμενες/πληθυσμός						
Σύνολο χώρας	100	100	1,00	100	100	1,00
Αττική	37,3	36,0	1,04	44,4	35,8	1,24
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,8	0,99	1,7	1,8	0,92
Νότιο Αιγαίο	3,7	2,9	1,28	3,0	3,0	1,00
Κρήτη	5,2	5,5	0,95	4,9	5,6	0,87
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,4	5,4	0,82	4,4	5,5	0,80
Κεντρική Μακεδονία	18,8	17,1	1,10	15,9	17,3	0,92
Δυτική Μακεδονία	3,3	2,6	1,24	2,3	2,6	0,89
Ήπειρος	2,9	3,1	0,92	2,6	3,1	0,84
Θεσσαλία	5,4	6,8	0,80	5,7	6,7	0,85
Ιόνια Νησιά	3,0	1,9	1,57	1,7	1,9	0,91
Δυτική Ελλάδα	5,4	6,4	0,85	5,0	6,2	0,80
Στερεά Ελλάδα	4,9	5,1	0,96	4,2	5,1	0,84
Πελοπόννησος	3,9	5,4	0,73	4,6	5,3	0,87
Άλλες τρέχουσες μεταβιβάσεις, πληρωνόμενες/πληθυσμός						
Σύνολο χώρας	100	100	1,00	100	100	1,00
Αττική	55,7	36,0	1,55	50,0	35,8	1,40
Βόρειο Αιγαίο	1,4	1,8	0,76	1,3	1,8	0,71
Νότιο Αιγαίο	3,0	2,9	1,01	4,0	3,0	1,34
Κρήτη	4,5	5,5	0,83	6,2	5,6	1,10
Αν. Μακεδονία-Θράκη	2,2	5,4	0,41	2,3	5,5	0,42
Κεντρική Μακεδονία	11,3	17,1	0,66	11,6	17,3	0,67
Δυτική Μακεδονία	1,7	2,6	0,65	1,0	2,6	0,40
Ήπειρος	2,0	3,1	0,64	1,8	3,1	0,57
Θεσσαλία	3,6	6,8	0,53	4,0	6,7	0,60
Ιόνια Νησιά	2,1	1,9	1,13	2,3	1,9	1,20
Δυτική Ελλάδα	4,6	6,4	0,72	3,9	6,2	0,63
Στερεά Ελλάδα	3,8	5,1	0,74	5,3	5,1	1,05
Πελοπόννησος	4,2	5,4	0,78	6,1	5,3	1,15

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 13α Αριθμός φορολογουμένων και δηλωθέν εισόδημα κατά πηγή προέλευσης (2008-2010)

(%)

Ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο χώρας									
	Αριθμός φορολ/μένων	Σύνολο εισοδημάτων	Οικοδομές	Κινητές αξίες	Εμπορικές βιομηχανικές επιχειρήσεις	Γεωργικές επιχειρήσεις	Μισθωτές υπηρεσίες	Ελευθέρια επαγγέλματα	Εισόδημα στην αλλοδαπή
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Αττική	38,4	45,9	51,5	43,0	40,1	5,0	46,6	52,9	26,9
Θεσσαλία	6,5	5,6	4,4	5,4	5,8	11,7	5,6	5,5	3,5
Πελοπόννησος	5,3	4,4	4,1	1,1	5,2	11,0	4,2	3,3	1,8
Στερεά Ελλάδα	4,7	4,3	3,0	2,9	4,5	9,5	4,4	2,9	1,1
Δυτική Ελλάδα	5,8	5,0	4,1	2,7	5,1	11,5	5,0	4,4	1,9
Κρήτη	5,2	4,8	4,7	5,0	5,2	9,1	4,6	5,3	2,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	5,2	4,3	3,3	3,0	4,4	8,8	4,2	3,3	19,5
Κεντρική Μακεδονία	17,0	15,1	14,5	32,4	15,8	19,9	14,9	13,9	30,9
Δυτική Μακεδονία	2,6	2,3	1,7	2,0	2,2	3,1	2,5	1,6	4,1
Ήπειρος	2,9	2,6	2,0	1,3	2,9	3,3	2,6	2,3	5,5
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,6	1,8	0,4	1,8	2,4	1,6	1,1	0,6
Νότιο Αιγαίο	2,9	2,6	3,1	0,3	4,6	2,9	2,3	2,0	1,5
Ιόνια Νησιά	2,0	1,6	1,8	0,4	2,3	1,7	1,5	1,4	0,8
Ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)									
	Αριθμός φορολ/μένων	Σύνολο εισοδημάτων	Οικοδομές	Κινητές αξίες	Εμπορικές βιομηχανικές επιχειρήσεις	Γεωργικές επιχειρήσεις	Μισθωτές υπηρεσίες	Ελευθέρια επαγγέλματα	Εισόδημα στην αλλοδαπή
Σύνολο χώρας	100	100	8,8	0,0	9,0	1,7	75,8	4,4	0,3
Αττική	100	100	9,9	0,0	7,8	0,2	76,8	5,1	0,2
Θεσσαλία	100	100	6,8	0,0	9,2	3,5	76,0	4,3	0,2
Πελοπόννησος	100	100	8,3	0,0	10,7	4,3	73,2	3,4	0,1
Στερεά Ελλάδα	100	100	6,1	0,0	9,3	3,8	77,7	3,0	0,1
Δυτική Ελλάδα	100	100	7,2	0,0	9,3	3,9	75,5	3,9	0,1
Κρήτη	100	100	8,8	0,0	9,9	3,3	73,0	4,9	0,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	100	100	6,9	0,0	9,2	3,5	75,5	3,4	1,5
Κεντρική Μακεδονία	100	100	8,5	0,0	9,4	2,3	75,1	4,1	0,7
Δυτική Μακεδονία	100	100	6,3	0,0	8,5	2,3	79,4	2,9	0,6
Ήπειρος	100	100	6,8	0,0	10,0	2,2	76,3	4,0	0,7
Βόρειο Αιγαίο	100	100	10,0	0,0	10,2	2,5	74,1	3,0	0,1
Νότιο Αιγαίο	100	100	10,7	0,0	16,0	1,9	67,7	3,5	0,2
Ιόνια Νησιά	100	100	10,2	0,0	13,0	1,8	71,0	3,8	0,2

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 13β Αριθμός φορολογουμένων και δηλωθέν εισόδημα κατά πηγή προέλευσης (2008-2010)

(%)

Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής									
	Αριθμός φορολ/μένων	Σύνολο εισοδημάτων	Οικοδομές	Κινητές αξίες	Εμπορικές βιομηχανικές επιχειρήσεις	Γεωργικές επιχειρήσεις	Μισθωτές υπηρεσίες	Ελευθέρια επαγγέλματα	Εισόδημα στην αλλοδαπή
Σύνολο χώρας	0,9	0,7	1,1	23,3	-7,6	-4,8	1,9	-0,5	5,4
Αττική	0,5	0,5	0,9	2,0	-8,7	-6,5	1,4	0,0	5,7
Θεσσαλία	1,4	1,6	0,6	55,2	-5,5	-5,2	3,0	0,5	3,1
Πελοπόννησος	1,0	1,3	2,7	27,7	-5,3	-3,7	2,5	0,4	23,9
Στερεά Ελλάδα	1,0	0,3	1,9	148,2	-6,0	-6,3	1,3	0,2	1,7
Δυτική Ελλάδα	1,2	1,2	1,7	23,2	-5,8	-4,8	2,3	1,9	6,3
Κρήτη	1,0	0,2	2,0	121,2	-10,5	-5,0	2,1	-4,9	5,2
Αν. Μακεδονία-Θράκη	1,0	0,8	0,5	27,0	-6,9	-6,2	2,3	-3,6	4,2
Κεντρική Μακεδονία	0,9	0,4	0,5	30,9	-8,1	-4,8	1,7	-0,2	4,4
Δυτική Μακεδονία	0,9	2,0	-1,2	44,3	-5,3	-0,5	3,3	-4,1	8,7
Ήπειρος	1,8	2,4	2,2	21,1	-4,6	-0,1	3,5	0,2	8,2
Βόρειο Αιγαίο	1,0	1,3	1,4	37,4	-5,1	-3,0	2,6	-4,0	6,0
Νότιο Αιγαίο	1,9	1,1	3,0	44,1	-5,5	-4,1	2,8	-2,8	-1,0
Ιόνια Νησιά	1,4	0,0	1,8	29,6	-8,6	-6,7	2,0	-6,4	8,8

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 14α Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2008-2010)

(%)

Ποσοστά συμμετοχή στο σύνολο χώρας														
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δισόν		Μισθοδοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες		Συνταξιούχοι	
	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/ων	Συνολικός φόρος		
Αττική	38,4	56,7	40,8	69,9	34,2	47,6	8,4	25,9	45,1	60,6	45,6	59,8	36,4	55,2
Θεσσαλία	6,5	4,2	5,2	2,4	6,4	4,7	10,0	6,8	5,4	4,0	6,5	3,9	7,4	4,6
Πελοπόννησος	5,3	3,5	4,7	2,1	5,5	4,6	11,8	10,0	4,2	3,1	3,4	2,6	5,5	3,7
Στερεά Ελλάδα	4,7	3,4	3,2	1,4	4,8	3,9	8,1	10,4	4,4	3,2	3,3	2,3	5,1	3,5
Δυτική Ελλάδα	5,8	4,0	4,5	2,2	5,7	4,4	10,6	6,8	5,0	3,5	4,9	4,1	6,2	4,4
Κρήτη	5,2	3,8	3,6	1,9	5,8	4,6	10,3	10,8	5,0	3,2	5,6	3,8	4,3	3,8
Αν. Μακεδονία-Θράκη	5,2	3,1	5,6	1,8	5,0	3,9	8,1	4,2	4,2	2,9	4,4	2,9	5,8	3,0
Κεντρική Μακεδονία	17,0	12,5	19,5	12,1	17,6	13,9	16,5	10,1	15,7	11,6	16,6	12,8	17,5	13,1
Δυτική Μακεδονία	2,6	2,2	2,8	1,0	2,7	2,1	3,2	3,8	2,2	2,7	2,4	1,6	2,8	2,1
Ήπειρος	2,9	2,1	2,7	1,1	3,2	2,5	4,3	3,3	2,4	1,8	2,9	2,3	3,0	2,2
Βόρειο Αιγαίο	1,8	1,3	1,8	0,8	2,0	1,6	3,7	4,1	1,4	1,0	1,3	1,0	1,9	1,4
Νότιο Αιγαίο	2,9	2,1	3,2	2,2	4,3	4,3	2,6	2,2	3,0	1,6	1,9	1,7	2,2	1,7
Ιόνια Νησιά	2,0	1,2	2,4	1,2	2,9	1,9	2,3	1,7	1,7	0,9	1,4	1,1	1,8	1,3
Σύνολο χώρας	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 14β Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2008-2010)

(%)

Ποσοστά συμμετοχή στο σύνολο περιφέρειας (περιφέρεια = 100)													
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δασών		Μισθοιοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες		Συνταξιούχοι
	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ/νων	Συνολικός φόρος	
Αττική	100	100	11,4	7,5	10,9	14,2	1,5	1,5	42,0	41,0	7,5	18,9	20,5
Θεσσαλία	100	100	8,7	3,5	12,0	18,7	10,8	5,3	30,0	36,4	6,4	16,6	22,9
Πελοπόννησος	100	100	9,6	3,6	12,7	21,9	15,6	9,4	28,8	33,3	4,1	13,3	22,1
Στερεά Ελλάδα	100	100	7,4	2,6	12,3	19,7	12,0	10,2	33,5	36,7	4,4	12,3	22,1
Δυτική Ελλάδα	100	100	8,5	3,3	12,1	18,5	12,8	5,7	31,1	34,3	5,3	18,6	23,2
Κρήτη	100	100	7,5	2,9	13,8	20,3	13,8	9,3	34,6	32,1	6,8	18,1	20,8
Αν. Μακεδονία-Θράκη	100	100	11,6	3,6	11,7	21,3	10,9	4,5	29,1	36,5	5,3	17,2	20,5
Κεντρική Μακεδονία	100	100	12,3	5,9	12,7	18,8	6,8	2,7	33,1	35,7	6,2	18,4	22,1
Δυτική Μακεδονία	100	100	11,6	2,7	12,8	16,2	8,5	5,6	30,8	46,5	5,8	12,7	19,8
Ήπειρος	100	100	10,1	3,3	13,4	20,1	10,3	5,2	30,3	32,3	6,4	20,0	22,5
Βόρειο Αιγαίο	100	100	10,4	4,0	13,6	21,4	14,3	10,6	27,4	30,1	4,5	14,2	23,2
Νότιο Αιγαίο	100	100	12,0	6,2	18,6	34,5	6,3	3,4	37,6	28,1	4,2	14,5	17,0
Ιόνια Νησιά	100	100	12,8	5,9	17,6	27,1	8,2	4,6	31,3	27,6	4,6	16,0	22,5

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 14γ Αριθμός φορολογουμένων - Συνολικός φόρος ανά περιφέρεια και ομάδες επαγγελματιών (2008-2010)

(%)

	Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής													
	Σύνολο επαγγελματιών		Εισοδηματίες		Έμποροι-Βιομήχανοι-Βιοτέχνες-Επαγγελματίες		Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι-Αλιείς-Εκμ. δισόν		Μισθοδοί		Ελεύθεροι επαγγελματίες		Συνταξιούχοι	
	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος	Αριθμός φορολ./νων	Συνολικός φόρος
Αττική	0,5	-2,1	5,6	-2,4	-2,2	-12,3	-2,2	-3,6	-1,1	-0,8	0,5	-2,5	2,0	3,5
Θεσσαλία	1,4	0,5	3,9	-1,6	-0,7	-9,6	-0,7	2,3	1,8	1,5	-2,6	-0,4	2,6	8,3
Πελοπόννησος	1,0	1,1	3,5	5,0	-0,8	-7,4	0,1	2,4	0,4	2,7	-0,2	-1,3	2,1	8,2
Στερεά Ελλάδα	1,0	-1,5	7,7	1,3	-0,8	-9,9	-1,4	-2,1	-0,1	-1,6	-0,5	-2,7	2,4	7,2
Δυτική Ελλάδα	1,2	0,6	7,6	-2,9	-0,6	-8,8	0,7	3,4	-0,4	1,2	1,1	0,7	2,2	7,8
Κρήτη	1,0	-1,2	8,3	0,4	-0,9	-14,7	0,8	1,5	0,2	1,2	-5,4	-1,0	3,2	8,1
Αν. Μακεδονία-Θράκη	1,0	-1,0	3,4	-1,7	-0,6	-11,4	0,4	2,7	0,2	0,9	-7,8	-4,4	3,2	9,5
Κεντρική Μακεδονία	0,9	-1,4	5,2	-3,6	-1,4	-12,3	-0,3	1,7	-0,7	0,4	-1,8	-2,4	2,7	7,0
Δυτική Μακεδονία	0,9	2,3	1,7	-8,5	-1,3	-5,3	3,5	6,7	0,6	3,0	-6,2	-4,2	2,3	12,0
Ήπειρος	1,8	0,9	3,9	2,4	-0,7	-8,1	1,7	5,5	2,1	2,0	-5,0	-1,6	3,4	8,9
Βόρειο Αιγαίο	1,0	-0,2	2,8	-2,8	0,0	-8,5	-0,2	1,3	1,2	3,4	-7,4	-5,7	2,5	6,4
Νότιο Αιγαίο	1,9	-2,0	5,2	-0,9	0,3	-8,7	-1,5	0,4	1,8	2,1	-3,3	-5,8	3,6	8,3
Ιόνια Νησιά	1,4	-2,5	6,2	0,5	-1,0	-12,8	-0,3	-0,4	1,8	3,3	-9,2	-9,1	2,6	8,1
Σύνολο χώρας	0,9	-1,4	5,3	-2,2	-1,3	-11,3	-0,1	0,4	-0,3	0,0	-1,4	-2,4	2,4	5,5

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, υπολογισμοί της συγγραφέως.

Πίνακας 15 Λόγοι διαθέσιμου εισοδήματος και τελικής καταναλωτικής δαπάνης προς πληθυσμό και λόγος τελικής καταναλωτικής δαπάνης προς διαθέσιμο εισόδημα

	2000-2007*			2008-2014		
Διαθέσιμο εισόδημα/πληθυσμός						
Σύνολο χώρας	100	100	1,00	100	100	1,00
Αττική	42,4	36,0	1,18	41,4	35,8	1,16
Βόρειο Αιγαίο	1,6	1,8	0,90	1,7	1,8	0,96
Νότιο Αιγαίο	2,8	2,9	0,96	3,1	3,0	1,03
Κρήτη	5,0	5,5	0,92	4,8	5,6	0,86
Αν. Μακεδονία-Θράκη	4,6	5,4	0,85	4,7	5,5	0,85
Κεντρική Μακεδονία	14,9	17,1	0,87	16,0	17,3	0,92
Δυτική Μακεδονία	3,0	2,6	1,14	2,5	2,6	0,97
Ήπειρος	2,8	3,1	0,89	2,9	3,1	0,93
Θεσσαλία	6,0	6,8	0,88	6,3	6,7	0,94
Ιόνια Νησιά	1,7	1,9	0,88	1,8	1,9	0,97
Δυτική Ελλάδα	5,6	6,4	0,88	5,4	6,2	0,87
Στερεά Ελλάδα	5,2	5,1	1,03	4,5	5,1	0,88
Πελοπόννησος	4,4	5,4	0,81	4,8	5,3	0,91
Τελική καταναλωτική δαπάνη/πληθυσμός						
Σύνολο χώρας	-	-	-	100	100	1,00
Αττική	-	-	-	43,1	35,8	1,20
Βόρειο Αιγαίο	-	-	-	1,8	1,8	1,01
Νότιο Αιγαίο	-	-	-	2,6	3,0	0,85
Κρήτη	-	-	-	4,8	5,6	0,86
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-	-	-	4,6	5,5	0,84
Κεντρική Μακεδονία	-	-	-	17,6	17,3	1,02
Δυτική Μακεδονία	-	-	-	2,0	2,6	0,76
Ήπειρος	-	-	-	4,3	3,1	1,37
Θεσσαλία	-	-	-	3,7	6,7	0,55
Ιόνια Νησιά	-	-	-	1,3	1,9	0,69
Δυτική Ελλάδα	-	-	-	5,7	6,2	0,91
Στερεά Ελλάδα	-	-	-	3,5	5,1	0,69
Πελοπόννησος	-	-	-	5,1	5,3	0,95
Τελική καταναλωτική δαπάνη/διαθέσιμο εισόδημα						
Σύνολο χώρας	-	-	-	100	100	1,00
Αττική	-	-	-	43,1	41,4	1,04
Βόρειο Αιγαίο	-	-	-	1,8	1,7	1,05
Νότιο Αιγαίο	-	-	-	2,6	3,1	0,82
Κρήτη	-	-	-	4,8	4,8	1,00
Αν. Μακεδονία-Θράκη	-	-	-	4,6	4,7	0,99
Κεντρική Μακεδονία	-	-	-	17,6	16,0	1,10
Δυτική Μακεδονία	-	-	-	2,0	2,5	0,79
Ήπειρος	-	-	-	4,3	2,9	1,47
Θεσσαλία	-	-	-	3,7	6,3	0,59
Ιόνια Νησιά	-	-	-	1,3	1,8	0,72
Δυτική Ελλάδα	-	-	-	5,7	5,4	1,05
Στερεά Ελλάδα	-	-	-	3,5	4,5	0,78
Πελοπόννησος	-	-	-	5,1	4,8	1,05

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί της συγγραφέως.

* Δεν διατίθενται στοιχεία τελικής καταναλωτικής δαπάνης ανά περιφέρεια για τα έτη 2000-2007.

ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017)

Το κεφάλαιο αυτό περιέχει περιλήψεις Δοκιμίων Εργασίας που συγγράφονται από στελέχη ή/και εξωτερικούς συνεργάτες της Τράπεζας της Ελλάδος και εκδίδονται από την Τράπεζα. Τα πλήρη κείμενα υπό το γενικό τίτλο “Working Papers” είναι διαθέσιμα στην πρωτότυπη γλώσσα, κατά κανόνα αγγλικά (βλ. www.bankofgreece.gr).

- 232.** Do creditor rights and information sharing affect the performance of foreign banks?
Emmanuel C. Mamatzakis and Antonios Kalyvas
- 233.** Labour market adjustment in Europe during the crisis: microeconomic evidence from the Wage Dynamics Network survey
Mario Izquierdo, Juan Francisco Jimeno, Theodora Kosma, Ana Lamo, Stephen Millard, Tairi Rõõm and Eliana Viviano
- 234.** The Greek Great Depression: a general equilibrium study of its drivers
George Economides, Dimitris Papageorgiou and Apostolis Philippopoulos
- 235.** Fiscal policy with an informal sector
Harris Dellas, Dimitris Malliaropoulos, Dimitris Papageorgiou and Evangelia Vourvachaki
- 236.** Milton Friedman and the case for flexible exchange rates and monetary rules
Harris Dellas and George S. Tavlás
- 237.** Group affiliation in periods of credit contraction and banks’ reaction: evidence from the Greek crisis
Panagiotis Avramidis, Ioannis Asimakopoulos, Dimitris Malliaropoulos and Nickolaos G. Travlos
- 238.** Advanced economies and emerging markets: dissecting the drivers of business cycles synchronization
Aikaterini Karadimitropoulou
- 239.** Current account and the real exchange rate: disentangling the evidence
Matthieu Bussière, Aikaterini Karadimitropoulou and Miguel A. León-Ledesma
- 240.** Measuring the systemic importance of banks
Georgios Moratis and Plutarchos Sakellaris

Do creditor rights and information sharing affect the performance of foreign banks?
(Επηρεάζουν τα δικαιώματα των πιστωτών και η ανταλλαγή πληροφοριών τις επιδόσεις των
ξένων τραπεζών;)

Δοκίμιο εργασίας No. 232

Emmanuel C. Mamatzakis and Antonios Kalyvas

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την επίδραση στην κερδοφορία των ξένων τραπεζών, σε σύγκριση με τις εγχώριες τράπεζες, από τα δικαιώματα των πιστωτών που ισχύουν στην οικονομία υποδοχής και από την ανταλλαγή πληροφοριών για ένα παγκόσμιο δείγμα εμπορικών τραπεζών κατά την περίοδο 2005-2009. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται πρόσφατα δεδομένα των Claessens and Van Horen (2014) για την ξένη ιδιοκτησία στις τράπεζες και μετρείται η επίδοση των τραπεζών ως προς την κερδοφορία με τη χρήση της εναλλακτικής συνάρτησης κέρδους. Τα αποτελέσματα από το υπόδειγμα ανάλυσης στοχαστικών συνόρων των Battese and Coelli (1995) δείχνουν ότι τα δικαιώματα των πιστωτών ασκούν θετική επίδραση στην κερδοφορία και η επίδραση αυτή είναι ισχυρότερη για τις ξένες τράπεζες. Αντίθετα, η ανταλλαγή πληροφοριών ασκεί αρνητική επίδραση στην κερδοφορία, που είναι εντονότερη για τις ξένες τράπεζες. Τα αποτελέσματα για την ανταλ-

λαγή πληροφοριών καταδεικνύουν κάποια διαφοροποίηση με βάση το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας υποδοχής. Επιπλέον, η διαφάνεια της οικονομίας υποδοχής μετριάζει την επίδραση από τα δικαιώματα των πιστωτών και την ανταλλαγή πληροφοριών στην κερδοφορία των ξένων τραπεζών. Επίσης εξετάζεται η επίδραση που ασκεί στην κερδοφορία των ξένων τραπεζών η “θεσμική απόσταση” μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής ως προς τα δικαιώματα των πιστωτών και την ανταλλαγή πληροφοριών. Η “θεσμική απόσταση” ως προς τα δικαιώματα των πιστωτών επιδρά αρνητικά στην κερδοφορία των ξένων τραπεζών και θετικά στην περίπτωση της ανταλλαγής πληροφοριών. Τα ευρήματα αυτά αναδεικνύουν τη σημασία των ισχυρών δικαιωμάτων των πιστωτών για την επίδοση των ξένων τραπεζών και είναι χρήσιμα τόσο για τις ρυθμιστικές αρχές στις οικονομίες υποδοχής όσο και για τα διευθυντικά στελέχη των ξένων τραπεζών.

**Labour market adjustment in Europe during the crisis:
microeconomic evidence from the Wage Dynamics Network survey**
(Προσαρμογή των αγορών εργασίας στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της κρίσης: ευρήματα από την
έρευνα πεδίου για την ανάλυση της δυναμικής των μισθών)

Δοκίμιο εργασίας No. 233

*Mario Izquierdo, Juan Francisco Jimeno, Theodora Kosma, Ana Lamo, Stephen Millard,
Tairi Rõõm and Eliana Viviano*

Στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης προσαρμογής των αγορών εργασίας της ΕΕ στην ύφεση που επακολούθησε μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση και την κρίση χρέους, το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) διενήργησε την τρίτη έρευνα πεδίου για την ανάλυση της δυναμικής των μισθών (WDN3). Η τρίτη έρευνα πεδίου WDN3 διεξήχθη την περίοδο 2014-2015, σε συνέχεια των δύο

προηγούμενων κυμάτων που πραγματοποιήθηκαν το 2007 και το 2009 αντίστοιχα, και περιλαμβάνει δείγμα περίπου 25.000 επιχειρήσεων από 25 χώρες της ΕΕ. Στόχος του τρίτου κύματος της έρευνας ήταν να εξετάσει πώς προσάρμοσαν οι επιχειρήσεις τους μισθούς και την απασχόληση, ανταποκρινόμενες στις διαταραχές που τις επηρέασαν αλλά και στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που έλαβαν

χώρα στις αγορές εργασίας της ΕΕ την περίοδο 2010-2013. Η παρούσα εργασία συνοψίζει τα βασικά αποτελέσματα της έρευνας πεδίου WDN3. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αρνητικές διαταραχές της ζήτησης συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με αρνητική προσαρμογή της απασχόλησης – κυρίως της μόνιμης και δευτερευόντως της προσωρινής – και των ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο. Στην περίπτωση των μισθών, αν και οι αρνητικές διαταραχές αυξάνουν επίσης την πιθανότητα προσαρμογής των αμοιβών των εργαζομένων, η ακαμψία των μισθών εξακολούθησε να είναι διαδεδομένη κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2013. Οι μειώσεις των ονομαστικών μισθών ήταν εξαιρετικά σπάνιες μεταξύ των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, εκτός των επιχειρήσεων στις χώρες όπου το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 10% και πλέον. Αυτό ισχύει για την Εσθονία την περίοδο 2008-2009 και για την Ελλάδα και την Κύπρο την περίοδο 2010-2013. Αναφορικά με τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, η σύνθεση των μέτρων που ελήφθησαν από τις χώρες διέφερε, αντικατοπτρίζοντας όχι μόνο μια ετερογενή αντίδραση στις διαταραχές αλλά και το διαφορετικό

θεσμικό πλαίσιο. Οι μεγαλύτερες και ευρύτερου φάσματος μεταρρυθμίσεις πραγματοποιήθηκαν στις χώρες της νότιας Ευρώπης (δηλ. Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), οι οποίες υπέστησαν τις πιο ισχυρές διαταραχές σε όρους ΑΕΠ και ανεργίας. Σε αυτές τις χώρες καταγράφεται σημαντικό ποσοστό επιχειρήσεων που θεωρούν ότι είναι ευκολότερο να προσαρμόσουν τους μισθούς και την απασχόληση το 2013 σε σχέση με το 2010 και το αποδίδουν στις μεταρρυθμίσεις και στις αλλαγές της εργατικής νομοθεσίας. Τέλος, αναφορικά με τα εναπομείναντα εμπόδια για τη δημιουργία απασχόλησης, η έρευνα πεδίου WDN3 έδειξε ότι η οικονομική αβεβαιότητα και οι υψηλοί φόροι μισθοδοσίας αποτελούν σημαντικούς ανασταλτικούς παράγοντες για την πρόσληψη εργαζομένων με συμβάσεις αορίστου χρόνου για ένα σημαντικό ποσοστό επιχειρήσεων στις χώρες της ΕΕ. Οι ελλείψεις εξειδικευμένου προσωπικού, οι οποίες σχετίζονται με άλλες διαρθρωτικές πολιτικές π.χ. στον τομέα της εκπαίδευσης, φαίνεται να αποτελούν έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα για την πρόσληψη εργαζομένων με συμβάσεις αορίστου χρόνου σε αρκετές χώρες της ΕΕ.

The Greek Great Depression: a general equilibrium study of its drivers

(Η βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας: μια μελέτη γενικής ισορροπίας των προσδιοριστικών της παραγόντων)

Δοκίμιο εργασίας No. 234

George Economides, Dimitris Papageorgiou and Apostolis Philippopoulos

Το παρόν δοκίμιο εξετάζει τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της μεγάλης ύφεσης της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο 2010-2015. Για τους σκοπούς της μελέτης, χρησιμοποιούμε ένα Δυναμικό Στοχαστικό Υπόδειγμα Γενικής Ισορροπίας. Αρχικά, πραγματοποιείται διαμέτρηση (calibration) του υποδείγματος για την ελληνική οικονομία την περίοδο 2000-2009. Στη συνέχεια, ξεκινώντας από το έτος 2010, οι προσομοιώσεις του υποδείγματος υποδηλώνουν ότι το μίγμα της δημοσιονομικής πολιτικής που υιοθετήθηκε, σε συνδυασμό με τη χειροτέρευση της ποιότητας των θεσμών (institutional quality) και ειδικότερα του βαθμού προστασίας των

δικαιωμάτων ιδιοκτησίας (property rights), μπορούν να εξηγήσουν τη μεγάλη πτώση (περίπου 26%) που κατέγραψε το ΑΕΠ την περίοδο 2010-2015. Συγκεκριμένα, το μίγμα της δημοσιονομικής πολιτικής οδήγησε σε μείωση του ΑΕΠ κατά 14%, ενώ η χειροτέρευση του βαθμού προστασίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας οδήγησε σε επιπλέον μείωση του ΑΕΠ κατά 8%. Επομένως, τα αποτελέσματα της ανάλυσης καταδεικνύουν ότι ένα λιγότερο στρεβλωτικό μίγμα δημοσιονομικής πολιτικής και η βελτίωση του βαθμού προστασίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας.

Fiscal policy with an informal sector
(Δημοσιονομική πολιτική και παραοικονομία)

Δοκίμιο εργασίας No. 235

Harris Dellas, Dimitris Malliaropoulos, Dimitris Papageorgiou and Evangelia Vourvachaki

Τα μακροοικονομικά υποδείγματα που δεν λαμβάνουν υπόψη την ύπαρξη παραοικονομίας οδηγούν σε συστηματικά εσφαλμένες εκτιμήσεις και προβλέψεις των επιδράσεων της δημοσιονομικής πολιτικής, και ιδίως της φορολογικής πολιτικής, στην οικονομική δραστηριότητα και στα φορολογικά έσοδα. Προκειμένου να διερευνήσουμε το ρόλο της παραοικονομίας στη δημοσιονομική προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας την περίοδο 2010-2015, ενσωματώνουμε στο Δυναμικό Στοχαστικό Υπόδειγμα Γενικής Ισορροπίας (DSGE) της Τράπεζας της Ελλάδος την ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα και προσομοιώνουμε το σύνολο των δημοσιονομικών μέτρων της περιόδου αυτής. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, το ΑΕΠ την περίοδο αυτή μειώθηκε κατά 26%, τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα αποδείχθηκαν υψηλότερα και πιο επίμονα από τα προβλεπόμενα, οι φορολογικοί συντελεστές αυξήθηκαν σημαντικά περισσότερο από τον αρχικό σχεδιασμό της φορολογικής πολιτικής και τα φορολογικά έσοδα υπολείπονταν σημαντικά των αρχικών προβλέψεων.

Τα αποτελέσματα των προσομοιώσεων των δημοσιονομικών μέτρων της περιόδου 2010-2015 υποδηλώνουν μείωση του ΑΕΠ ανάλογη με αυτή στα επίσημα στοιχεία. Παράλληλα ωστόσο, υποδεικνύουν ότι η ύφεση στην “πραγματική” παραγωγή, που ορίζεται ως το άθροισμα του ΑΕΠ και της παραγωγής στην παραοικονομία, αντιστοιχεί σε λιγότερο από τα 2/3 της ύφεσης σε όρους επίσημου ΑΕΠ. Η απόκλιση μεταξύ επίσημης και “πραγματικής” μείωσης είναι ακόμη μεγαλύτερη σε όρους απασχόλησης. Τα αποτελέσματα των προσομοιώσεων του υποδείγματος υποδηλώνουν επίσης ότι το μέγεθος της δημοσιονομικής προσαρμογής και η ύφεση της οικονομικής δραστηριότητας θα ήταν σημαντικά μικρότερες εάν η παραοικονομία είχε αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά (αντιθέτως, η παραοικονομία αυξήθηκε κατά περίπου 50%). Η παραοικονομία φαίνεται να συνιστά έναν από τους βασικούς ερμηνευτικούς παράγοντες της αποτυχίας της Ελλάδος στην προσπάθειά της να επιτύχει ομαλή δημοσιονομική εξυγίανση αποφεύγοντας ταυτόχρονα μια βαθιά ύφεση.

Milton Friedman and the case for flexible exchange rates and monetary rules
(Ο Milton Friedman και η επιχειρηματολογία υπέρ ευέλικτων συναλλαγματικών ισοτιμιών και νομισματικών κανόνων)

Δοκίμιο εργασίας No. 236

Harris Dellas and George S. Tavlas

Ο Milton Friedman ήταν ένθερμος υποστηρικτής των ευέλικτων συναλλαγματικών ισοτιμιών σε συνδυασμό με έναν εγχώριο κανόνα νομισματικής πολιτικής. Πίστευε ότι αυτός ο συνδυασμός οδηγεί σε υψηλότερες επιδόσεις και επίσης είναι πιο συνεπής με τις δημοκρατικές αρχές από ό,τι ένα καθεστώς που βασίζεται σε σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και σε νομισματική πολιτική που ασκείται κατά τη διακριτική ευχέρεια των νομισματικών αρχών. Η πρόσφατη πρόταση

του John Taylor για ένα διεθνές νομισματικό σύστημα βασισμένο σε κανόνες – δηλ. που θα βασίζεται σε ευέλικτες συναλλαγματικές ισοτιμίες και έναν κανόνα Taylor για κάθε χώρα – είναι σε μεγάλο βαθμό σύμφωνη με αυτό το πνεύμα και αποτελεί μια σύγχρονη ερμηνεία των απόψεων του Friedman. Σύμφωνα με τις προτάσεις των Friedman και Taylor, η εναρμόνιση της οικονομικής πολιτικής μεταξύ των χωρών θα ήταν προτιμότερη αυτής του συντονισμού.

**Group affiliation in periods of credit contraction and banks' reaction:
evidence from the Greek crisis**

**(Η σημασία της συμμετοχής επιχειρήσεων σε επιχειρηματικούς ομίλους σε περιόδους πιστωτικής
συστολής και η συμπεριφορά των τραπεζών: ενδείξεις από την περίοδο της ελληνικής κρίσης)**

Δοκίμιο εργασίας No. 237

Panagiotis Avramidis, Ioannis Asimakopoulos, Dimitris Malliaropoulos and Nickolaos G. Travlos

Χρησιμοποιώντας ένα δείγμα ελληνικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων κατά την περίοδο της ελληνικής κρίσης χρέους, παρέχουμε εμπειρικά αποτελέσματα σύμφωνα με τα οποία επιχειρήσεις που είναι μέλη επιχειρηματικών ομίλων είναι λιγότερο πιθανόν να αθετήσουν την αποπληρωμή των τραπεζικών τους δανείων σε περιβάλλον πιστωτικής συστολής, σε σύγκριση με επιχειρήσεις που δεν συνδέονται με κάποιον επιχειρηματικό όμιλο. Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι το χαμηλότερο επίπεδο πιστωτικού κινδύνου των επιχειρήσεων που ανήκουν σε ομίλους εταιριών μπορεί να αποδοθεί στη δυνατότητα που έχουν οι επιχειρήσεις αυτές να αντλούν ενδο-ομιλική χρηματοδότηση. Επιπρόσθετα, παρέ-

χονται ενδείξεις ότι οι τράπεζες είναι θετικά διακείμενες στην πιστοληπτική αξιολόγηση επιχειρήσεων που συμμετέχουν σε όμιλο εταιριών, συγκεντρώνοντας χρήσιμες πληροφορίες για επιχειρήσεις-μέλη ομίλων από άλλες επιχειρήσεις-μέλη του ίδιου ομίλου. Τέλος, διαπιστώνεται ότι οι τράπεζες είναι πιο πιθανόν να επιδείξουν ανοχή έναντι επιχειρήσεων που εμφανίζουν καθυστέρηση στην κάλυψη των δανειακών τους υποχρεώσεων όταν αυτές αποτελούν μέλος ομίλου, καθυστερώντας ενδεχομένως την επιβολή πρόσθετων επιβαρύνσεων ώστε να μη διαρραγεί η ευρύτερη σχέση τους με τον επιχειρηματικό όμιλο, ιδιαιτέρως όταν η σχέση αυτή είναι σημαντική για την τράπεζα.

**Advanced economies and emerging markets:
dissecting the drivers of business cycles synchronization**

**(Ανεπτυγμένες και αναδυόμενες οικονομίες:
ανάλυση των παραγόντων που οδηγούν σε συγχρονισμό των επιχειρηματικών κύκλων)**

Δοκίμιο εργασίας No. 238

Aikaterini Karadimitropoulou

Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στο συγχρονισμό του επιχειρηματικού κύκλου εντός και μεταξύ ανεπτυγμένων και αναδυόμενων οικονομιών σε επίπεδο κλάδων δραστηριότητας; Για να απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα, η μελέτη χρησιμοποιεί ένα υπόδειγμα δυναμικών παραγόντων (dynamic factor model) και αναλύει τις ταυτόχρονες μεταβολές του ρυθμού αύξησης της προστιθέμενης αξίας σε μια σειρά κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Στους παράγοντες περιλαμβάνονται ένας παγκόσμιος και περιφερειακοί, κλαδικοί, εθνικοί και ιδιοσυγκρασιακοί παράγοντες. Το υπόδειγμα εκτιμάται με βάση τις μεθόδους κατά Bayes για 9 κλάδους σε 5

ανεπτυγμένες και 19 αναδυόμενες οικονομίες για την περίοδο 1972-2009. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, στο δείγμα των ανεπτυγμένων οικονομιών υπάρχει ένας κοινός "περιφερειακός επιχειρηματικός κύκλος", ενώ στις αναδυόμενες οικονομίες οι διακυμάνσεις στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας των κλάδων οφείλονται κατά κύριο λόγο σε ειδικούς ανά χώρα παράγοντες. Εντούτοις, ο διεθνής παράγοντας (το άθροισμα του παγκόσμιου παράγοντα και των κλαδικών παραγόντων) είναι πιο σημαντικός από τον περιφερειακό παράγοντα, υποδηλώνοντας ότι οι αναδυόμενες οικονομίες είναι πιο συγχρονισμένες με τις ανεπτυγμέ-

νες. Μια απλή παλινδρόμηση δείχνει ότι (α) ο παγκόσμιος παράγοντας είναι σημαντικότερος όσο μεγαλύτερο είναι το μερίδιο του αγροτικού τομέα στο συνολικό προϊόν της οικονομίας, (β) οι κλαδικοί παράγοντες είναι σημαντικότεροι σε πιο ανοικτές οικονομίες και (γ) οι περιφερειακοί παράγοντες είναι σημαντικότεροι όσο πλουσιότερη και λιγότερο ευμετάβλητη είναι η οικονομία. Τέλος, η σύγκριση της διασποράς των ρυθμών αύξησης της προστιθέμενης αξίας ανά κλάδο που αποδίδεται σε κάθε παράγοντα για την περίοδο πριν και μετά την παγκοσμιοποίηση δείχνει σύγκλιση των επιχειρηματικών κύκλων ανάμεσα στις ανεπτυγμένες

και τις αναδυόμενες οικονομίες. Οι μεταβολές στη συμβολή του παγκόσμιου παράγοντα και των κλαδικών και περιφερειακών παραγόντων αντίστοιχα οφείλονται σε αλλαγές στη βαρύτητα αυτών των παραγόντων εντός των διαφόρων κλάδων. Ωστόσο, για τις αναδυόμενες οικονομίες, η μείωση της σημασίας των εθνικών παραγόντων οφείλεται κυρίως σε μεταβολές στη διαρθρωτική σύνθεση αυτών των οικονομιών. Συνεπώς, η εξέλιξη της διαρθρωτικής σύνθεσης των αναδυόμενων οικονομιών πιθανώς αποτελεί σημαντική κινητήρια δύναμη για πιο συγχρονισμένους επιχειρηματικούς κύκλους σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

**Current account and the real exchange rate: disentangling the evidence
(Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία:
διασαφήνιση των ενδείξεων)**

Δοκίμιο εργασίας No. 239

Matthieu Bussière, Aikaterini Karadimitropoulou and Miguel A. León-Ledesma

Η μελέτη εξετάζει τις κύριες διαταραχές που ευθύνονται για τις διακυμάνσεις στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στις οικονομίες της ομάδας G6. Το θεωρητικό πλαίσιο περιλαμβάνει ένα τυποποιημένο διαχρονικό υπόδειγμα δύο αγαθών, το οποίο έχει εκπονηθεί ειδικά για να διερευνήσει το ρόλο των μόνιμων και των προσωρινών διαταραχών του προϊόντος, καθώς και τη σχέση μεταξύ της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Αναπτύσσουμε ένα υπόδειγμα SVAR που περιλαμβάνει το πραγματικό παγκόσμιο επιτόκιο, το καθαρό προϊόν, την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Το θεωρητικό υπόδειγμα επιτρέπει τον προσδιορισμό τεσσάρων δομικών διαταραχών. Τα αποτελέσματά μας οδηγούν σε τέσσερα βασικά συμπεράσματα: α) παρέχεται σημαντική υποστήριξη στο διαχρονικό υπόδειγμα δύο αγαθών με χρονικά μεταβαλλόμενο επιτόκιο, εφόσον οι διαταραχές τόσο της εξωτερικής προσφοράς

όσο και της προτίμησης ευθύνονται για σημαντικό ποσοστό των διακυμάνσεων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, β) μεγάλο ποσοστό των διακυμάνσεων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται σε πρόσκαιρες εγχώριες διαταραχές, αλλά η υπερβολική απόκριση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών είναι λιγότερο έκδηλη από ό,τι σε προηγούμενες μελέτες, γ) τα αποτελέσματά μας μετριάζουν το παράδοξο που τεκμηριώνεται στη βιβλιογραφία, ότι δηλ. μια διαταραχή που δεν εξηγεί επαρκώς τις μεταβολές του καθαρού προϊόντος μπορεί να ερμηνεύσει ένα μεγάλο μέρος των μεταβολών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, δ) η σχέση μεταξύ του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας εξαρτάται και από τη φύση των διαταραχών, γι' αυτό και είναι δύσκολο να κατανοηθεί ο ρόλος της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας στις διακυμάνσεις του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Measuring the systemic importance of banks (Μέτρηση της συστημικής σημασίας των τραπεζών)

Δοκίμιο εργασίας No. 240

Georgios Moratis and Plutarchos Sakellaris

Η μακροπροληπτική πολιτική βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της ανάπτυξης, καθώς απαιτούνται πολλά βήματα για τη διασφάλιση ορθής και έγκαιρης ανάλυσης, τη δημιουργία αποτελεσματικών εργαλείων μακροπροληπτικής πολιτικής και την αποτελεσματική εφαρμογή τους. Ο βασικός στόχος της μακροπροληπτικής πολιτικής είναι να ενισχύει την ανθεκτικότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος περιορίζοντας τη συσσώρευση ευπαθειών, ως αποτέλεσμα της επίδρασης εξωτερικών παραγόντων στο χρηματοπιστωτικό σύστημα αλλά και των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις τράπεζες. Παρέχουμε ένα εργαλείο που αποσαφηνίζει και ποσοτικοποιεί τις αλληλεπιδράσεις αυτές, εκφράζοντάς τις σε έναν ενιαίο δείκτη, ο οποίος μπορεί να κατευθύνει κατάλληλα τη μακροπροληπτική πολιτική που στοχεύει στην απορρόφηση αυτών των εξωτερικών επιδράσεων. Μετρούμε τη συστημική σημασία όλων των τραπεζών που εκδίδουν συμβάσεις ανταλλαγής κινδύνου αθέτησης (credit default swaps - CDS) και κατατάσσονται μεταξύ των 150 μεγαλύτερων τραπεζών παγκοσμίως.

Η συστημική σημασία αποτυπώνεται από την ένταση των επιπτώσεων των ημερήσιων κινήσεων των CDS. Το νέο αυτό εμπειρικό εργαλείο χρησιμοποιεί ένα κατά Bayes διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο (VAR) υπόδειγμα, καθιστώντας δυνατή την εφαρμογή του σε μεγάλα δείγματα, και εντοπίζει τις τράπεζες που ενδέχεται να προκαλέσουν αστάθεια στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα, ενώ ταυτόχρονα ποσοτικοποιεί μεμονωμένα το βαθμό των εξωτερικών επιδράσεων που προέρχονται από την ευπάθεια μιας τράπεζας ως προς το σύστημα. Ειδικότερα, διαπιστώνουμε μέσω της αποδόμησης του συστημικού κινδύνου ότι οι τράπεζες που είναι περισσότερο συστημικά σημαντικές παρουσιάζουν σχετικά υψηλότε-

ρες εξωτερικές επιπτώσεις, επιτρέποντας στις αρμόδιες αρχές μακροπροληπτικής εποπτείας να διαφοροποιήσουν τη “θεραπεία” σύμφωνα με τη συστημική “ασθένεια” της κάθε τράπεζας. Η “θεραπεία” συνίσταται συνήθως σε συνδυασμό κεφαλαιακών απαιτήσεων, ποσοτικών περιορισμών και ενεργειών εποπτείας.

Για την περίοδο Ιανουάριος 2008-Ιούνιος 2017, εντοπίζουμε ότι η συστημική σημασία μιας τράπεζας δεν αποτυπώνεται επαρκώς από το μέγεθός της, ενώ αρκετές τράπεζες που έχουν επίσημα χαρακτηριστεί ως παγκόσμιου συστημικού ενδιαφέροντος (Global Systemically Important Banks - GSIBs) δεν κατατάσσονται σε υψηλές θέσεις με βάση το νέο δείκτη συστημικής σημασίας. Οι ευρωπαϊκές τράπεζες αποτελούν την κύρια πηγή παγκόσμιου συστημικού κινδύνου έχοντας ισχυρές διασυνδέσεις με τις τράπεζες που εδρεύουν στις ΗΠΑ. Εξετάζοντας τη χρονική διάσταση του παγκόσμιου συστημικού κινδύνου, εντοπίζουμε περιόδους αυξημένων διασυνδέσεων μεταξύ τραπεζών, κατά τις οποίες οι συστημικές και ιδιοσυγκρασιακές διαταραχές διαδίδονται πιο έντονα μέσω του δικτύου. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο ανάλυσης κύριων συνιστωσών (principal component analysis), εντοπίζουμε έναν κυρίαρχο παράγοντα που σχετίζεται με τις διακυμάνσεις των τραπεζικών CDS. Η έκθεση των επιμέρους τραπεζών σε αυτόν τον παράγοντα συνδέεται με την ικανότητα του κράτους να τις στηρίξει και με τον προσανατολισμό τους προς τη λιανική τραπεζική, αλλά όχι με το μέγεθός τους. Ειδικότερα, όσον αφορά το δεσμό μεταξύ τραπεζών και κρατών, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα δημοσιονομικά ισχυρά κράτη θωράκισαν τις μεγάλες τράπεζες από τον παράγοντα αυτό κατά την περίοδο 2009-2017.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

- Μπούτος Γιάννης, “Οικονομική σταθεροποίηση και αναπτυξιακές προοπτικές”, τεύχος 3, Φεβρουάριος 1994.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Ανάπτυξη με σταθερότητα: ο ρόλος της νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 5, Μάρτιος 1995.
- Βορίδης Ηρακλής, “Η ειδική φύση των τραπεζών και ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: Επισκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας”, τεύχος 5, Μάρτιος 1995.
- Κυριακόπουλος Παναγιώτης, Μόσχος Δημήτριος και Φιλίππιδης Αναστάσιος, “Μέσα άσκησης νομισματικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος”, τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.
- Παπαγεωργίου Γιώργος, Χαραλαμπίδης Μιχάλης και Χαρδούβελης Γκίκας, “Μετάβαση στο ενιαίο νόμισμα: Προκλήσεις και προοπτικές για τα πιστωτικά ιδρύματα”, τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.
- Καράμπαλης Νίκος, “Η εναρμόνιση των Δεικτών Τιμών Καταναλωτή των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου, Γραφείο Μελέτης, Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Εργασιών, “Αγορές κρατικών χρεογράφων”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Saccomanni Fabrizio, “Ευκαιρίες και προκλήσεις κατά την πορεία προς την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Προκλήσεις για τη νομισματική πολιτική κατά την πορεία προς την ΟΝΕ”, τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.
- Διεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης, “Εξελιξείς στα συστήματα πληρωμών στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Το διευρωπαϊκό σύστημα πληρωμών TARGET και το ελληνικό σύστημα ΕΡΜΗΣ”, τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.
- Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Νομισματική πολιτική, εισροές κεφαλαίων και αποκλιμάκωση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Σαμπεθαί Ισαάκ, “Από τις συμβατικές αποδοχές στο κόστος εργασίας: Εισοδηματική πολιτική, συλλογικές διαπραγματεύσεις και πληθωρισμός (1991-96)”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Ζόνζηλος Νίκος και Hall S.G., “Δυνητική παραγωγή, τρέχουσα παραγωγή και πληθωρισμός στην Ελλάδα”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Παντελίδης Ευάγγελος, “Η νέα μεθοδολογία κατάρτισης του ισοζυγίου πληρωμών της Τράπεζας της Ελλάδος”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Η παγκοσμιοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών και η άσκηση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Καστρισιανάκης Ευστράτιος και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Λειτουργεί ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής μέσω των πιστώσεων στην ελληνική οικονομία;”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Gibson Heather, “Η σχέση του χρηματοπιστωτικού συστήματος με την πραγματική οικονομία”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία και Χονδρογιάννης Γιώργος, “Η αιτιώδης σχέση τιμών καταναλωτή και τιμών χονδρικής πώλησης στην Ελλάδα”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Hardy Daniel και Συμιγιάννης Γιώργος, “Ανταγωνισμός και αποτελεσματικότητα στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Παρέχει η καμπύλη αποδόσεων πληροφόρηση για τον πληθωρισμό;”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Πανταζίδης Στέλιος, “Πληθωρισμός, επενδύσεις και οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Η συμβολή των επιμέρους εισοδημάτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Γκαργκάνας Νικόλαος Χ., “Ελλάδα και ΟΝΕ: προοπτικές και προκλήσεις”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.

- Βουμβάκη Φραγκίσκα, Μπρισίμης Σοφοκλής και Σιδέρης Δημήτρης, “Η ισοτιμία των αγοραστικών δυνάμεων ως μακροχρόνια σχέση: εμπειρική διερεύνηση για την Ελλάδα”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
- Μανασσάκη Άννα, “Οι εισροές κοινοτικών πόρων στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή και προοπτικές”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Η δραχμή στα μεταλλικά νομισματικά καθεστώτα: διδάγματα από το παρελθόν”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Η αιτιώδης σχέση δημόσιων δαπανών και δημόσιων εσόδων στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Μητράκος Θεόδωρος και Τσακλόγλου Πάνος, “Η αναδιανεμητική επίδραση των ειδικών φόρων κατανάλωσης”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Ντέλλας Χάρης, “Η στρατηγική νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ και η μεταβλητότητα των μακροοικονομικών μεγεθών στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και οικονομική δραστηριότητα: είναι απαραίτητα συστατική η πολιτική της περιορισμένης διολίσθησης της δραχμής;”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Gibson Heather και Λαζαρέτου Σοφία, “Πρόδρομοι δείκτες του πληθωρισμού στην Ελλάδα και αξιολόγηση της προβλεπτικής τους ικανότητας”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Καραπαππάς Ανδρέας και Μηλιώνης Αλέξανδρος, “Εκτίμηση και ανάλυση του εξωτερικού χρέους του ιδιωτικού τομέα”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Από τη δραχμή στο ευρώ”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Ζόνζηλος Νίκος, “Η καμπύλη Phillips της ελληνικής οικονομίας και το διαχρονικά μεταβαλλόμενο NAIRU”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Πανταζίδης Στέλιος, “Η διατηρησιμότητα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Διερεύνηση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ τιμών και μισθών στην Ελλάδα”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Σαμπεθαί Ισαάκ, “Η ελληνική αγορά εργασίας: χαρακτηριστικά, προβλήματα και πολιτικές (με έμφαση στην ευελιξία της αγοράς εργασίας και στην καταπολέμηση της ανεργίας σε συνθήκες μη πληθωριστικής ανάπτυξης)”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Μπρισίμη Δήμητρα και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Το πρόβλημα της ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Μπαρδάκα Ιωάννα, “Χρηματοπιστωτική απελευθέρωση, περιορισμοί ρευστότητας και ιδιωτική κατανάλωση στην Ελλάδα”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Λαζαρέτου Σοφία και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Δημοσιονομικοί κανόνες και σταθεροποιητική πολιτική στη ζώνη του ευρώ”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Λώλος Σαράντης-Ευάγγελος, “Ευρωπαϊκοί διαρθρωτικοί πόροι: ο ρόλος τους στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Περιφερειακή οικονομική ενοποίηση και εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων: η ευρωπαϊκή εμπειρία”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Γκαργκάνας Νικόλαος Χ., “Το μέλλον της Ευρώπης και η ΟΝΕ”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Μπρισίμης Σοφοκλής και Παπαδοπούλου Δάφνη-Μαρίνα, “Η εισαγωγή του ευρώ σε φυσική μορφή στην Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Ζόνζηλος Νίκος, “Ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: τα αποτελέσματα πειράματος της ΕΚΤ για την Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Καμπέρογλου Νίκος, Μπρισίμης Σοφοκλής και Συμιγιάνης Γιώργος, “Διαφορές ως προς τα χαρακτηριστικά των τραπεζών και η σημασία τους για τη μετάδοση της νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.

- Τσαβέας Νίκος, “Συναλλαγματικά καθεστώτα και συναλλαγματική πολιτική στη Νοτιοανατολική Ευρώπη”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Gibson Heather και Δεμέναγας Νίκος, “Ο ανταγωνισμός στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα: εμπειρική μελέτη για την περίοδο 1993-1999”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Ιδιωτική αποταμίευση στην Ελλάδα: οικονομικοί και δημογραφικοί προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Γκατζώνας Ευθύμιος και Νόνικα Καλλιόπη, “Χαρακτηριστικά αποδεκτών τίτλων και διαχείριση ενεχύρου στο πλαίσιο της χρηματοδότησης των πιστωτικών ιδρυμάτων από τις κεντρικές τράπεζες”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Βορίδης Ηρακλής, Αγγελοπούλου Ελένη και Σκοτίδα Ιφιγένεια, “Η νομισματική πολιτική μέσα από τα κείμενα της Τράπεζας της Ελλάδος 1990-2000”, τεύχος 20, Ιανουάριος 2003.
- Καπλάνογλου Γεωργία και Newbery David, “Οι αναδιανεμητικές επιδράσεις της έμμεσης φορολογίας στην Ελλάδα”, τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Μισθολογικές διαφορές μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα”, τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
- Αθανάσογλου Παναγιώτης και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Η επίδραση των συγχωνεύσεων και εξαγορών στην αποτελεσματικότητα των τραπεζών στην Ελλάδα”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Νομισματικό σύστημα και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα: 1833-2003”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Εναλλακτικοί τρόποι μέτρησης του πληθωρισμού”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Παπασπύρου Θεόδωρος, “Τα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ και στρατηγικές για την ΟΝΕ: ο ρόλος του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών II (ΜΣΙ ΙΙ)”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Εκπαίδευση και οικονομικές ανισότητες”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Μισθολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Gibson Heather, “Η κερδοφορία των ελληνικών τραπεζών: πρόσφατες εξελίξεις”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Γεωργίου Ευαγγελία, “Η επίδραση των ανακοινώσεων συγχωνεύσεων και εξαγορών στις αποδόσεις των μετοχών των τραπεζών στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Ζωγραφάκης Σταύρος και Μητράκος Θεόδωρος, “Η αναδιανεμητική επίδραση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Θεοδοσίου Ιωάννης και Πουλιάκας Κωνσταντίνος, “Κοινωνικοοικονομικές διαφορές ως προς την εργασιακή ικανοποίηση των υψηλά και των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Γκαργκάνας Νικόλαος Χ., “Η προσαρμογή στην ενιαία νομισματική πολιτική της ΕΚΤ”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Μητράκος Θεόδωρος, Συμιγιάνης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Κατά κεφαλήν εισόδημα, παραγωγικότητα και συμμετοχή στην αγορά εργασίας: οι εξελίξεις στην ελληνική οικονομία”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η συμμετοχή των γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.
- Ζόνζηλος Νίκος και Μητράκος Θεόδωρος, “Διερεύνηση των επιδράσεων των εξωγενών διαταραχών στην εμμονή και τη δυναμική του πληθωρισμού: μια μακροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.

- Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, “Εξωτερική χρηματοδότηση, ανάπτυξη και κεφαλαιακή δομή των επιχειρήσεων του Χρηματιστηρίου Αθηνών”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.
- Μητράκος Θεόδωρος και Νικολίτσα Δάφνη, “Η διάρκεια της ανεργίας στην Ελλάδα: εξελίξεις και χαρακτηριστικά”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Παντελίδης Ευάγγελος Θ. και Κουβατσέας Γεώργιος Α., “Έρευνα συνόρων για την ταξιδιωτική δαπάνη: μεθοδολογία – παρουσίαση και αξιολόγηση αποτελεσμάτων 2003-2005”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Βλασόπουλος Θωμάς και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Προσδιοριστικοί παράγοντες των τραπεζικών επιτοκίων και συγκρίσεις μεταξύ Ελλάδος και ζώνης του ευρώ”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Συμιγιάννης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Εκπαίδευση, αγορά εργασίας και μισθολογικές διαφορές στην Ελλάδα”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Χριστοδουλάκης Γεώργιος, “Η εξέλιξη των πιστωτικών κινδύνων: φαινόμενα, μέθοδοι και διαχείριση”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Η μέτρηση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Καπόπουλος Παναγιώτης και Λαζαρέτου Σοφία, “Η παρουσία και ο ρόλος των ξένων τραπεζών: η εμπειρία των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην περίοδο μετάβασης”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η συμμετοχή των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσκόμματα”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Αλμπάνη Μαρία Κ., Ζόνζηλος Νίκος Γ. και Μπραγουδάκης Ζαχαρίας Γ., “Ένα λειτουργικό πλαίσιο για τη βραχυχρόνια πρόβλεψη του πληθωρισμού”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Ασημακόπουλος Ιωάννης Γ., Μπρισίμης Σοφοκλής Ν. και Ντελής Μάνθος Δ., “Η αποτελεσματικότητα του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και οι προσδιοριστικοί της παράγοντες”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Μπαλφούσια Χιόνα, “Χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση: το Χρηματιστήριο Αθηνών στην ευρωπαϊκή χρηματοπιστωτική αγορά”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Παιδική φτώχεια: πρόσφατες εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Ασημακόπουλος Ιωάννης, Λαλούντας Διονύσης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, “Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της επιβίωσης των επιχειρήσεων στο Χρηματιστήριο Αθηνών”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Πέτρουλας Παύλος, “Ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Αναστασάτος Τάσος και Μάνου Κωνσταντίνα, “Κερδοσκοπικές επιθέσεις στη δραχμή και η μετάβαση στο ευρώ”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Μητράκος Θεόδωρος και Συμιγιάννης Γεώργιος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες του δανεισμού και της χρηματοοικονομικής πίεσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα”, τεύχος 32, Μάιος 2009.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Είναι πράγματι χαμηλή η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδος;”, τεύχος 32, Μάιος 2009.
- Ζόνζηλος Νίκος, Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παύλου Γεωργία, “Ανάλυση των αναθεωρήσεων των προκαταρκτικών (flash) εκτιμήσεων των τριμηνιαίων εθνικών λογαριασμών”, τεύχος 32, Μάιος 2009.

- Ράπανος Βασίλης και Καπλάνογλου Γεωργία, “Ανεξάρτητα δημοσιονομικά συμβούλια και ο πιθανός ρόλος τους στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα, με έμφαση στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Πληθωρισμός και ονομαστική αβεβαιότητα: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μηγιάκης Πέτρος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της συσχέτισης μετοχών-ομολόγων στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Προσδιοριστικοί παράγοντες του ύψους των μισθών στην Ελλάδα, με έμφαση στους μισθούς των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παναγιώτου Στέλιος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες των εισπράξεων από θαλάσσιες μεταφορές: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Επιδράσεις της ονομαστικής και της πραγματικής αβεβαιότητας στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη στην Ελλάδα”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Μανεισιώτης Βασίλειος, “Αριθμητικοί δημοσιονομικοί κανόνες στην πράξη”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Βασαρδάνη Μελίνα, “Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα: μια γενική επισκόπηση”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Η χρησιμότητα των ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stress tests) για την ανάλυση της ευρωστίας των τραπεζών”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση στην Ελλάδα: μια συνοπτική εικόνα”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Παπασπύρου Θεόδωρος, “Η βιωσιμότητα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και οι προοπτικές των οικονομιών της περιφέρειας”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Κανελλόπουλος Κώστας, “Απασχόληση και ροές εργαζομένων στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Το πλαίσιο της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Σιδέρης Δημήτρης, “Είναι συμμετρική η προσαρμογή της λιανικής τιμής της βενζίνης στις μεταβολές της διεθνούς τιμής του πετρελαίου; Η περίπτωση της ελληνικής αγοράς καυσίμων”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Κανελλόπουλος Κώστας Ν., “Μέγεθος και διάρθρωση της ανασφάλιστης εργασίας”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Μηγιάκης Πέτρος Μ., “Επισκόπηση των προτάσεων για κοινές ομολογιακές εκδόσεις από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ υπό μακροχρόνια οπτική γωνία”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Οι αυξήσεις των έμμεσων φόρων και η επίπτωσή τους στον πληθωρισμό κατά την περίοδο 2010-2012”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Βουρβαχάκη Ευαγγελία, “Διαρθρωτική μεταρρύθμιση στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Κανελλόπουλος Νικόλαος Κ., Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Οι επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία και Μπάκας Δημήτριος, “Η ελληνική αγορά εργασίας στα χρόνια της κρίσης: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή στην αγορά εργασίας”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Η έρευνα για την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών: περιγραφή της έρευνας του 2009 και κύρια αποτελέσματα για το εισόδημα, τον πλούτο και τη δανειακή επιβάρυνση των νοικοκυριών στην Ελλάδα”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.

- Δημητροπούλου Δήμητρα, Κουτσομανώλη-Φιλιππάκη Αναστασία, Χαραλαμπάκης Ευάγγελος και Αγγέλης Γεώργιος, “Η χρηματοδότηση των ελληνικών επιχειρήσεων προ και κατά τη διάρκεια της κρίσης”, τεύχος 39, Ιούλιος 2014.
- Κανελλόπουλος Κώστας Ν., “Η αγορά εργασίας στον ιδιωτικό τομέα την περίοδο της κρίσης”, τεύχος 39, Ιούλιος 2014.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Ευρωπαϊκή τραπεζική ένωση: ‘εξευρωπαϊσμός’ του χρηματοοικονομικού πλέγματος ασφαλείας των τραπεζών”, τεύχος 39, Ιούλιος 2014.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Η έξυπνη οικονομία: ‘πολιτιστικές’ και ‘δημιουργικές’ βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;”, τεύχος 39, Ιούλιος 2014.
- Χαιρέτη Αικατερίνη, “Η στεγαστική κατάσταση των κατοίκων της Ελλάδος στα χρόνια της κρίσης 2008-2012”, τεύχος 39, Ιούλιος 2014.
- Ταγκαλάκης Αθανάσιος, “Πιθανά φορολογικά οφέλη από την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης”, τεύχος 40, Δεκέμβριος 2014.
- Μπραγουδάκης Ζαχαρίας Γ., “Μια εμπειρική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ του μοναδιαίου κόστους εργασίας και της εξέλιξης των τιμών: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 40, Δεκέμβριος 2014.
- Μηγιάκης Πέτρος Μ., “Οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές ως πηγή χρηματοδότησης ελληνικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων”, τεύχος 40, Δεκέμβριος 2014.
- Καλυβίτης Σαράντης, “Η ποιότητα των ελληνικών εξαγωγών: μια εκτίμηση ανεξάρτητη από την τιμολόγησή τους”, τεύχος 40, Δεκέμβριος 2014.
- Κανελλόπουλος Κώστας Ν., “Οι επιδράσεις των ελάχιστων μισθών στους μισθούς και στην απασχόληση”, τεύχος 41, Ιούλιος 2015.
- Γεωργίου Ευαγγελία, “Η χρήση των μετρητών και των ηλεκτρονικών τρόπων πληρωμής στην οικονομία”, τεύχος 41, Ιούλιος 2015.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Εναλλακτικές προσεγγίσεις για την εξυγίανση χαρτοφυλακίων μη εξυπηρετούμενων τραπεζικών δανείων. Ανάλυση περιπτώσεων”, τεύχος 41, Ιούλιος 2015.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Πώς η χρήση των ιστορικών μακροοικονομικών χρονολογικών σειρών στηρίζει την οικονομική ανάλυση και το σχεδιασμό πολιτικής; Η νέα ελληνική ιστορική στατιστική βάση 1833-1949 ως μέρος της μεγάλης στατιστικής βάσης των χωρών της ΝΑ Ευρώπης”, τεύχος 41, Ιούλιος 2015.
- Κασιμάτη Ευαγγελία και Σιδέρης Δημήτριος, “Προς ένα νέο πρότυπο ανάπτυξης στον τουρισμό: διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και τουριστικό προϊόν στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης (2008-2014)”, τεύχος 42, Δεκέμβριος 2015.
- Ταγκαλάκης Αθανάσιος, “Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της δυναμικής της ανεργίας στην Ελλάδα”, τεύχος 42, Δεκέμβριος 2015.
- Χαιρέτη Αικατερίνη, “Ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα το χρονικό διάστημα 1995-2014”, τεύχος 42, Δεκέμβριος 2015.
- Βέττας Νίκος, Γιωτόπουλος Ιωάννης, Βαλαβανιώτη Ευαγγελία και Danchev Svetoslav, “Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της εξωστρέφειας των νέων επιχειρήσεων”, τεύχος 43, Ιούλιος 2016.
- Μπέλλη Στυλιανή και Μπακινέζου Κωνσταντίνα, “Η μετάβαση στη νέα μεθοδολογία κατάρτισης του ισοζυγίου πληρωμών – BPM6”, τεύχος 43, Ιούλιος 2016.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης”, τεύχος 43, Ιούλιος 2016.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Κεφαλαιακή ενίσχυση των τραπεζών: αναγκαία αλλά μη ικανή συνθήκη για τη δανειοδότηση της οικονομίας”, τεύχος 43, Ιούλιος 2016.
- Μάνου Κωνσταντίνα και Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Η οικονομική συμπεριφορά των νοικοκυριών στην Ελλάδα: πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές”, τεύχος 44, Δεκέμβριος 2016.
- Παπάζογλου Χρήστος, Σιδέρης Δημήτριος και Τσάγκλας Ορέστης, “Η Ευρώπη ως Άριστη Νομισματική Περιοχή: η εμπειρία των βαλτικών χωρών”, τεύχος 44, Δεκέμβριος 2016.

- Ανυφαντάκη Σοφία, “Η ανάπτυξη της χρηματοοικονομικής τεχνολογίας (FinTech)”, τεύχος 44, Δεκέμβριος 2016.
- Χατζηβασίλογλου Ιωάννης, “Εισαγωγή στη Φερεγγυότητα II των (αντ)ασφαλιστικών επιχειρήσεων”, τεύχος 44, Δεκέμβριος 2016.
- Gibson Heather D. και Παύλου Γεωργία, “Εξαγωγική δραστηριότητα και οικονομικές επιδόσεις: εμπειρικά αποτελέσματα από τις ελληνικές επιχειρήσεις”, τεύχος 45, Ιούλιος 2017.
- Χαραλαμπάκης Ευάγγελος, “Πόσο έχει επηρεάσει η κρίση την οικονομική κατάσταση των ελληνικών νοικοκυριών; Μια συγκριτική ανάλυση των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS”, τεύχος 45, Ιούλιος 2017.
- Κοσμά Θεοδώρα, Παπαπέτρου Ευαγγελία, Παύλου Γεωργία, Τσόχατζη Χριστίνα και Ζιούτου Πηνελόπη, “Προσαρμογή της αγοράς εργασίας και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης: ευρήματα από την τρίτη έρευνα πεδίου για την ανάλυση της δυναμικής των μισθών”, τεύχος 45, Ιούλιος 2017.
- Χατζηβασίλογλου Ιωάννης, “Η αποτίμηση των στοιχείων ενεργητικού και υποχρεώσεων των (αντ)ασφαλιστικών επιχειρήσεων σύμφωνα με τη Φερεγγυότητα II”, τεύχος 45, Ιούλιος 2017.

